

205

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. ÉS II. OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

ÜNNEPI SZÁM A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FENNÁLLÁSÁNAK
125. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1951. I. KÖTET 1. SZÁM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1951

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK ÉS
II. TÁRSADALMI-TÖRTÉNETITUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

AZ I. OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI:
SZABOLCSI BENCE, WALDAPFEL JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS

A II. OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI:
FOGARASI BÉLA, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., GÉZA-U. 2.
KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, VI., SZTÁLIN-ÚT 31.

A Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztálya a következő magyarnyelvű folyóiratokat adja ki:

A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei,

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, melyek három egymástól független sorozatban jelennek meg:

1. Általános társadalomtudományi sorozat,
2. Történettudományi sorozat,
3. Muzeológiai sorozat.

Kéziratok a szerkesztőség címére küldendők. A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja a rendeletileg meghatározott nyomtatott ívenként 480 forint. Ennek terhére a szerző különnyomatot rendelhet a Kiadónál. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre évi 20 forint, külföldi címre évi 30 forint. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, VI., Sztálin-út 31., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936.550), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VIII., Rákóczi-út 5., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 929.040.) útján eszközölhetők.

*

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. ÉS II. OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI MUNKÁI ÉS A MAGYAR TUDOMÁNY

A Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztályának Közös Ünnepi Vitaülése
1950. november 26-án és 27-én.

Az osztály előadásainak programja:

November 27. hétfő:

Referátum:

Németh Gyula akadémikus: Sztálin nyelvtudományi cikkei és a hazai nyelvtudomány feladatai.

Korreferátumok:

Bárczi Géza akadémikus: Sztálin cikkei és az általános nyelvtudomány.

Zsirai Miklós akadémikus: Sztálin cikkei és a történeti-összehasonlító nyelvtudomány.

November 28. kedd:

Referátum:

Molnár Erik akadémikus: Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány

Korreferátumok:

Lukács György akadémikus: Sztálin cikkeinek tanulságai az irodalmi és művészet-történet szempontjából.

Szabó Imre lev. tag.: I. V. Sztálin cikkeinek tanítása a nyelvtudományokról és a jogi felépítmény kérdése.

Zárszó.

Fogarasi Béla akadémikus: Tanácskozásaink eredményei.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának felolvasó ülése 1951. február 21-én.

Fogarasi Béla akadémikus: Az alap és felépítmény kérdése Sztálin újabb munkáinak megvilágításában.

REFERÁTUM :

SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI CIKKEI ÉS A HAZAI NYELVTUDOMÁNY FELADATAI

NÉMETH GYULA akadémikus

A Szovjetunióban 1920 körül új nyelvtudományi irányzat került felszínre és erősödött meg. Külföldön is ismeretessé vált és felbukkant néha a nyelvészeti és őstörténeti irodalomban. A Szovjetunióban rendkívül fontos szerepet játszott, az iskolai tankönyvektől kezdve az Akadémiáig voltak lelkes terjesztői, sőt a távolabb álló úgy láthatta, hogy ez a Szovjetunió egyedüli, általánosan elfogadott nyelvtudományi irányzata.

E nyelvészeti mozgalom alapítója N. J. Marr akadémikus, a kaukázusi nyelvek kitűnő ismerője. Legkiválóbb követője Mescsanyinov, szintén a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, ki nagy elmeéllel, széleskörű ismeretekkel és alapos nyelvtudományi műveltséggel képviselte Marr iskoláját. Jelentős továbbá Marr követői között F. Filin professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája elnökségének tudományos titkára. Az iskola neve jafetidológia, vagy új nyelvelmélet.

Mi ez a jafetidológia? Nehéz volna ezt egy meghatározás alakjában elmondani, inkább kiragadok Marr elméletének komplikált, többször módosult fejlődéséből egy-két mozzanatot.

Marr a nyelv őskorát kutatva, feltette, hogy bizonyos — természetesen önkényesen kiválasztott — ősi nép- és helynevek megőrizték az ősi nyelvelemeket (ilyen például a görögök ion népneve) s ebből a gondolatból kiindulva megállapíthatónak vélte, hogy valaha négy vándortörzs, négy nyelv élt a földön, amely ezt benépesítette s mindegyiknek volt egy ősi szava, melyből összes szavaink keletkeztek. E négy ősi nyelvelem : szal, ber, jon és ros. E képzelt ősnyelveket Marr jafetita nyelveknek nevezte.

Marr nyelvtudományának fejlődése során többféle jelentése is volt e névnek, ezek között a legfontosabb az ú. n. stadialitás elméletével volt kapcsolatban. Marr konstruált egy misztikus nyelvtudományi elvet, a nyelvteremtő folyamat egységének a történeti tapasztalatokkal homlokegyenesen ellenkező, lényegében megfoghatatlan elvét, és ez elv alapján bármely szót simán magyarázva a fenti négy elemből, a nyelveket aszerint, hogy milyen fejlődési stádiumban vannak, nagyjában a következő négy csoportra osztotta : 1. a kínai nyelv és bizonyos afrikai nyelvek, 2. a finnugor, török, mongol nyelvek, 3. a jafetita

nyelvek, a grúz, azután a bászok és az afrikai hamita nyelvek, 4. az indoeurópai, a sémi nyelvek. Az egyik stádium a másiktól fejlődött az egységes nyelvteremtő folyamat keretében. Itt tehát a jafetita megnevezést az előzőtől eltérő jelentésben látjuk, a nyelvek harmadik fejlődési csoportját jelzi. A jafetita nyelveknek azonban itt is különleges jelentőségük van, a jafetita nyelvekből, mint stadiális állapotból, fejlődtek az indoeurópai nyelvek, s a jafetita nyelvek különleges helyzetet foglalnak el a stadiális kutatás szempontjából, t. i. polistadiálisak, több fejlődési stádiumot mutatnak. Marr azonban emellett fenntartja azt a gondolatát is, hogy a világ összes nyelveinek alapja a jafetita nyelvek, melyeknek egyik fő képviselője az ő grúz anyanyelve.¹

Ilyenféle gondolatokhoz, melyek idő folyamán folyton változtak, sajátos elméleteket épített Marr a nyelv eredetéről, a nyelvek keveredéséről, a nyelvfejlődés menetéről és a nyelvtudomány számos kérdéséről.

Példaképpen megemlékezem jelentéstani, jelentésfejlődési elméletéről. Ennek lényege »a vallási totem eredeti elnevezésének átalakulása«. Ez az elv, párosulva a *szal-ber-jon-ros* ősi négy elem elvével, sajátos etimológiákra vezette Marrt. Így szerinte az orosz *kony* 'ló', *oko* 'szem', *ogony* 'tűz', török *gün* 'nap', német *hund* 'kutya', orosz *konura* 'kutyaól' ugyanazon ősi elemre mennek vissza. Rokonságukat biztosítja először az a tény, hogy mind tartalmazza az ősi *jon* elemet, mely az ő fejtegetéseiben C-elem néven is szerepel. A jelentések magyarázatánál egy kozmikus terminus a kiinduláspont: a felső ég. Az orosz *ogony* 'tűz' ennek az attribútuma, a török *gün* (tulajdonképpen *kün*) 'nap' szó is idevonható Marr szerint. Mivel a testrészek szoros kapcsolatban állottak a kozmikus elnevezésekkel, a totemekkel, idetartozik az orosz *oko* 'szem' szó is és mivel a háziállatok eredetileg szintén totemek voltak, idevonható a német *hund*. Majd a kutya elnevezése átment a lóra (v. ö. orosz *konura* 'kutyaól', *kony* 'ló'). Ez a szófejtés a távolabb álló számára is megvilágítja Marr módszerének lényegét. Mint egy kitűnő fiatal szovjet tudós, B. Szerebrennyikov megállapítja, itt a konkrét történeti kutatás módszere egy önkényesen kiesztelt séma alkalmazásával cserélődött fel.

Marr elméleteinek rendszeres ismertetése messze vezetne s nem érné meg a fáradságot; jellegükről fogalmat adnak a most ismertetett tételek s ami Marr kutatásainak legfontosabb elvi alapjait és bizonyos részleteit illeti, ezekről fogunk beszélni a következőkben. Marr iránya a Szovjetunióban, mint mondtam, rendkívüli népszerűsége tett szert; hívei nem követték a mestert dogmatikusan, így például a négy elemmel való játékot, ha lényegében helyesnek tartották is, nem igen alkalmazták, de rendkívül erőszakosan viselkedtek, s minden józanabb nyelvtudományi irányzatot igyekeztek lehetetlenné tenni.

Ez év májusában azonban egészséges ellenhatás indult meg. A Pravda május 9-én magas színvonalú és érdekesítő cikksorozatot kezdett a nyelvtudo-

¹ Csikobava: Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 29. old. Mecsanyinov: u. o. 63. old, 71. old.

mány alapkérdéseiről. Július 20-án maga Sztálin szólt a vitához, a marxista elmélet alapján teljes világosságot derítve a szóban forgó alapkérdésekre. Ez első cikket több is követte.²

Sztálin éles reflektorral világít be a zavaros és kavargó homályba ; cikkeit első sorban a tisztán látás, a reális gondolkozás jellemzi. Nyelvtudományi állásfoglalása elsősorban polemikus jellegű, cáfolata Marr téves nyelvtudományi irányzatának. Cikkei alapján szétzúzzák ennek az iskolának a tanításait, újra bebizonyítva azt a régi igazságot, hogy a rövidlátó szakemberek téves irányzatát egy mélyenjáró, átfogó elme akkor is korrigálhatja, ha nem céhbéli.

De Sztálin nemcsak rombol — épít is. Megsemmisít egy irányzatot a tudományban, mely útját állotta minden haladásnak s egyúttal lerakja a jövő fejlődésének alapjait, meghatározza a legfontosabb elveket, amelyekben a marxista nyelvtudomány felépülhet.

Sztálin — mindenesetre nyelvtudományi kérdések vizsgálatából kiindulva, de lényegében nem a nyelvtudományi részletkutatás alsó rétegéből emelkedik fel a nyelvtudomány elvi kérdéseinek régiójába ; fordított útja van, egy még magasabb szférából jön : mint a marxizmus alapkérdéseinek kutatója száll le a nyelvtudomány elvi kérdéseinek területére s ez a körülmény teszi képessé, hogy alapokat teremtsen a nyelvtudományi kutatás számára. Tézisét így fogalmazza meg : mi a marxizmus álláspontja a nyelvtudomány terén? »Nem vagyok nyelvész és természetesen nem tudom teljesen kielégíteni (a kérdés iránt érdeklődő) elvtársakat« (5. old.) teszi hozzá. A marxizmus tudományának mestere csak az alapvető elveket adja meg, a részletkérdéseknek s ezek között természetesen fontos elvi kérdéseknek a megoldását is a kutatókra bízta.

Viszont nekem legyen szabad ez alkalommal a másik úton járni, a nyelvész mindennapi munkája szempontjából értékelni Sztálin fejtegetéseit. Emellett azonban arra is törekedni fogok, hogy elmondjam, hogyan képzelem a marxista nyelvészet kifejlődését.

Sztálin cikkeit és cikkeinek tendenciáját lényegében hamis világításba helyezném, ha nem úgy mutatnám be, mint a marxista nyelvészet alapvetését, azonban óvakodni fogok attól, hogy Sztálin elveit a részletekben vulgáris marxizmussal magyarázzam, vagy homályosítsam.

Mielőtt tovább mennék, itt, bevezetésem végén kell néhány szót szólnom a marxizmus magyarországi szerepéről is. Nálunk ez a mozgalom némi idővesztéssel járt nyelvészeinkre, kik meg akartak vele ismerkedni, néhány felesleges kiadványt produkált, de semmi lényeges kárt nem okozott. Főleg fiatalabb nyelvészeink próbálgatták Marr tanainak alkalmazását, ezek most —

² A cikkek összegyűjtve megjelentek a következő kiadványban: И. В. Сталин, Марксизм и Вопросы языкознания. Издательство „ПРАВДА“ 1950. Magyarul :

Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. — Válasz az elvtársaknak. (Melléklet.) A Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára, 63. sz. (Szikra,) 1950. A következőkben a magyar fordítás lapszámait idézzük.

Sztálint olvasva — látják, hogyan kell igazán tudományosan gondolkozni s önkritikájuk kétségtelenül jó hatással lesz tudományos fejlődésükre.

A Marr-iskola tanainak hivatalos terjesztésében még csak a kezdet kezdetén voltunk, s Akadémiánk nyelvtudományi munkásságát inkább csak fenyegette a marrizmus veszedelme. Komolyabb bajokat csak a jövőben okozott volna, abban az esetben, ha Sztálin a bajt el nem hártja. Nyelvtudományunknak sok hibája és fogyatékosága van, de régi, szilárd és tudományosan értékes hagyományai is vannak.

Ez a hagyomány óvatossá tett bennünket Marr nyelvészetével szemben, bár folyóirataink már a felszabadulás utáni első számaikban igyekeztek tájékoztatni róla a kutatókat.

Magam Marral a huszas évek második felében ismerkedtem meg, amikor megkaptam a csuvasokról szóló »Csuvasi—jafetyidy na Volge« című, 1926-ban megjelent nagyterjedelmű dolgozatát. A csuvas, magyar szempontból a legfontosabb török nyelv, egyetlen élő maradványa a régi bolgár-törökségnek, mely a magyar művelődés fejlődésére rendkívüli hatással volt. El kellett tehát olvasnom Marr dolgozatát, nemcsak magyar vonatkozása miatt, hanem azért is, hogy egy általam jól ismert konkrét kérdéssel kapcsolatban képet alkossak magamnak Marról és akkor már széltében emlegetett jafetidológiai elméletéről. A munkát csalódással tettem le. A nyelvi tények egyszerű, az adatok egymásmellé állításából adódó magyarázata helyett ködös, mesterkéltny magyarázatokat találtam. A légből kapott jafetita szubsztrátum a legegyszerűbb belső nyelvi fejlődések leírásában is igyekezett érvényesülni s egészen elfogadhatatlan eredményekre vezetett. Különösen nem tudtam megbarátkozni a jelentések csoportos jellegének elméletével. Marr azt fejtegette például, hogy az »asszonyk«, »víz« és »kéz« szavak szabályszerűen ugyanazon hangcsoportokkal vannak kifejezve. »Marr jelentéstani elméletének lényege a vallási totem eredevi elnevezésének átalakulása« s ez az elv teszi érthetővé — de semmiesetre sem elfogadhatóvá — e csodálatos feltevéseket.³

A harmincas évek közepén a Marr-iskola folyóiratának, a Jafetyicseszki Szbornyik-nak VII. és VIII. kötetét kaptam meg, s benyomásaim még rosszabbodtak. Feltűnt, hogy Marr iskolája milyen terrorisztikus eszközökkel igyekszik elnyomni minden kritikát és ellenvéleményt.

Harmadik nagy élményem Marr nyelvészetéről a felszabadulás utáni időhöz kapcsolódik. Tudni kell, hogy a régi Oroszországnak és a Szovjetunióknak számos tudományosan jelentős nyelvésze volt és van, köztük olyanok, akik a nyelvtudomány történetében a legelső sorban foglalnak helyet. A ma élő kiváló szovjet nyelvészek Marr tanait természetesen soha sem tudták magukévá tenni, s Marrnak 1934-ben bekövetkezett halála után tanai kezdtek egyre jobban feledésbe merülni. Az iskola híveinek hagyományos erőszakossága azonban

³ Szerebrennyikov: Pravda, 1950, máj. 23. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 104. old.

újra fellobbant, s annyira ment, hogy a Szovjetunió Akadémiája intézményein belül, 1948 tavaszán, elvi döntésekben követelték Marr tanainak érvényesítését.

Úgy éreztem, hogy ezekután Marral mégis csak foglalkozni kell. Lassan kezdtem a tanait rendszerbe foglalni. Egyelőre — néhány használható részlet mellett — csak ködöt láttam, de feltettem, hogy a Szovjetunió Akadémiája Marr melletti állásfoglalásának megvan a marxizmus-leninizmusban gyökerező elvi háttere.

Most a köd eloszlott, eloszlatta Sztálin, s megmutatta, hogy Marr tanítása lényegében antimarxista és tudományosan értéktelen. Ez a negyedik, a legfontosabb és a végső élményem a Marr-féle nyelvészetről.

Vegyük most sorra Sztálin fő tételeit. Sztálinnak sorrend szerint első tétele, hogy a nyelv nem felépítmény a társadalom gazdasági rendje alapján, ahogyan Marr gondolta.

Marr szerint a nyelv felépítmény, sajátságos összefüggésben van a társadalmi alappal. Ne arra gondoljunk itt, hogy pl. a nyelv szókészlete egy társadalmi átalakulás esetében új elemeket vesz fel, bizonyos régi elemeket kiküszöböl, s itt-ott kifejezési formáiban is változik.

Marr sokkal tovább megy; úgy gondolja, hogy a nyelv, vagy ahogyan ő maga mondja: »a beszéd felépítménye« a társadalom alakulásától, a termelési viszonyoktól függően változik szókészletében, nyelvtani elemeiben és jelentés-tanában egyformán, éppúgy, mint a többi felépítmény, a jog, a vallás, az irodalom és így tovább. Különösen híres Marrnak az a tétele, hogy az indoeurópai nyelvek egy jafetita nyelvtípusból a fémek felfedezésével, megmunkálásával és felhasználásával kapcsolatban fejlődtek; ezért ő e nyelveknek a promethida nevet adta.

Az említett nyelvi változások Marr szerint nem fokozatosan, nem lassú átmenetek útján, hanem hirtelen, robbanásszerűen történtek.

Ezekből a gondolatokból egy nagyjelentőségűnek vélt rendszert csinált Marr: a nyelvi fejlődés menetében a robbanásszerű, nagyarányú változások közé eső korszakokat, többé-kevésbé egységes jelleget mutató stádiumokat vesz fel, amelyek egységes jellegüket a társadalom, a termelés egységes karakterével összefüggően jó ideig megőrzik, míg azután az alapok megváltozása, egy társadalmi forradalom következtében a nyelv is hirtelen megváltozik, egy másik fejlődési stádiumba kerül. Ismertettem már Marrnak a stadialitás elvére alapozott nyelvfelosztását.

Elképzelhetjük, hogy ez a tanítás a nyelvtudomány egész rendszerét felforgatta, s különösen az adatokkal nem ellenőrizhető régebbi korokra vonatkozólag, de az újabb kor kutatásaiban is, tudománytalan koncepciókra adott alkalmat, annál inkább, mert szélteben elterjedt. Mint Vinogradov írja, Sztálin cikkeinek megjelenéséig az egész szovjet nyelvtudomány úgy fogta fel a nyelvet, mint felépítményjellegű társadalmi jelenséget.⁴

⁴ Bolsevik, 1950, 15. sz. 11. old.

Sztálin azután tisztázta a kérdést. A kiinduláspontra a következő: »Az alap: a társadalom gazdasági rendje, a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények. Minden alapnak megvan a saját, neki megfelelő felépítménye. A hűbéri rend alapjának megvan a maga felépítménye, megvannak a maga politikai, jogi és egyéb nézetei és az ezeknek megfelelő intézményei, a kapitalista alapjának megvan a maga felépítménye, megvan a szocialista alapjának is. Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény.« (6. old.)

És most, hogy minden további fejtegetéshez tapasztalati alapot nyerjen, Sztálin egyszerűen felteszi a kérdést: milyen hatása volt az orosz nyelvre azoknak a rendkívüli társadalmi és termelési átalakulásoknak, melyek Oroszországban Puskin halála óta máig végbementek, a hűbéri és a kapitalista rend felszámolásának és a szocialista rend bevezetésének? És megadja rá a feleletet: semmi különösebb hatása nem volt, a nyelv lényegében az maradt, ami volt; az orosz nyelv ez alatt az idő alatt semmilyen törést nem szenvedett, és a mai orosz nyelv, szerkezetét tekintve, alig különbözik Puskin nyelvétől.

Iskolapéldája ez a ködös és a világos gondolkozás közötti különbségnek és leszűrhetjük belőle a tanulságot: az új nyelvtudomány csak a tények, a realitások szigorú szem előtt tartásával alakulhat ki. A nyelvek fejlődésének nem jelentéktelen része a történeti korban, hogy úgy mondjam: a szemünk előtt folyt le, számos esetben gazdag anyag áll rendelkezésünkre, hogy hasonlítás útján a nyelvfejlődést és annak elveit világosan lássuk, s a földkerekség a nyelvtudományi kutatás számára rendkívüli gazdagságban nyújtja a nyelvtípusokat. Csak mindezek reális, részletes tanulmányozása alapján alakulhat ki az új nyelvtudomány.

Az orosz nyelv világosan beszélő példájának bemutatása után Sztálin a marxista elmélet alapján fejtegeti tovább a kérdést. E fejtegetések lényege a következő.

A felépítmény, például a politikai rendszer, a társadalmi alappal saját-szerű kapcsolatban van; az alap hozza létre a felépítményt, mely azután szolgálja az alapot. »Segít az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében.« (7. old.) Ezzel szemben »a nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete«. (7—8. old.)

A nyelv nem áll egy rend, vagy egy osztály szolgálatában, egyformán eszköze mindegyiknek.

»A nyelv, mint a társadalom számára egységes és a társadalom valamennyi tagja számára közös, az egész nép által használt nyelv jön létre... A nyelv egyformán kiszolgálhatja a régi halódó rendet és az új, felemelkedőben lévő ren-

det ; mind a régi, mind az új alapot, mind a kizsákmányolókat, mind pedig a kizsákmányoltakat«. (8. old).

A felépítmény egy korszak terméke, megszűnik az adott alap megszűnésével, ezzel szemben »a nyelv a korszakok egész sorának terméke«. (9. old.) Nem egyetlen alapnak, de több alapnak a megszűnése sem vezet a nyelv megszűnésére és új nyelv születésére.

A felépítmény nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, csak közvetve, az alapon keresztül, melynek erősítésében és alakításában — mint láttuk — fontos szerepe van. Ezzel szemben a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével, sőt minden egyéb tevékenységével is. (10—11. old.)

Arra a felvetett kérdésre, hogy a nyelv nem közbülső jelenség-e az alap és a felépítmény között, Sztálin határozott nemmel válaszol. (34. old.) »A nyelvet nem számíthatjuk sem az alapok, sem a felépítmények kategóriájához« s nem foghatjuk fel közbülső jelenségnek sem, mert ilyen »közbülső« jelenségek nincsenek.

A nyelv, mint a gondolat kicserélésének eszköze, önálló jellegű alakulat, sajátosságai csak önmagára jellemzők, s éppen ezért önálló tudomány a nyelvtudomány. A nyelv is a társadalmat szolgálja, mint más társadalmi jelenségek, de az utóbbiakkal való közös vonása csak erre korlátozódik.

Elvetendő — fejt ki ugyanebben az összefüggésben Sztálin — Marrnak az az ötlete is, hogy a nyelv munkaeszköz. Elvetendő, mert a nyelv anyagi javakat nem termel.

Marr tehát tévedett nagyban, mikor a nyelvet felépítménynek minősítette, s tévedett a részletekben, midőn egy-egy nyelvi változást önkényes módon a termelési viszonyok változásával magyarázott. Csikobava tifliszi professzor nagyon találóan hangsúlyozza, hogy a nyelvi változásoknak a társadalmi és gazdasági viszonyokkal való összefüggése sokkal közvetettebb, mint Marr gondolta.⁵

Ez az összefüggés azonban megvan, a nyelvi változásoknak társadalmi okai is vannak. A nyelvi változások társadalmi okairól ma már egyetmást tudunk is, de a kérdés még lényegében homályban van. Azt hiszem, hogy a Sztálin által képviselt reális nyelvtudományi kutatás ezen a téren még meglepő eredményeket fog elérni. A követendő út azonban nem Marr, hanem Sztálin útja. Marrnak nem a forradalmi nyelvi változások kigondolt elméletéből kellett volna kiindulnia és ebbe kényszeríteni bele a tények magyarázatát, hanem megfordítva, feltenni a kérdést: milyen hatással volt az orosz vagy a francia forradalom az orosz vagy francia nyelv fejlődésére, s a tényeket kellett volna szemügyre vennie.

Sztálin másik főtétele, a marxista nyelvtudomány másik alapvető elve a nemzeti nyelvnek lényegében egységes voltát mondja ki. Sztálin tagadja Marrnak és követőinek a nyelv osztályjellegéről s a dialektusok és zsargonok függetlenségéről szóló tanításait. (12., 20. old.)

⁵ Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 14. old.

Tagadja, hogy a nyelv osztályjellege akár a jelentésstanban is kidomborodnék. (37—38. old.)

Osztálymozzanatokra alapította Marr még a nyelv keletkezéséről szóló elméletét is. Azt tanította, hogy az a bizonyos négy ősi szó, amelyből minden nyelvi elem keletkezett, a *szal, ber, jon, ros*, a mágusok osztályának birtokában volt, kik e szavakat a totemmel való érintkezés eszközeként használták. A hangbeszéd, melynek birtokosai a mágusok voltak, osztályszempontból differenciálódott környezetben keletkezett. A hangbeszéd az osztályharc eszközüül szolgált, mint később az írás; küzdelem folyt egyfelől a hangbeszéd birtokában lévő kollektívum, másfelől pedig a hangbeszéd nélküli, vagyis a taglejtéses nyelvvel érintkező kollektívum között, míg azután a hangbeszéd birtokában lévő erősebb kollektívum felül nem kerekedett.⁶

Ez: az osztályharc mozzanatával való játék, ennek komolytalan beillesztése egy fantasztikus elméletbe.

De Marr tulajdonképpen a nyelvfejlődés minden mozzanatában, pl. a grammatikai fejlődésben is osztályjelleget látott. Emellett az »osztály« szót — szándékosan — nem pontos, marxista értelemben használta, hanem valamilyen szétfolyó, homályos értelemben, mint bármely társadalmi szervezet szinonimáját, amely nem rokonságon alapul.

Sztálinnak e tárgyra vonatkozó fejtegetése is kristálytisza és teljesen meggyőző. Bizonyításában nagy szerepet játszik azoknak az érveknek a cáfolása, melyeket a nyelv osztályjellegéről s a dialektusok és zsargonok függetlenségéről szóló téves tanok hirdetői, a marxizmus legnagyobb tanítóinak, így magának Sztálinnak kijelentéseire vélték alapozhatni, s Sztálin fejtegetései után csodálkozva kérdezzük, hogy tévedhettek ennyire. Összekeverték a nyelvet a felépítménnyel s az osztályharcot »a társadalom szétesésének, az ellenséges osztályok közötti mindenféle kapcsolat megszakadásának tekintették«. (17. old.)

Világos, hogy az osztálynélküli társadalomban nincs osztálynyelv s a nyelv közös és egységes volt a társadalom számára a későbbi fejlődés folyamán is. »Voltak dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy a nép egységes és közös nyelve.« (13. old.) Majd a nemesi arisztokráciának és a burzsoázia felső rétegeinek különösen szembeűnő, ú. n. osztálydialektusáról szólva, Sztálin a következőket mondja: »Mijük is van ezeknek a dialektusoknak és zsargonoknak? Van: az arisztokrácia, vagy a burzsoázia felső rétegeinek sajátos ízlését tükröző, sajátos szavakból álló szógyűjteményük; néhány mesterkéltséget, gáláns kifejezésük és fordulatuk, amelyek mentesek a nemzeti nyelv »durva« kifejezéseitől és fordulataitól; végül bizonyos számú idegen szavuk. Tehát minden, ami alapvető, azaz a szavak túlnyomó többsége és a nyelvtani szerkezet, az egész nép által használt, a nemzeti nyelvből került ki.« (14. old.)

⁶ Csikobava: Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), (Szikra), 1950. 18—19. old.

Sztálinnak ezek a megállapításai természetesen sok más kérdés fejtegetésénél is alapul szolgálnak.

Az is jellemző az osztálynyelvjárásokra, helyesebben zsargonokra — állapítja meg Sztálin —, hogy önálló nyelvvé nem fejlődhetnek. »Ezzel szemben a helyi (»területi«) nyelvjárások a néptömegeket szolgálják s van grammatikai rendszerük és alapvető szókincsük.« (Mell. 1. old.) Ezek nemzeti nyelvek alapjává válhatnak. A nyelvjárások életében nagy szerepet játszanak a fejlődés gazdasági feltételei, a nemzetté válás, állammá alakulás tényezői.

A »Melyek a nyelv jellemző ismertetőjelei?« c. fejtegetéseiben Sztálin a robbanásszerű nyelvi változások elméletét cáfolja meg, mely a szovjet nyelvészeknél széles körben el volt terjedve. Sztálin gondolatmenete itt összetett, de alapjában világos és egyszerű. Fejtegetései során éles megvilágítást nyer a marxista nyelvtudomány több alapvető fogalma.

Először hangsúlyozza a nyelv és a társadalom kapcsolatának mindenek előtt való fontosságát. A nyelv »szavakból fűzött mondatokban lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, ... lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban« (21. old.), »az érintkezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze«. (22. old.)

Sztálin, miután a társadalmi háttér hangsúlyozásával megadta a nyelv meghatározását, a részletekre megy át, először kifejti a nyelv két alkotóelemének, a szókészletnek és a grammatikának mivoltát és azután megy tovább, vizsgálja, hogyan változik az egyik és hogyan változik a másik, hogy a szókincs és a grammatika lényegét történeti szempontból megvilágítsa, hogy feleletet adhasson arra a kérdésre: vannak-e a nyelvben robbanásszerű változások.

A szókészletet illetően fontos megkülönböztetést tesz. A nyelvnek van szótári szókészlete, melybe nem az esetlegesen szótárba foglalt, hanem az összes szótárba foglalható szavak tartoznak és van — mint ennek magva — alapvető szókincse. Természetesen mindkét kategóriát virtuális jellegűnek gondolhatjuk. A legteljesebb szótár megírása után is azonnal alkothatok új szavakat, keletkeznek új szavak, és hogy az alapvető szókincshez mely szók tartoznak, azt pontosan nem lehet megmondani.

A szókészlet a nyelv építőanyaga, s a nyelvtan a mondatszerkesztés szabályait adja meg, általános jellegű, a mértanra emlékeztet.

Hogyan változik a szókincs és hogyan változik a grammatika?

A nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember minden tevékenységével s ezért szókészlete — lényegében függetlenül a társadalmi alaptól és a felépítményektől — majdnem szakadatlanul változó állapotban van, de nem úgy, mint a felépítmény, nem a régi kiküszöbölése és az új felépítése útján, hanem a létező szókészlet új szavakkal való kiegészítése útján, a fejlődéssel kapcsolatban. A nyelvtani szerkezet pedig még sokkal lassabban változik, mint az alapvető szókészlet.

»Mindebből az következik, hogy a nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak termékének. A nyelv strukturája, nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse számos korszak terméke.« (24. old.) »A marxizmus azt tartja — írja Sztálin —, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglevő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe.« (26. old.) Világosan mutatja ezt a már tárgyalt orosz példa, az orosz nyelv, mely a leggyökeresebb társadalmi változásokat lényegében változatlanul élte át és a francia nyelv példája, melyről Lafargue azt állította, hogy 1789 és 1794 között hirtelen forradalmon ment át, holott — mint erre Sztálin rámutat — »semmiféle nyelvi forradalom, méghozzá hirtelen forradalom, nem ment végbe akkoriban Franciaországban.« (25. old.)

Tovább menve, Sztálin bebizonyítja, hogy a nyelvek kereszteződése következtében sem alakul új nyelv robbanás útján, ahogyan ezt sokan gondolták. (27. old.) Itt Sztálin világos látását elősegíti az a nagy tapasztalati anyag is, mely a soknyelvű Szovjetunióban rendelkezésre áll, főleg az orosz nyelv példája, »amellyel történelmi fejlődése során számos más nép nyelve kereszteződött, s mindig az orosz nyelv került ki győztesen.« (27. old.) De mi gondolhatunk a magyar nyelvre is : szláv, román, török, német és más nyelvek kereszteződtek a magyarral ezer év óta és semmi tudomásunk arról, hogy a régi Magyarország területén ez idő alatt a kereszteződések következtében új nyelvi alakulások jelentkeztek volna. Úgy van, amint Sztálin mondja : nem igaz az, hogy kereszteződésnél új nyelv alakul robbanás útján : a folyamat évszázadokon át tart s a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki.

Annak a vitának, mely e kérdés körül kifejlődött, van egy érdekes mellékajtsa. (Mell. 7—10. old.) Sztálin egyik kérdezője azt a tételt, hogy kereszteződésnél az egyik nyelv győz, nem látta összeegyeztethetőnek Sztálinnak — Lenin nézetével megegyező — egy régebbi kijelentésével, mely arról szólt, hogy a kommunizmusban a nyelvek egy közös nyelvvé olvadnak össze.

Sztálin meggyőzően, politikai párhuzamok bemutatásával bizonyítja, hogy a két tétel közt semmiféle ellentét nincs, egyszerűen mindegyik a társadalmi fejlődés más stádiumára vonatkozik.

Sztálin fejtegetései során számos gondolatot érint, amelyek még foglalkoztatni fogják a kutatókat. Legyen szabad itt ezek közül kiválasztani néhányat, olyanokat, amelyek a nyelvészt különösen érdeklik.

Mint már említettem, a legutóbb tárgyalt fejezet alaptétele ez : »A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével . . . a népnek a történetével . . .« (21. old.) Sztálinnak ezt az alaptételét mindig szem előtt kell tartanunk. Ez ellen a gyakorlatban gyakran vétünk, és akkor fejtegetéseink okoskodó jellegűek lesznek, a valóság

talajától elszakadnak. Ez a veszély különösen ott fenyeget, ahol elképzeléseink helyességét tényekkel ellenőrizni nem tudjuk kellőképpen, így pl. ősi állapotok rekonstrukciójánál. De más területeken is sokat hibázunk, sokat mulasztunk ebben a vonatkozásban. Így nem gondoskodunk elég rendszeresen arról, hogy a társadalmi és történeti adatok megfelelő formában álljanak a nyelvész rendelkezésére. Gondoljunk csak a Magyar Nyelvtörténeti Szótárra: más volna nyelvtudományunk helyzete, ha a teljes anyag a lelkiismeretesség maximumával benne volna, ha tárgyi, társadalmi és művelődéstörténeti szempontok rendszeresen érvényesülnének a címszók tárgyalásánál. Így lenne igazi segédeszköze a nyelvtudománynak, így mutatná be igazán a nyelv központi helyzetét az ember minden tevékenységében, s ezen keresztül számos más tudomány kérdéseit is megvilágítaná. Mai alakjában a Nyelvtörténeti Szótár sovány és lélektelen.

A társadalom- és művelődéstörténeti szempont érvényesítésének elve természetesen nemcsak a szókészlet kutatására vonatkozik. Mindenesetre a szókészlet kutatása területén alkalmazható legkönnyebben — itt sem mindig könnyen, — de a grammatikára vonatkozó kutatásainknak is új színt, új életet ad. Itt azonban nem olyan egyszerű az alkalmazása. Penzumszerűen ezt a dolgot elintézni aligha lehet. Alkalmos embereknek kell jönni, akik utat törnek, mintákat adnak.

Az is kétségtelen, hogy ez a szempont sokszor nem érvényesíthető, mert nincsen hozzá anyagunk, s anyag nélkül dolgozni nem lehet. Vannak esetek, amikor minden társadalom- és művelődéstörténeti háttér nélkül, pusztán a nyelvi adatokkal való okoskodásra vagyunk utalva. Megállapíthatom, hogy a magyar *három* számnév egyezik a vogul *chúrum*, a mordvin *kolma* számnévvvel. A dolog rendkívül érdekes és évezredek előtti állapotokba világít bele, de hogy ez a számnév hogyan keletkezett, vajjon az ujjakkal való számolással vagy valami más társadalmi vagy művelődéstörténeti körülménnyel függ-e össze, vagy egyszerűen más nyelvből való kölcsönzés-e, összefügg-e a mongol *gurban* 'három' számnévvvel, azt valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, legfeljebb sejtelmeknek adhatunk kifejezést. Még nehezebb helyzetben vagyunk egy ősi grammatikai elem keletkezésének kérdésénél. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a grammatikai elemek történetének tanulmányozása a nyelvtudomány fontos feladata, s Marr iskolájának egyik legnagyobb tévedése volt, mikor ezeket a nyelv osztályjellegének hamis elméletével, az anyagi alap segítségével magyarázta s az önálló grammatika-történeti kutatást formalizmusnak bélyegezte.⁷

Fordítva van a dolog, mint ahogyan Marrék elképzelték. Ha a grammatikai elemeket az általuk kijelölt úton, mint a társadalom világnézetének, az osztályideológiának tükröződését próbáljuk magyarázni, önkényes, tudománytalan kombinációknál egyébire alig jutunk. Ha Sztálin tanítását tartjuk szem előtt, mely a grammatika közösségét hangsúlyozza, megkonstruáljuk azt a folyamatot, ahogyan a társadalom a grammatikát kialakította.

⁷ Vinogradov, i. h. 21. old.

Tárgyalja Sztálin a nyelv és gondolkodás kapcsolatát is (21., 35—37., Mell. 2—3. old.). Megkülönbözteti a nyelv formai oldalát és értelmi oldalát, a szemantikát, s meghatározza ez utóbbi jelentőségét. A nyelv és gondolkodás viszonyának megítélésében Marx tételét veszi alapul, mely szerint »a nyelv a gondolat közvetlen valósága« s »bármilyen gondolatok keletkeznek is az ember fejében, csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek«, — legalább is normális, nyelvi anyaggal, nyelvvel bíró embereknél.

Megcáfolja Marrnak azt a fantasztikus gondolatát, hogy a beszélt nyelv letűnőben van s át fogja adni funkcióit új találmányoknak. Marr szerint »a jövő nyelve — a természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás.« (36. old.) Hogy ezzel Marr mit akar mondani, az én előttem nem világos. Nem kétséges, hogy mindnyájan egyetértünk Sztálinnal, midőn megállapítja: Marr túlértékeli a jelentéstant, sőt egyenesen visszaél vele.

Sztálin alaptételének van egy kísérő melléktétele, mely ha elvi jelentőségben nem is annyira, a nyelvtudományi gyakorlat szempontjából rendkívül fontos. Ez az, hogy a nyelv tükrözi természetesen a társadalomban és termelésben beállott változásokat, de fejlődése ettől független (»nem várja meg az alaphoz bekövetkező változásokat«), »majdnem szakadatlan változás állapotában van« (23. old.)

Ez a megállapítás a Marr-iskola tévelygései után egészséges alapra helyezi a nyelvi tények szemléletét.

Sztálin nyelvtudományi írásaiban ismételten kifejezést ad annak a gondolatnak, hogy a nyelv nemcsak változik, hanem egyúttal tökéletesedik. A szókészlet a kulturális fejlődést nyomon kísérve gazdagodik, s a grammatika »az idők folyamán változásokon megy át, tökéletesedik, javítja és pontosabbá teszi szabályait, új szabályokkal gazdagodik.« (24. old.)

A marxizmus egyik központi gondolata a haladás eszméje s a marxista nyelvész a kulturális haladás leghatalmasabb eszközének, a nyelvnek e tekintetben való megítélésében is csak Sztálin véleményén lehet.

Szedjük össze az ő idetartozó egyszerű és világos gondolatait, kijelentéseit, s igaza azonnal kitűnik.

Vegyük először az ősi állapotot. »Fel kell tenni — írja Sztálin —, hogy a mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre. Ez egyszerű és szegényes szótári szókészlettel bíró nyelv volt, de megvolt a maga nyelvtani szerkezete, igaz, hogy kezdetleges, de mégis nyelvtani szerkezete.« (24. old.) Az ősi állapotokat nem lehet másképpen elképzelni és e kezdetleges állapot után, mely maga is hosszú fejlődés eredménye, újabb fejlődés következett. Ez, azt hiszem, mindenki előtt világos.

De az is világos, hogy Sztálin találóan mutat rá a nyelv tökéletesedésének egy másik jelenségére, mikor azt mondja, hogy Puskin óta javult az orosz nyelv nyelvtani felépítése. Itt elsősorban a mondatnani szerkezetekre gondolhatunk

és Sztálin észrevételének igazsága előttünk is azonnal nyilvánvalóvá lesz, ha a XIX. század első felének bonyolult stílusú, nyelvtani felépítésében nehézkes magyar tudományos prózájára gondolunk.

A nyelv »gazdagodik, fejlődik, csiszolódik«, mondja Sztálin. (9. old.)

Sőt tovább mehetünk. A nyelv nemcsak gazdagodik, fejlődik, csiszolódik, hanem szándék szerinti beavatkozással is gazdagítható, fejleszthető és csiszolható, legalább is ami szókészletét és az irodalmi nyelv grammatikájának bizonyos részeit illeti. A marxizmus-leninizmus egyenesen kötelezővé teszi nyelvészeinknek, hogy ebben az irányban dolgozzanak. A cári uralom alatt Oroszország számos nemzetisége irodalmi nyelv, sőt saját írásrendszer nélkül élt. A Szovjetunió ezek számára írásrendszert, irodalmi nyelvet teremtett, hogy a szellemi életbe bekapcsolódhassanak. Egységes szaknyelv, a műszók helyes és pontos megalkotása minden termelés, minden munka elsőrangú érdeke és feladata.

Felmerül a kérdés: tudományos feladat-e ez? Ez elsősorban gyakorlati feladat, de a hozzáértőknek, tehát részben a nyelvészeknek kell megoldani s ebben közreműködni legelső kötelességünk. Ez egyik legszebb példája a tudomány és gyakorlat egységének.

Vagy gondoljunk a magyar nyelvújításra. Milyen fontos szerepe van ennek a magyar művelődés és a magyar nyelv történetében s mennyire hozzájárultak a magyar nyelvészek, hogy a nyelvújítás sikerrel, gazdag eredményekkel, de túlzások nélkül ment végbe.

Marr úgy gondolta, hogy a beszélt nyelvet kéznyelv vagy gesztusnyelv előzte meg, s hogy társadalmi átalakulás következtében forradalmi módon fejlődött ki a beszélt nyelv. A kéznyelvnek a beszélt nyelv jelenségeinek magyarázatában is különös jelentőséget tulajdonított.

Sztálin egy kérdésre válaszolva (Mell. 3. old.), mely azt engedte feltenni, hogy a kérdező a gesztusnyelvet a beszélt nyelv ősi helyettesítőjének gondolja, kifejti, hogy a beszélt nyelv az emberi társadalomnak mindig egyetlen nyelve volt s a gesztusnyelv jelentősége, annak rendkívüli szegénysége és korlátozottsága következtében, igen csekély, ez tulajdonképpen nem is nyelv.

Ez világosan így van.

Kiemelem Sztálinnak egy finom megfigyelését, amely a nyelvfejlődés egyik legfontosabb, de eddig kevésbé méltatott elvét helyezi éles megvilágításba. Ez a megfigyelés a következő: »Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok . . . korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet saját érdekükben felhasználni, reákényszeríteni saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket.« (13. old.) A nyelvfejlődésnek olyan elve ez, melyről köteteket lehetne írni, és amelynek a marxista nyelvtudományban kétségtelenül nagy szerepe lesz.

Nyilatkozik Sztálin a nyelvhasznítás módszertani kérdéséről is. Ez egyike a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseinek. Itt-ott már érintettem. Sztálin komoly hiányokat lát az összehasonlító módszerben, de nem veti el;

azt mondja róla, hogy »munkára, a nyelvek tanulmányozására ösztönöz.« (31. old.)

Sztálinnak itt is igaza van. Az összehasonlítást, rokon nyelvek azonos elemeinek egybevetését abból a célból, hogy az ősi állapotokról valami fogalmunk legyen, nem lehet elvetni. De nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez az eljárás csak támaszpontokat ad és nem lehet eléggé hangsúlyozni az óvatosságot. Itt a legkönnyebb fantasztikus elméleteket felállítani. Az is bizonyos, hogy a nyelvelemek társadalmi és történeti háttér nélküli egybeállítása tökéletlen képet ad, de valami képet mégis csak ad és nyújtózkodni addig lehet, ameddig a takarónk ér.

Nagyon érdekesen fogalmazza a dolgot Sztálin, a nyelvhasználat valóban a nyelv tanulmányozására ösztönöz : frappáns formában mutat óriási körvonalaikat, amelyeket azután azokon a területeken, ahol több, vagy egyenesen bőséges az anyagunk, élettel, gazdag tartalommal, a nyelvfejlődés lényege teljes feltárásának tartalmával tölthetünk meg.

Marr mereven tagadta, hogy a hasonlóságot felmutató nyelvek egy alapnyelvből származnának és hogy az összehasonlítás a nyelvelemek történeti fejlődését illetőleg magyarázatot nyujtana.

Világosan megállapítható pl. a szláv, román vagy germán nyelvek közös alapból való történeti fejlődése. A Marr-iskola ezt kétségbe vonta. Mescsanyinov, Marr tételei alapján a következőket mondja : »Ha a román nyelvek — köztük a francia és a spanyol — egész sor más nyelv keveredésének eredményeként jöttek létre és egész sor mozzanatot tüntettek fel, melyek hasonlóságra mutatnak, akkor ezekben az egymáshoz közelálló nyelvekben, melyeket román nyelveknek szoktunk nevezni, *hasonló összetevők játszottak közre* . . . Ez magyarázza meg a csoportok szerint osztályozható nyelvekben történelmileg létrejött egyezéseket . . .«⁸ Ez teljesen irreális szemlélet, a román nyelvek történeti kialakulásának dokumentumai kezünkben vannak, ezek a dokumentumok egészen mást mondanak. A vulgáris latinból kell kiindulnunk, ebből való örökség a román nyelvekben tapasztalható közösségek lényeges része. És lényegében így kell megítélni az indoeurópai vagy uráli nyelvek viszonyát is, nem is szólva a törökségről. Egészen más az altáji nyelvek problémája. Általában nevetséges a nyelvek rokonítására való általánosan tapasztalható törekvés és még nevetségesebb a nyelvek egységes eredetének hirdetése. Tudománytalan a nyelvi kérdéseknek faji kérdésekkel való összezavarása is. Csak egy világos, az, hogy egy nyelvi egység rendszeren másnemű, főleg művelődésbeli egységet is képvisel.

Hogy Marr mennyire figyelmen kívül hagyta a konkrét tényeket és hogy az ő elméleteivel szemben milyen biztos alapot ad a módszeres nyelvhasználat, szemléletesen mutatja be a következő példa. Közismert az a hangtani jelenség, hogy az orosz *o*-nak az ukránban gyakran *i* felel meg : *Nocs ,éjtszaka' — nics,*

⁸ Pravda, 1950, máj. 16. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). (Szikra,) 1950, 54. old.; v. ö. Vinogradov : Pravda, 1950, jún. 6., magyarul : u. o. 165. old.

dvor, *udvar*'— *dvir*, *stol*, *asztal*' — *stil* és így tovább. Így felel meg az ukránban *kiny* az orosz *kony*, 'ló' szónak. Marr elszakítja az ukrán alakot az oroszától és az ukrán *kiny*, 'ló' szót a breton *ki*, 'kutya' szóval egyezteti.⁹

Marr iskolája megtámadta a nyelvcsaládok elméletét, az összehasonlító módszert az ellenkező oldalról is, mégpedig a következő módon: a komparativisták csak azt magyarázzák, ami egy nyelvrendszerben közös, de nem vesznek tudomást arról, ami elütő. Pedig hát ez az elütő elem jelenti az egyik vagy másik nyelv alapállagát.¹⁰ Ez tévedés, mutatja a magyar nyelv is. Alapvető szókinccsünket, grammatikai rendszerünket megmagyarázza a finnugor nyelvhasznítás, legfeljebb a szókinccs egy része bizonyul jövevényszónak. Ami pedig eltér, ami megmagyarázhatatlan, az jórészt az eddigi keretekben megmagyarázható lesz, s hogy megmagyarázhatatlan alakulatok, szavak és nyelvtani elemek maradnak, az egészen természetes az előtt, aki a nyelvi változásokkal behatóan foglalkozott. Hiszen a nyelv folyton változik, hogyne lennének nagy számmal olyan elemei, amelyek hasonlítás útján nem fejthetők meg. A magyar nyelvről beszélek, de csodálnám, ha valaki pl. az orosz nyelvről másképp gondolkoznék.

Mi a nyelvtudomány legfőbb célja? Sztálin erre is feleletet ad; feltételes beállításban, de lényegében pozitív módon kimondja: a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása. (28. old.) Sztálin felfogását a nyelvtudomány e legfontosabb kérdésében némi kiegészítéssel mutatja be Vinogradov¹¹ ilyenformán: a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek, a nyelv hangrendszerének, grammatikai alkatának, szóalkotásának, szótári készletének tanulmányozása.

Sztálin tehát megszabadította a nyelvtudományt a marrizmus tudománytalan és erőszakos irányzatától. Szabad az út, s a magyar nyelvtudomány most kezdheti meg igazán a népi demokrácia által adott nagy lehetőségek kihasználását. Amikor tehát most rendkívüli lehetőségekkel és a kritikának Sztálin által hangsúlyozott szabadságával foghatunk tudományterületünk műveléséhez, illő, hogy szigorú és őszinte kritikával számbavegyük hibáinkat és igyekezzünk kijelölni a követendő utat. Ezt én természetesen csak képességeim szerint tudom elvégezni s tisztában vagyok azzal, hogy amit mondok, esetleg lényeges javításokra, de mindenestre lényeges kiegészítésekre szorul.

A Marr idealista irányzatától való megszabadulás után Sztálin a nyelvtudomány alapfeladatául a marxizmus érvényesítését jelöli meg. (32. old.) A nyelvészek feladata mármost, ezt a problémát elvi alapon és részletkutatásokban megadni. Ehhez a munkához azonban Sztálin nyomdokain járó, reálisan gondolkozó nyelvészek kellenek. Marr azt hitte, hogy megoldotta a feladatot, tudományát úgy tüntette fel, mint a marxista nyelvészet egyetlen lehetséges

⁹ Lomtyev: Pravda, 1950. jún. 27 Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), (Szikra,) 1950. 272. old.

¹⁰ Filin: Pravda, 1950. máj. 30. Magyarul: i. m. 122. old.

¹¹ I. h. 13. old.

képviselőjét s irányát jőideig a szovjet tudomány egy jelentős — legalább is számban jelentős — része is követte. Sztálin most leleplezte Marrnak vulgáris marxizmusát, illetőleg nem marxista és nem is tudományos irányzatát. A munkát elülről kell kezdeni és óvakodni kell attól, hogy egy, a Marréhoz hasonló kísérlet megismétlődjék. Nem úgy kell eljárni, hogy a kutatást ködbe burkoljuk és erre a ködre ráfogjuk, hogy marxizmus, mint Marr tette, hanem úgy, hogy továbbfejlesztjük az elveket sztálini alapon, éppen olyan evidens igazsággal, ahogyan ő teszi s ezeket az elveket azután mindenkit meggyőző részletkutatásokban alkalmazzuk. Itt elsősorban természetesen nem a tematikáról van szó. Lényegében arról van szó, amit a rendelkezésemre álló irodalomban legvilágosabban Csikobava fejezett ki, a következő szavakkal:

»A marxista-leninista nyelvtörténetnek pontosan megállapított tényeken kell felépülnie. A nyelvtörténet tényeit a dialektikus materializmus módszerével kell megvilágítani; általában ez a szovjet tudomány egyetlen módszere s így a nyelvészeté is. Csak az ilyen nyelvtörténet lesz valóban tudományos. A szovjet nyelvtörténet, a materialista nyelvtörténet, ellentétben áll minden másfajta, idealista alapon felépített nyelvtörténettel, legyen az akár a vossleri irányzat, amelyben a változások okozójaként a szellem szerepel, vagy a pozitívista irányzat, amelyben Durkheim társadalomlélektana szerepel a nyelvészet bázisaként (Meillet), akár pedig az az irányzat, mely szerint a nyelvészet a társadalomlélektan egy része (F. de Saussure). A burzsoá idealista nyelvészet és a szovjet materialista nyelvészet közötti vízvonalat természetesen a marxista materializmusnak az idealizmussal való szembeállítása határozza meg.«¹²

Ez a marxista nyelvtudomány útja, amelynek — még egyszer hangsúlyozom, Csikobava után — »pontosan megállapított tényeken kell felépülnie.« Nem szabad a régi nyelvtudomány annyi munkával megállapított kétségbevonhatatlan történeti eredményeit egy Marréhoz hasonló tudománytalan módszerrel elvetnie, vagy torz módon interpretálnia.

Ezeket új megvilágításba kell helyezni s ez az új megvilágítás nemcsak az alapfelfogást fogja megváltoztatni, hanem kihat az egyes ténybeli tételek értékelésére, formulázására is.

Természetesen a tematika is igen fontos. Erre vonatkozólag Vinogradov többször idézett cikkében találunk felvetett gondolatokat, új problémakörök megjelölését, melyek Sztálin fejtegetéseiből nőnek ki. Ilyenek: a nyelv és a termelés, a nyelv és a gazdasági alap, a nyelv és a felépítmények. E témák kutatását Vinogradov különösen a történeti materialisztikus lexikológia, azaz a nyelv szótári készletének történeti vizsgálata szempontjából tartja fontosnak. Felmerül a nyelv és a stílus kategóriái kölcsönös viszonyának súlyos kérdése, a népközösségi osztályelemek egymásrahatása és kölcsönös viszonya a műiroda-

¹² Pravda, 1950. máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). (Szikra.) 1950. 43—44. old.

lom stílusában.¹³ További feladat a nyelv és gondolkozás fejlődésének, a nyelvnek mint az ideológia, a világnézet kifejezési eszközének, a nyelv és tudomány, nyelv és műirodalom, nyelv és kultúra viszonyának kutatása.

A szovjet nyelvtudósok előtt — mondja egy másik helyen Vinogradov — az a nagy, felelősségteljes feladat áll, hogy Sztálin útmutatásait alkalmazzák az egyes konkrét nyelvek, pl. az orosz nyelv történetének tanulmányozására és azon tanok alapján, melyeket Sztálin a nyelv és a nyelvjárás kérdéséről, a nyelv történetének a társadalom és a nép történetével való kapcsolatáról, a nyelvfejlődés útjairól hirdet, a világ legkülönbözőbb nyelvei történeti fejlődésének törvényszerűségeit felfedjék.

Ebben az összefüggésben — fejezi be Vinogradov — el kell mélyíteni és ki kell szélesíteni a rokon nyelvcsoportok (családok), pl. a szláv nyelvek tanulmányozását és módokat kell találni az összehasonlító történeti módszer tökéletesítésére a nyelvtudományban, és pedig oly módon, hogy e rendszer alkalmazásának technikáját a történelmi materializmus szilárd alapjára kell helyezni.¹⁴

Így képzelhetjük a marxista nyelvészet fejlődését s a feladat megoldását elsősorban természetesen a Szovjetunió nyelvészeitől várjuk.

Hogy azonban ezt az új nyelvtudományt megfelelő módon megcsinálni milyen nehéz lesz, hogy ez mennyire nem olcsó feladat, azt mutatja épp a Marr-féle kísérlet története, hogy marxista nyelvészetként lehetett szerepeltetni évtizedekig egy teljesen téves irányzatot.

Természetesen nem képzelhető, hogy Sztálin alapvetése után még egy ilyen tévedésnek essünk áldozatul, mint a Marré volt, de ha a tudomány történetének sokszor elképesztő jelenségeire gondolunk, aggodalmaink támadhatnak, nem fogják-e Sztálin elveit félremagyarázni, szem elől téveszteni. Minden törekvésünk az lesz, hogy ez meg ne történhessék.

Gyakorlati szempontból első fontos mozzanat minden tudomány művelésében, főleg marxista módon való művelésében — a tervszerűség és rendszeresség.

Még 1939 nyarán írtam egy tanulmányt, főleg a magyar nyelvtudomány és keletkutatás történetének tanulságai alapján, a magyar tudomány jellemző vonásairól s ezt akadémiánknak 1945 okt. 8-i összes ülésén be is mutattam. Főleg azt fejtettem ki benne, hogy tudományos munkánk legnagyobb hibája a tervszerűtlenség és rendszertelenség. Rámutattam a súlyos hibákra és mulasztásokra. Az akkor elmondott dolgokat most megismételni felesleges, ma már a mult emlékei közé tartoznak. Van gazdag programú öt éves tervünk s ennek keretében pontosan elvégzünk minden időszerű nyelvtudományi feladatot. Nem foglalkozom itt a részletekkel; csak ismételnék, lényegeset ismételnék, de lényegesen újat nem tudnék mondani.

Előtérbe helyezük azokat a feladatokat, melyek az étellel közvetlen kapcsolatban vannak. Idetartozik a nyelv művelés, melyről már szoltam s az a sokféle

¹³ I. h. 13. old.

¹⁴ I. h. 21. old.

gyakorlati követelmény, melyet az élet a nyelvekkel foglalkozó tudósokkal szemben felállít. Azzal, azt hiszem, mindnyájan tisztában vagyunk, hogy a nyelvészek a puszta nyelvtörténeti kutatásba — mint ez az elmúlt évtizedek nyelvészeinek ideálja volt — a jövőben betemetkezni nem lehet.

Nyelvtudományunk jövőjére vonatkozólag is le kell vonnunk a tanulságot Sztálin cikkeiből. Örömmel konstatáljuk, milyen világosan látja Sztálin és milyen világosan rajzolja a nyelv jelentőségét az emberi művelődés történetében; világosabban, mint előtte bárki más. Ezt írja: »... a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alapig, az alaptól a felépítményig... A nyelv működési köre, minthogy a nyelv az emberi tevékenység valamennyi területét átfogja, sokkal szélesebb és sokoldalúbb, mint a felépítmény működési köre. Mi több, majdnem határtalan.« (10—11. old.) »...a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény.« (9. old.)

Sztálinak a nyelvről való véleményéből és abból a körülményből, hogy fontosnak tartja a nyelvtudományt helyes útra terelni s ennek a feladatnak az elvégzésére ő maga vállalkozik, a magyar kultúrpolitikának le kell vonni a megfelelő tanulságokat. Szakítani kell azzal a felfogással, hogy világképünk a nyelvtudomány nélkül is teljes, sőt hogy nyelvtudományi ismeretekre a nyelvet tanító nevelőnek sincs szüksége.

Sztálin cikkeinek megjelenésével nyelvtudományunk ragyogó új jövő előtt áll, de ez a jövő csak akkor lesz biztosítva, ha következetesen dolgozunk a Sztálin által megjelölt célok megvalósításán.

KORREFERÁTUM :

SZTÁLIN CIKKEI ÉS AZ ÁLTALÁNOS NYELVTUDOMÁNY

BÁRCZI GÉZA akadémikus

Az általános nyelvtudomány a maga különleges feladatainál fogva, mely a nyelvek fejlődésére, életére általában érvényes törvényszerűségek kutatására irányul, a nyelvtudománynak egyéb, az egyes nyelvekkel és nyelvcsoportokkal foglalkozó diszciplínáival kettősszálú szoros kapcsolatban van. Saját maga az egyes nyelvek nyújtotta tanulságokból meríti építőanyagát, megállapításai, általános érvényű törvényei azonban nemcsak okulásul szolgálnak, de nélkülözhetetlenek a különleges nyelvtudományok művelői számára. Hiszen a nyelvek életének, fejlődésének már felderített törvényszerűségei teszik lehetővé, hogy az egyes nyelvek keretén belül a tényeket helyesen ítéljük meg és viszont ezek alapján új építőanyaggal szolgáljunk az általános nyelvészet számára. A nyelvtudomány bármely területén működő, bármely fejezetével foglalkozó nyelvész számára tehát az általános nyelvtudomány minden eredménye, minden tételének tisztázása rendkívül fontos. Ezért, noha sajátos munkaterületem egyáltalában nem az általános nyelvtudomány, mertem engedni a nem keresett felszólításnak, hogy röviden beszámoljak Sztálin cikkeinek általános nyelvészeti vonatkozásairól.

A feladat pedig lenyűgözően nagy. Sztálinnak a »Marxizmus és a nyelvtudomány« c. cikke (Pravda, jún. 20.), »A Nyelvtudomány néhány kérdéséhez« c. nyilatkozata (Pravda júl. 6.) és »Válasz az elvtársaknak« címen közölt három levele (Bolszevik 14. sz.) terjedelmében nem nagy, de az érintett kérdések fontosságát és számát, a döntések szilárdságát és a tudomány fejlődésére való kihatását tekintve, egészen kivételes fontosságú tanulmány sorozatot alkot, mely, noha Sztálin a részletek tisztázását a szakemberekre bizza, az általános nyelvtudomány oly sok és oly súlyos kérdését érinti közvetlenül vagy közvetve, hogy egy rövid beszámoló keretében csak azokra lehet vázlatosan rámutatni, amelyek az általános nyelvészet legéletbevágóbb pontjai, s melyeket, vitás problémáikat tisztázva, világos okfejtéssel Sztálin a nyelvtudomány szilárd alapjává épít.

Mindenek előtt azokat a tételeket kell kiemelni, amelyek mintegy alapul szolgálhatnak az egész általános nyelvtudománynak, s amelyekből a többi megoldás logikusan következik. Sztálin elsősorban a nyelv mibenlétének legfontosabb vonásával, a nyelvnek a társadalomhoz való viszonyával foglalkozik. E kérdés körül ugyanis fölötté téves megállapítások kerültek forgalomba és

fenyegettek azzal, hogy e viszonyt hibásan fogva fel, meghamisítják a nyelv életére vonatkozó felfogásunkat, szembe kerülve a tényekkel. Vizsgálva azt a viszonyt, amely a társadalmi fejlődés és a nyelv között fennáll, Sztálin éles megvilágításba helyezi az alap és a felépítmény fogalmát: »Az alap a társadalom gazdasági rendje, a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai jogi és egyéb intézmények.« (6. old.). A felépítményt az alap hozza létre, mégpedig azért, hogy emez segítségére, szolgálatára legyen a régi alapnak és felépítménynek felszámolásában. Mihelyt a felépítmény létrejött, maga is cselekvő erővé válik, hathatósan alakítja, szilárdítja az alapot, segít az új rend kiépítésében, a régi eltakarításában. A felépítmény tehát egy korszak terméke, ennek következtében léte korlátolt: addig él, míg az adott gazdasági alap él. Ha ez összeomlik, a felépítmény eltűnik. Addig azonban amíg hat, rombolja a régit és építi az újat. A felépítmény a termelő tevékenységgel csak az alapon keresztül van kapcsolatban, működési köre tehát szűk és korlátozott.

E megállapításokból nyilvánvaló, hogy egyrészt az alap és a felépítmény, másrészt a nyelv között csak egyetlen rokonvonás van: az, hogy valamennyien társadalmi jelenségek. Társadalom nélkül ugyanis nincs nyelv, és valamelyes nyelv nélkül nincs társadalom, hiszen a nyelv hiánya megghiúsítaná a társadalmi szövetkezés célját, az erők észszerű egyesítését a természet ellen vívott harcban. A nyelv tehát társadalmi jelenség, akárcsak az alap és a felépítmény, minden egyéb vonásában azonban eltér nemcsak az alaptól — ezzel természetesen senki sem tévesztette össze — de a felépítmény kategóriától is. A nyelvet nem egy valamilyen alap hozza létre, úgy hogy az alap megváltozásával megszűnjön és új nyelvnek adjon helyet (mint ilyen folyamat a felépítménynél törvényszerű), nem egyetlen korszak társadalmi és gazdasági rendjén épül, hanem a korszakok egymásutánja során alakult ki, élete tehát sokkal hosszabb, mint a felépítményé. Működési köre és módja is egészen más. A nyelv ugyanis »közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén a termeléstől az alapig, az alaptól a felépítményig« (2. old). — Mérhetetlenül tágasabb és sokoldalúbb tehát a szerepe az ember társas életében, mint a felépítményé. Sztálin szavai szerint majdnem határtalan. Viszont minden emberi tevékenységgel, alappal és felépítménnyel való közvetlen kapcsolata következtében közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat, függetlenül attól, hogy e változások az alapproban is bekövetkeznek. Ezzel kapcsolatban, hogy a kérdés teljesen tisztázódjék és semmi félteértés sem maradhasson, felveti Sztálin azt a kérdést is, vajjon nem tekinthető-e a nyelv egyszerűen munkaeszköznek vagy valami közbülső kategóriának, mely az alap és a felépítmény között foglal helyet. Ámde a válasz mindkét kérdésre tagadó: a munkaeszköz javakat termel, a nyelv nem, hanem kapcsó-

latot tartva fönn az emberek között, a szervezett termelést lehetővé teszi, maga azonban nem termel; közbülső kategória pedig nincs. A nyelv helyzete tehát egészen különleges és egyedülálló.

Hogy ezek a megállapítások szigorúan tényeken alapulnak, azt bármely nyelv története igazolja. A tények azonban csak ez okfejtés alapját adják. E tények között Sztálin rendet teremt, mögéjük nézve és nagy összefüggésükben látva meg őket, biztos kézzel válogatja meg a legjellemzőbb vonásokat, élesen határolva szét az eltérő lényegű jelenségeket.

A nyelv és társadalom ilyenformán alaptétellel kiépített viszonyának szoros korolláriuma a nyelv osztályfeletti jellegének kidomborítása. A nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének legfontosabb eszköze, nemcsak a társadalom egymást követő fejlődési szakaszaiban lényegében egységes, de a társadalom minden tagja számára közös, az egész társadalmat összefogó kapocs, tekintet nélkül arra, hogy a társadalom, melynek összetartozását biztosítja, osztályjellegű-e vagy sem. Osztályjellegű társadalmakban az osztályok eltérő kultúráját egyaránt képes szolgálni és szolgálja is, anélkül, hogy lényeges módosulást volna kénytelen szenvedni. Ezt a tételt is a tények és a józan ész meg-gondolása egyaránt támogatják. Természetesen, amint a nyelvnek az alap változásaitól független egysége nem jelenti azt, hogy a nyelv statikus, változatlan vagy változhatatlan valami az idők végtelenjén át, hanem ellenkezőleg, szoros egységben az emberi gondolkodással, híven követi ennek fejlődését a meglévő nyelv alapelemeinek kifejlesztére és tökéletesítése, valamint idegen elemek fölvétele útján, sőt az az alaptól függetlenül érzékenyen reagál magában a termelésben bekövetkezett változásokra, akként a nyelv osztályok feletti egysége nem jelenti sem azt, hogy az egyes osztályok nyelvében olyanfokú eltérések ne lehessenek, melyek a nyelv lényeges társadalmi funkcióját nem veszélyeztetik, sem pedig azt, hogy az osztályok ne hathassanak a nyelvre, ámde ez a hatás is a nyelv periférikus elemeire korlátozódik, vitális pontjaiban, rendszerében és alapszókincsében a nyelv egységét komolyan nem veszélyezteti.

E két tétel a nyelv mibenlétének legfontosabb vonásait említi ki. A nyelv a társadalomban élő emberek érintkezését szolgálja, összekapcsolva és áthidalva egyidejűleg az osztályokat, egymást követve a fejlődési korszakokat, lehetővé téve a fejlődés minden vívmányának közlését egyik nemzedéktől a másikig, s gondolatok cseréjét egyik embertől a másikig. Egészen különleges tehát a nyelvnek ilyen társadalmi helyzete és egészen különleges ennélfogva a nyelvnek a fontossága a társadalom számára. Nélküle munkamegosztás, tapasztalatátadás, kultúra, fejlődés, sőt maga a társadalom lehetetlen volna.

Ez a különleges helyzet azonban, hogy ugyanis a nyelv sem az alapok, sem a felépítmények kategóriájába nem tartozik, közbülső kategória pedig nincs, egyszersmind a nyelvtudomány számára is különleges helyzetet teremt a tudományok sorában, Minthogy az említett sajátosságok csak a nyelvre jellemzők, a nyelvtudomány önálló tudomány. Nem jelent ez más tudományoktól való

elszigetelődést, nem jelenti ez a tudomány *tour d'ivoire*-ját, nem is jelentheti, hiszen a nyelvnek éppen a társadalom életével való szoros és közvetlen kapcsolata hívja fel a figyelmet ilyen elszigetelődés lehetetlenségére és tudománytalanságára; de jelenti azt, hogy a nyelvnek önálló problematikája van, s e probléma megoldására sajátos módszert kell kidolgoznia.

E nagy elmeélel és világos okfejtéssel kétségen felül emelt tételek alapul szolgálnak az egész általános nyelvtudománynak, és számos igen súlyos kérdés eldöntését teszik lehetővé. Sztálin rá is mutat egész sereg kérdésre, melynek megoldására a tisztázott alapok módot nyújtanak, s kijelöli azt az utat, amelyen az általános nyelvtudománynak haladnia kell.

Világosan folyik az említett tételekből a nyelv és a társadalom történetének összefüggése. Minthogy a nyelv a társadalommal együtt keletkezik és fejlődik, ezért a nyelvet és fejlődéstörvényeit csak a társadalom történetével kapcsolatban lehet megérteni, annak a népnek a történetével, melynek körében a nyelv kifejlődött. Így nyerhetünk az egyes nyelveknek és történetüknek tanulmányozásából szilárd építőanyagot az általános nyelvtudomány számára. A társadalom és a nyelv fejlődésének kapcsolatát azonban nem szabad gépies párhuzamosságban elképzelni. A nyelv fejlődése nem robbanásszerűen jelentkezik, hanem »az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következőképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe« (26. old.). Rámutat Sztálin arra is, hogy a nyelv és a társadalom összefüggése legszembe-tűnőbb a szókincsen, s a szókincset két részre bontja: az alapszókincsre és a szótári készlet többi részére. Persze e kettő között éles határt vonni nem lehet, de nem is szükséges, minthogy közöttük szakadatlan áramlás van, ahogy az a nyelvtudományi vándorgyűlés vitája során felmerült tényekből kidomborodott. Így vált pl. az alapszókincs tagjává a *kocsi* szó, mely eredetileg a periférikus szókészletbe tartozott, így lett alapszóvá a *villany*, a *puska*, a *mozdony*, s jelenleg azzá válóban van a *traktor* és sok más, viszont pl. az egykor alapszónak tekinthető *nyűg*, *kelevéz*, *áj* és sok más a szókincs mozgékony részébe került át, sőt esetleg eltűnőfélben van vagy már el is tűnt. A szótári szókészlet a legérzékenyebb a változásokra (s a példákából látjuk, hogy alapszókincsbeli szó eltűnése előtt csupán szótári szóvá válik), »majdnem szakadatlanul változó állapotban van« és bár a pusztulás és szaporulat állandóan ölelkezik benne, egy haladó nemzet nyelvének szókészlete bővül. Az alapszókincsnek és a nyelv szerkezeti elemeinek kibontakozása és elhalása lényegesen lassabb, de az emberi gondolkodás nagy lépéseit világosan követi. A magyar nyelv határozó ragjainak legősibb rétege a primitív, nem differenciált helyviszonyt kifejező ragok, melyek a gondolkodás oly kezdetleges fokát mutatják, amikor idő-, oksági, módbeli stb. viszony tudata még nem élt, s a helyviszonyban is elég volt a hármas: *hol? honnan? hová?* megkülönböztetése, de már közelebbi viszonyulás (belső és külső helyviszony, s ez utóbbi változatai: *benne, be, belől — alatt, fölött, mellett* stb.). meghaladta a szellemi szükségleteket. Amint az idő, az okság stb. gondolata kifejlődik, a nyelv meg-

teremti a szükséges szerkezeti elemeket. Ugyanilyen gondolkodásbeli fejlődés világosan látható a magyar igeragozás fejlődésében és a nyelvrendszer úgyszólván egész felépítésének, kibontakozásának a mai nyelv kövületeiben is megfigyelhető történetében. A hangállomány változásai közvetlenül ugyan nem függenek össze a társadalom történetével, közvetve azonban ez az összefüggés sem tagadható, mert a nyelvi egység és elkülönülés egymással állandóan küzdő erői nem valami metafizikai elvontságok, hanem szoros összefüggésben vannak a gazdasági és társadalmi fejlődéssel, amint arra ugyane helyen egy más alkalommal rámutattam.

Miután olyan pontosan bebizonyította a nyelvtudomány önállóságát, világosan megjelöli Sztálin e tudomány egyik legfontosabb célját is a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeinek tanulmányozásában. E tételből az általános nyelvtudományra a nyelvfejlődés általános törvényeinek megállapítása tartozik. Az általánosérvényű törvényszerűségek azonban csak az egyes nyelvek fejlődési törvényein alapulhatnak, ezeket kell tehát tanulmányozni. — Ezzel a nyelvtörténetellenes iránynak, mely voltaképpen a tények megértését akarja lehetetlenné tenni, gépies regisztrálásban véelve egy tudomány lényegét, Sztálin megadja a kegyelemdőfést. Nincsen a nyelvtudománynak olyan feladata, beleértve a közvetlen gyakorlati hasznúakat, mint a szótár és a nyelvtanítás, a nyelvművelés, a helyesírás stb., amely nélkülözni tudná a mult, a fejlődésmenet tanulságait.

A két sztálini alaptételből folyik a nyelvfejlődés és alakulás egy másik igen fontos tényének helyes megítélése: a sokat emlegetett differenciáció és integráció vagy helyesebben unifikáció játéka. Sztálin világosan látja, hogy a nyelv társadalmi funkciója szempontjából oly fontos nyelvi egység nem az egész társadalomban föltétlen, a nyelv minden porcikájára kiterjedő azonosság, hanem csak olyanfokú, amely lehetővé teszi, hogy a nyelv feladatának megfeleljen, a kölcsönös megértést, a gondolatok kicserélését közvetítve. A különféle gazdasági, társadalmi és egyéb erők azonban apró, a főfunkció szempontjából jelentéktelen eltéréseket okoznak. Ez két egymástól különböző síkon történik s Sztálin megállapítja, hogy a kettő között igen lényeges különbségek vannak.

A függőleges tagozódás az ú. n. osztály- vagy rétegnyelvek, zsargonok keletkezése a nyelv egysége szempontjából nem jelent veszélyt. Ezek az ú. n. »nyelvek« és a nyelv között igen fontos különbség van, csak az elnevezés (osztálynyelv, rétegnyelv) megtévesztő. Ezek az ú. n. osztálynyelvek ugyanis csak egy bizonyos szó- és kifejezőképességet jelentenek, az egész közösség nyelvszerkezetének változatlan társadalmi egységét érintetlenül hagyva, de azonfelül még e különleges szókészlet terjedelme az egész szókincshez viszonyítva jelentéktelen. A réteg- és osztálynyelvek tehát mintegy kiszélesített csoportnyelvek, aminőket közös tevékenység, munka, szórakozás, életmód kitermel mindenütt, de amelyek a nyelv szerkezetét változatlanul hagyják. A kiejtésben, ragozásban ugyan szintén felbukkanhatnak egyes osztályjellegű vonások (pl. raccsolás; vagy a köznyelvi *látja* alakkal szemben a *lássá* típus), ezek azonban oly csekély

fontosságúak, hogy a nyelv társadalmi funkcióját a legcsekélyebb mértékben sem zavarják, sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen jelenségek néha nem is csak osztályjellegűek, hanem kapcsolatban vannak a vízszintes tagozódással, néha pedig inkább egyéni változatoknak tekinthetők. Azonfelül az ilyen osztálynyelvi vonások, melyek kétségtelenül nem a nyelvi egységet szolgálják, rendesen kérészetűek. E szavak, kifejezések közül egyik-másik elterjed, általánossá válik, belép az egész nyelv szókincsébe, a többség viszont elhull. A gyér kiejtésbeli, ragozási különösségek vagy általánosulnak, elvesztik osztályjellegüket, vagy nyomtalanul eltűnnek, mielőtt halmozódhatnának és komolyabban zavarhatnák a nyelv egységét.

Egészen más jellegűek a vízszintes tagozódás eredményei, a nyelvjárások, tájnyelvek. Az osztálynyelvek a társadalom egy szűkebb rétegét szolgálják, nincs saját nyelvtani rendszerük és alapvető szókincsük, önálló nyelvekké nem fejlődhetnek. A nyelvjárások azonban a tömegeket szolgálják, sajátos nyelvtani rendszerük lehet, és alapvető szókincsüknek, valamint hangulatállományuknak lehetnek különleges vonásaik. Egy-egy nyelvjárás külön egységet is alkothat a nagy nyelvi egységen belül, hangrendszere jelentékeny mértékben eltérhet a köznyelv hangrendszerétől, nyelvtani szerkezetének anyaga lehet többé-kevésbé lényegesen más, és alapvető szókincsé is különbözhetik a köznyelvtől. A fokozatok igen változatosak lehetnek. Tudjuk, hogy a magyar nyelvjárások között ezek a különbségek oly csekélyek, hogy a kölcsönös megértést számottevően nem zavarják, másutt azonban ezek az eltérések mélyrehatóak lehetnek. A francia nyelv vallon nyelvjárásának hangállománya lényegesen eltér a franciától, pl. egyebek közt *d'z', t's', h, w, á* stb. hangok fordulnak elő benne, melyek a francia hangrendszerből hiányoznak, sőt egyik-másikukat a francia ki sem tudja ejteni; egész artikulációs bázisa különbözik a franciától. Nyelvtani rendszerében is fontos eltérések vannak (pl. a határozónévelő nemi megkülönböztetés nélkül *li, lu*, névragozása, igeragozási osztályai máskép alakultak, személyragjai eltérők stb.), s alapvető szókincsében a szavak egyrészt olymértékű szétfejlődést mutatnak, hogy látszólag más szavakká lettek (pl. *tête—tresse, je vois—dji veü), cheval—dj vau*) másrészt egészen más elemeket tartalmaznak (pl. *foin—foûr, viandet—châr, tendre—astitchi* stb.). Ilyen helyzet persze csak akkor áll ellő ha a nyelvjárást beszélő kisebb közösség kapcsolatai az eredetileg homoglosszális nagyobb közösséggel erősen meglazulnak. Ha a lazulás tartós, vagy éppen a teljes szakadásig megy, az ilyen nyelvjárás önálló nemzeti nyelv kialakulásához vihet, ha azonban a kapcsolat ismét megszilárdul, a nyelvjárás összeütközésbe kerül a nagyobb közösség nyelvével, s a harc során elbukik. Világos, hogy a nyelv társadalmi funkciója itt is döntő szerepet visz. Éles különválás akkor lehetséges, ha az érintkezés összekötő kapcsára — a gazdasági, társadalmi, kulturális kötelékek meggyengülése vagy elszakadása folytán — nincs szükség. Mihelyt a szükség előáll, az egység, a megkívánható fokig, egy vagy más módon kialakul.

Ezzel kapcsolatban eljutottunk a nyelvek életének egyik igen fontos fejezetéhez, mellyel Sztálin is foglalkozik és a történeti tények alapján szilárd tételt állít fel: a nyelvek harcának kérdéséhez. Sztálin, nagyon helyesen, elveti azt a gondolatot, hogy a nyelvek találkozásakor a nyelvek kereszteződhetnek és a két nyelv kereszteződéséből egy harmadik, új nyelv keletkezik, mely mind a két alkotó nyelvtől minőségileg különbözik. Erre a folyamatra példát nem ismerünk a nyelvek történetében. Ellenben két nyelv élet-halálharcában az egyik győz, a másik elbukik. Az egyik megőrzi szerkezetét, ennek anyagát, alapvető szókincsét és természetesen fejlődik tovább a saját útján, míg a másik fokozatosan kihal. Az eltűnő nyelv szókincsének változó mennyisége, gyakran csak egész jelentéktelen töredéke átmentődik ugyan a győztes nyelv szókincsébe, kiegészíti azt s ezzel gazdagítja, de a fennmaradó nyelv jellegét nem módosítja. A kún és a besenyő nyelv eltűnt Magyarországon, a magyar nyelv oly módon maradt győztes, hogy nyelvtani rendszere a legcsekélyebb csorbát sem szenvedte kún vagy besenyő hatásra, hanem saját törvényei szerint fejlődött, szókincse pedig egészen jelentéktelen számú kún és besenyő szóval gyarapodott. A hatalmas kelta nyelv Galliában és északi Olaszországban teljesen elenyészett, a latin nyelv mint vitatlan győztes foglalta el helyét, fejlődve a maga útján, s a szókincs néhány tucat kelta eredetű szava alig vitt be a nyelv szókészletébe egy jelentéktelen színárnyalatot. A szókincsre való hatás esetenként lehet jóval nagyobb, mint az említett példákban, azonban a vetélytárs-nyelv elhalásával a győztes nyelv rendszerében módosulások vagy éppen robbanásszerű módosulások, melyek a két összetevőből egy új, harmadik rezultánst állítottak volna elő, egyáltalában nem tapasztalhatók.

Persze ezen a téren igen sok részlet vizsgálendő meg, mielőtt a helyes tételt, mely sok tévedést és visszaélést szüntet meg, részletekre bontjuk és kiterjesztjük. Így megvizsgálendő nemcsak az, hogy egyes szélső esetekben milyen mélyre mehet akár az eltűnendő, akár a szomszédságban autonómiáját megőrző idegen nyelv hatása szókincsben, fráziskészletben, formánsanyagban és hangállományban. Vagy hogy jelentékeny idegen etnikum beolvadása lappangó idegen nyelvi készségeket milyen mértékben és mikor érvényesíthet. E kérdések taglalására itt sem idő, sem alkalom. Másrészt megvizsgálendő az is, hogy a nyelvjárások összezsapása és kiegyenlítődése hogyan folyik le, milyen mértékben érvényes erre a küzdelemre az a tétel, melyet a nyelvek harcában helyesnek ítéltünk. E kérdés vizsgálata itt messze vezetne, de talán általános szabály levonására még nem érett meg az idő. Eddigi tudásunk szerint úgy látszik, hogy *ceteris paribus* a sztálini tétel a nyelvjárásokra is annál biztosabban érvényes, minél távolabb vannak egymástól az összezsapó nyelvjárások, azaz minél közelebb állnak a külön nyelvekhez, amelyekre vonatkozólag állította fel Sztálin a tételét.

Ismét más síkra tartozik a nyelv és a gondolkodás összefüggése, melyről már ejtettem néhány szót. Sztálin ezen a téren is határozott tételt állít fel:

azt, hogy a nyelv és a gondolkodás oly szorosan összefügg, hogy normális, ép-szerveztű emberben nem választható el egymástól, hiszen »a nyelv a gondolat közvetlen valósága« (36. old.), s a gondolatok a nyelvben realizálódnak. Ez a tétel gyakorlati szempontból is igen messzevágó. Nemcsak azt jelenti ugyanis, hogy a gondolkodás fejlődésével szükségszerűen fejlődnie kell a kifejező eszköznek, a nyelvnek, de azt is, hogy a nyelvi kifejezés a gondolkodás hű tükré : szabatos, csinos formában jelentkező mondat szabatos, csinos felépítésű gondolatra nyit ablakot. Ebből az következik, hogy a gyakorlati nyelvművelésnek gondolkodás-fegyelmező szerepe van, tehát nem merőben esztétikai célokat kerget, hanem világosagyú, fegyelmezett gondolkodású társadalmi lény kialakításában rendkívül fontos tényező.

Ezekben csak néhány elsőrendű fontosságú vagy éppen alapvető tételt emeltem ki és mutattam be szűkszavú vázlatossággal a sztálini cikkek gazdag tartalmából. Se szeri se száma ezenfelül a futólag érintett kérdéseknek ; hol egy tévhit köde foszlik szét egy világos mondat rávillanásában, hol egy alaptalan vád omlik össze egy odavetett pörölycsapásban, hol új utak nyílása tárul fel egy szabatos megállapítás varázsszavára. Így a nyelv keletkezése kérdésében visszadobja azt a téves állítást, hogy a hangbeszédet megelőzte egy oly korszak, melyben csak kinetikus »nyelv« volt, megvédi a nyelvrokonság oktalanul tagadott tényét, visszahelyezi fontosságába a nyelvtant, elutasítja a formalizmus helytelenül alkalmazott és ezért üres vádját ; az idealizmus felelőtlen hangoztatását ; rámutat az időálló tudományos eredmények tagadásának antimarxista voltára ; s általában megbélyegzi a meddő, légüres térben való szófecsérlést, mellyel egyesek a komoly munkát óhajtják helyettesíteni, vagy a munkát a tényektől függetlenítő elmefuttatásokat, melyek az idealizmus legkárhoztathatóbb megnyilatkozásai.

Sztálin tanulmányaiból nemcsak az általános nyelvészet és a nyelvtudomány bármely ágának művelője meríthet tanulságot, kap szilárd alapot és új, széles távlatot, de mindenki, akinek bármely tudományhoz köze van, megszívlelendő intést. Két fontos általános, minden tudományra érvényes tanulság domborodik ki e lapokon :

1. A tények tisztelete, mely nélkül nincs tudomány. Az a veszedelem, amelybe a marrizmus azért került, mert nem a tényekből, hanem tökéletlenül ismert és rosszul megértett általános tételekből indult ki, mindenki számára figyelmeztetésül szolgálhat, s az a mód, ahogy Sztálin visszatér a tényekhez, azokat boncolja, vizsgálja és von le belőlük szilárd tételeket, melyek nem is lehetnek ellentétben a helyesen értelmezett elmélettel, megmutatja, hogyan építhetők tovább a tudományok.

2. A szabad vélemény és szabad kritika hangsúlyozott fontossága. Vélemények harca és kritika szabadsága nélkül semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket. A példa ebben a vonatkozásban is megvilágítja a tételt : a marristák arakcsejevi módszerei csak teljes zűrzavarba vitték a szovjet nyelv-

tudományt, olyan zűrzavarba, hogy a kivezető út megoldására Sztálinnak magának kellett vállalkoznia. A nyelvtudomány a súlyos válságon túlesett, éppen Sztálin szava segítségével, de vigyáznunk kell, hogy az eltemetett tévhitek és a káros arakcejevizmus kerülő úton ne próbáljanak érvényesülni. A magyar nyelvtudományban a marrizmus nagyobb károkat nem okozott, de fenáll egy olyan veszély, mely nyelvtudományunkat alapjaiban fenyegeti. Tudományos káderünk jelenleg is elégtelen az élénk tornyosuló feladatok elvégzésére. Kibővítés helyett azonban a jelenlegi helyzet az, hogy pótlásra reményünk kevés lehet, mert egyetemi oktatásunk megfelelőkezve Sztálin tanításáról, ki a nyelvnek és a vele foglalkozó tudománynak fontosságára oly nyomatékkal mutatott rá, a nyelvtudománynak teljesen alárendelt szerepet juttat csak. Akadémiánkra, a tudományok őrére vár az a feladat, hogy itt egészségesebb helyzetet teremtsen. A sztálini cikkek fontosságát nem elegendő ünnepelni, becses tartalmukat magyarázni és megbeszélni. Szellemüket is magunkévá kell tennünk, s az okatlan nyelvtudományellenes magatartással szembe kell szállanunk.

Sztálin cikksorozata a nyelvtudomány számára hatalmas távlatokat nyitott, s bár minden tudomány számára érvényes alapigazságokra is felhívja a figyelmet, nem ok nélkül méltatta elsősorban a nyelvtudományt arra, hogy temérdek gondja és elfoglaltsága mellett ismételten időt kerítsen e tudomány válságos kérdéseinek tisztázására. Nyilván nem azért viseli ennyire a szívén a nyelvészet sorsát, mert harmadrangú diszciplínának tartja, s azért nekünk sem szabad kímélnünk sem fáradságot, hogy tudományunkat fejlesszük a helyes úton, sem küzdelmet, hogy az eléje álló akadályokat legyőzhessük.

HOZZÁSZÓLÁSOK :

PAIS DEZSÓ akadémikus :

Érdekes véletlen, hogy háromnegyed évvel ezelőtt a megújult Akadémia első osztályának megnyitó ülésén ugyancsak Bárczi tagtársam volt az előadó, és Telegdi kartársammal ketten voltunk a hivatalosan felkért hozzászólók. Bárczi barátomnak és nekem lényegükben nem kellett megváltoztatnunk akkori véleményeinket. Mindenesetre örömeinkre szolgál, hogy amint akkor nem láttuk megokoltnak az itteni marxisták elég harciasan kifejezett véleményéhez való alkalmazkodást, Sztálin nyilatkozata után még inkább teljes felszabadultsággal megmondhatjuk, mi volt, van és lehet.

Sztálin három kis ívnyi terjedelemben sűrített nyilatkozataiban nem vethetett fel és még kevésbé oldhatott meg részleteiben minden kérdést. Ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy ezekből a nyilatkozatokból folyton csak elismerő kijelentésekkel kísért idézeteket közlünk, hanem kötelességünk, hogy a bennük adott rendkívül termékeny talajt tovább munkáljuk. — Meg kell értenünk, hogy Sztálin nem foghatott vagy nem foghat bele részletnyelvészkedésbe : ő megjelölte az alapokat, s ezeken nekünk kell tovább építeni egy olyan nyelvtudományt, amely megfelel a szocializmus rendszerének, — noha nem abból a nemrég annyira szigorúan előírt »elv«-ből indul is ki, hogy »a nyelvről szóló új tanftás« semmit se tartson meg a korábbi »polgári nyelvészet«-ből. — Sértés volna Sztálinról azt gondolni, hogy az előadottakkal megkötni akarta volna a tudományt. Nem! Ő mozgásba akarta hozni azt, mert hiszen a mozgás — mint mindenben — a tudományban is az élet, a fejlődés, a haladás.

Sztálin nyilatkozataihoz kapcsolódva, kérdéseket kell felvetnünk, megbeszelnünk. A jelen alkalom természetesen nem elegendő arra, hogy még csak néhány lényegesebb kérdés megoldására is vállalkozhatnánk.

Sztálin egyik főtétele: a nyelv oka és célja, hogy az emberi érintkezés eszköze legyen a társadalomban (8—9, 13. old.). A nyelvnek tehát természetes feladata volt régen és ez újabban is, hogy összekössön, társadalmat alakítson, nem pedig hogy széttagoljon, osztályokat hozzon létre, osztályok létrejöttében közreműködjék. Már csak ezért sem lehetett helyes a nyelvek osztályjellegűségére vonatkozó vélemény. A szükséglet, amely a nyelvet a társadalmi érintkezés eszközeül teremtette meg, a fejlődés későbbi menetében sem engedhette meg, hogy nyelvek, szerves nyelvtípusok osztályjelleget öltsenek. — A társadalmi érintkezés szükséglete vitte és viszi előre a nyelvet vagy nyelveket

az integrálódás, egységesülés útján egyéb : differenciáló, elkülönítő hatásokkal dialektikus közösségben.

Társadalmon kívül nem lehetett, nincs és nem lehet nyelv. Ámde — gondolom, nyugodtan hozzátehetjük — nem lehetett és nem lehet egyén nélkül sem. Véleményem szerint a nyelvi élet mozzanatainak a felderítésével kapcsolatban fontos az egyén szerepének a felderítése is. Természetesen az egyén és társadalom viszonyának más vonatkozásokban való vizsgálata és megismerése is fontos ahhoz, hogy ezen a téren eredményeket érhessünk el. A szocializmus valóság-érzékénél fogva nagyon is komolyan számol az egyénnel, de nem úgy, hogy mindenkinek felett valóvá tenné meg. Éppen ezért időszerű volna megkísérelni annak a tisztázását, hogy hányadán vagyunk a nyelvi jelenségeknek az egyéni és együttes : kollektív lélektan felé való kapcsolataival. — A nyelv — mint általában az ember lelki élete, amelynek a nyelv egyik fő eredménye és fő eszköze — eleven ellentmondási folyamat : a változás és állandóság, a különbség és egység szakadatlan dialektikája valósul meg benne. És ennek a dialektikának egyik alaptényezőjét az egyén és társadalom viszonyában kereshetjük.

A nyelv és a társadalom szerves összefüggésben vannak, de ez a szerves összefüggés nem jelenti okvetlenül a kettőben jelentkező változások, fejlődések merev párhuzamosságát. Az összefüggés közöttük jóval bonyolultabb, mintsem hogy akármilyen geometriai formulákra rá lehetne vonni őket.

»A történelem általában véve nem tesz semmi lényegeset különleges szükségesség nélkül« (10. old.). Sztálinnak ebből a felfogásából természetesen folyik az a nézete, hogy a társadalom forradalmi átalakulása nem követeli meg a nyelvnek forradalmi átalakulását, s — azt hiszem — joggal tehetjük hozzá : pl. a helyesírásnak — *la révolution pour la révolution* — felforgató megreformálását.

Sztálin a nyelvkereszteződési elméletet tárgyalva, megjegyzi, hogy a kereszteződés lehetővé teszi az egyik nyelv számára, hogy saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődjék ; majd alább kiemeli, hogy a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása (27—28. old.). Közelebről nem jelöli meg, mit ért a nyelv saját fejlődésének belső törvényein. De gondolatmenetébe beleilleszkedve, aligha magyarázhatjuk e megjegyzéseit másként, mint hogy egy a fejlettség bizonyos fokára eljutott nyelv rendszerénél vagy szervezetenél fogva maga magában, immanens módon hajt végre némely változásokat, sőt némely pontokon történetének egyes szakaszaiban függetleníteni tudja magát a külső behatásoktól. Ennek köszöni — amit szintén erősen hangsúlyoz Sztálin — a nyelv, a korszakok egész sorának eme terméke, hasonlíthatatlan szívósságát, ellenálló erejét (9., 24. old.).

Igen helyesen hívja fel a figyelmet Sztálin arra, hogy a nyelvek szóállományában meg lehet különböztetni az alapvető szókincset. Fontosnak tartom az ehhez csatlakozó megjegyzéseket, hogy az alapvető szókincshez mint annak magva minden gyökészó is tartozik, s az aránylag nem nagy hányadnyi rész

igen soká, évszázadokon át él, és a nyelvek számára új szavak képzéséhez ad alapot. Hogy ez valóban mennyire így van, meglepő bizonyítékát nyújtják a magyar nyelv finnugor elemei: legtöbbször különös életerőt mutat azzal, hogy a legkülönbözőbb képzős származékok függenek velük össze, míg a jövevényszavak alig egy-két képzőt szoktak felvenni. De az alapszókinccs életerejének még megkapóbb tanújelére is hivatkozhatunk a magyar nyelv köréből. *Tolnai Vilmos* »Halhatatlan magyar nyelv« című tanulmányában¹ kimutatja, hogy nyelvünk tőszavait tekintve 1000-ból 550 a magyar, vagyis finnugor és belső keletkezésű elem, a szótári szókészletet tekintve 1000-ból 650. De különösen lenyűgöző eredmény kerekedik ki *Tolnai* szerint², ha a szóknak élőbeszédben vagy nyomtatásban való használatáról készítünk statisztikát: a múlt század frott nyelvében 100 000 szó közül 88 440 a magyar, vagyis 88 százalék az eredeti, 12 százalék a jövevény.

Sztálin első nyilatkozatában a nyelv jellemző ismertetőjeleire vonatkozó válaszában kiemeli, hogy a nyelv közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, egyebek közt úgy, hogy lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit (21. old.). Még inkább kiélezi ezt a nyelvre mint »a gondolat közvetlen valóság«-ra vonatkozó felfogását a Krasenyinnikovának (35—36. old.) és Belkinéknek (Mell. 2. old.) adott feleletében. — Marx-szal és Engels-szel egyező ilyen irányú észrevételei azonban bizonyára nem odavágnak, hogy a nyelvvel *csak gondolatot* lehet kifejezni, illetőleg közvetíteni, — a lelki élet egyéb megnyilvánulásait nem. Ő világosan a gondolkodás és nyelv: a tartalom és forma elszakíthatatlan egységére akar nyomatékosan rámutatni és ezzel együtt arra, hogy a nyelvtudománynak a nyelv értelmi oldalával: a szemantikával meg a gondolat, az értelem anyagi burkával: a nyelvi formával együttességükben, egyensúlyt tartva kell foglalkozni.

Krasenyinnikova abban a kérdésében, amelyben a nyelv értelmi oldalával való foglalkozás mértéke felől érdeklődik, utal Marxnak és Engelsnek a nyelvre vonatkozó arra a meghatározására, hogy ez: »gyakorlati . . . valóságos *tudat*«. Mit jelenthet ebben a *nyelvnek* és a *tudatnak* az összekapcsolása? Aligha tévedek, ha azt gondolom, hogy Marx és Engels a nyelvet és a tudatot nem olyan értelemben vetették össze, hogy minden nyelvi jelenség *tudatosan* játszódik le.

Sztálinnak a mondat és grammatika kérdéseit illető észrevételeire most nem térek ki. Velük kapcsolatban »Észrevételek a mondat eredetének, fejlődésének és mivoltának kérdéséhez« című újonnan megjelent dolgozatomnak »Mondat és grammatika« című szakaszában³ tettem megjegyzéseket azzal, hogy alkalom adtán behatóbban óhajtom őket értékesíteni.

¹ Magyar Nyelv XX. k. 55. old.

² I. h. 56. old.

³ Magyar Nyelv XLVI. k. 203—207. old., különösen 206. old.; újra »Két fejezet a mondatból«: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 79. sz. 10—14. old., különösen 13. old.

Sztálinnak az az ítélete az összehasonlító-történelmi módszerről, hogy — komoly hiányai ellenére — még mindig jobb, mint Marr valóban idealista négy elemes analízise, mert az előbbi munkára, a nyelvek tanulmányozására ösztönöz (31. old.). — Magam szintén abban a meggyőződésben voltam és vagyok, hogy az összehasonlító-történelmi vizsgálatnak valóban vannak hiányai, hibái. Az utóbbiak leginkább túlzások, félremagyarázások, pl. közös eredetből származtatnak esetleg olyan egyezéseket, amelyek ősi történelmi érintkezések folyományai.

Sztálin a »Melyek a nyelv jellemző ismertető jelei?« kérdésre adott válaszában az elején ezt mondja: »A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével — annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója.« (21. old.)

Ha ezt olvassuk és elfogadjuk, — pedig természetesen el kell fogadnunk, — felmerülhet a kérdés, van-e, kell-e egyáltalában általános nyelvészet. Vagyis megokolt volt-e ünnepi előadássorozatunkra egy ilyen tárgyú értekezést felvenni? — Azt mondhatjuk, — igen!

Ha valóban reális tudományos eredményeket akarunk elérni, nem elégedhetünk meg egyes jelenségek vagy tetszőlegesen kiválogatott jelenségsoport elintézésével. Az ilyen »elintézések« legtöbbször nem is nagyon sikerülhetnek, éppen a számbavett tények és szempontok kikapott voltánál fogva. Minden tudomány, így a nyelvtudomány haladása is sokban azon fordul meg, hogy minél szélesebb tárgyi tájékozottsággal és minél több oldalú gondolati lehetőségekből közelítünk az anyaghoz, illetőleg választjuk meg vizsgálati anyagunkat.

Az emberi természetnek vannak közös, bár nem eleve rögzített vagy állandó tulajdonságai. Így bizonyos közösségekkel számolhatunk az emberi természet nyelvi megnyilvánulásaiban is, illetőleg a különféle nyelvekben. Ezeknek a közösségeknek a felderítése tartozik az általános nyelvészet feladatkörébe. — Azonban az általános nyelvészetnek, mint általában a tudománynak, nem szabad merevnek lenni. Az anyaggal, de még a kutató, vizsgálódó egyén, illetőleg egyének hajlamaival, képességeivel, szükségleteivel szemben is rugalmasságot kell tanúsítania. — Ezen a téren is gondolkunk kell arra, amit Sztálin ismételtén, különösen pedig Holopovnak adott válasza végén kifejt és kiemel: hogy a marxizmus és ennek élén ő mindennemű dogmatizmus ellensége (Mell. 10—11. old.). Tehát az általános nyelvészet ne egy egyetemes és állandó érvényességgel tetszelgő »tan« legyen, hanem módosuló, módosítható, módosítandó szempontok gyűjteménye. Sőt az általános nyelvészet éppen arra is való, hogy a különféle nyelvek és nyelvfejlődési szakaszok jelenségei ne egyformásított »szabályok« szerint ítéltessenek meg. Az általános nyelvészettel, a nyelvre vonatkozó »elméletik« kérdésekkel igen is foglalkoznunk kell, de nem-

csak azért, hogy egyezéseket állapítsunk meg, illetőleg gyakran meg nem levő egyezéseket erőltessünk rá nyelvekre, hanem nem kevésbé éppen azért, hogy a különbségek tudatosításával értsük meg a különféle nyelvek jelenségeit. — Az általános nyelvészet voltaképpen összehasonlító nyelvészet, amely azonban nem csupán rokon vagy rokonnak feltett nyelvekkel foglalkozik, hanem mindenféle nyelvet számba vesz.

Egy-két hónappal a Pravda-vita megindulása előtt jelentette meg Herman József »Nyelvészet és valóság« című cikkét,⁴ amelyet — minden arra vall — hazai marristáink programadásának szánt. Akkor is, de különösen a sztálini nyilatkozatok után az lehet a benyomásunk, hogy ebbe a címbe, mint az egész marrizmusba is, a »valóság« szó *purpureus pannus*-ként van belefércelve. A cikk túlnyomórészt negatívumokat tartalmazott : azt, hogy mit nem szabad és nem kell csinálni, de pozitívumot annál kevesebbet. A cikkben ezt olvashatjuk : »Ilyen, a valóságot meghamisító, lényegükben véve idealista — legjobb esetben részlet-voltuk miatt eltorzított részlet-igazságokat megmutató — irányzatoknak bizonyulnak ezek szerint nemcsak a neogrammatikus és saussureiánus iskolák, hanem a különböző pszihológista irányzatok is. . .«⁵ — Én nem éreztem magamat soha sem neogrammatikusnak, sem saussureiánusnak, sem pszichologistának, mindamellettt bizonyos közösségeim, illetőleg többünknek is — nem utolsó sorban a marrista megrovóknak is — bizonyos közösségeink voltak a megrótt irányzatokkal, esetleg éppen azokban a javukra engedményezett »eltorzított részletigazságokban«. Célszerű volna most már hozzáfogni ezeknek a részletigazságoknak a kihüvelyezéséhez és hasznosításához. — Nem tudom, hogy a *szal, ber, ion, ros* meg a »glottogonikus folyamat egysége« tanának a leáldozásával dolgozhatunk-e például — a részemről eddig korántsem öncélúnak és mechanikusan kivétel nélkülinek tekintett úgynevezett »hangtörvények«-kel, vagy számolhatunk-e pl. az analógia szerepével.

Egy, a magyar nyelvtudomány történetére vonatkozó tájékoztatóban »Régi személyneveink jelentéstana« című dolgozatomat valaki úgy minősítette, hogy »társadalomtörténeti szempontokat is érvényesítő«. Ezt ilyen átformálásban bocsátotta más valaki tovább : »polgári szociológiai szempontokat érvényesítő«. — Bevallom, annak idején, három évtizeddel ezelőtt eszem ágába sem jutott, hogy polgári szociológiában dolgozom, amikor Árpád-kori személyneveink keletkezését bizonyos mértékig társadalomtörténeti indítékokra próbáltam visszavezetni. Úgy emlékszem, arra törekedtem, hogy nyelvi és történeti vonatkozású kérdéseket ne éppen formalista és idealista módon oldjak meg. Erre törekedtem, ámbár még 1920—1922-ben nem tudhattam a négy elemes paleontológiáról, sem pedig a kezdeti stádiumban végleg megrekedt kínai nyelvről, amiket a második minősítő — nem múlt még háromnegyed éve — nyilván szem előtt tartott a maga felfogásának és ítéletének kialakításában. Szeretném

⁴ Nyelvtudományi Közlemények LII. k. 83—106. old.

⁵ I. h. 96—97. old.

tudni, hogy most lehet-e nekem vagy valaki másnak az ott felvetett szempontokat érvényesíteni, anélkül, hogy a »polgári szociológia« gyanújába esnénk.

Mindenesetre ezekre és egész csomó más kérdésre nézve is nem-marristáknak és marristáknak egyaránt tárgyilagosan — a magunk és mások tévedését latra vetve — halogatás nélkül állást kell foglalnunk, — nehogy a Sztálintól megállapított és bizonyos mértékig nálunk is meglevő pangás a munkalehetőségek tisztázatlansága miatt tovább folytatódjék.

Megismétlem: kétségtelenül kényes kérdések kívánnak tőlünk feleletet. És a helyes feleleteket — ahogy Sztálin jelzi — nem a bibliamagyarázók és talmudisták módján (Mell. 6., 10. old.): szavak, jelszavak és műszavak hánytorgatásával, szórszálhasogató ki-befordításával lehet megtalálni. — Valamit még ehhez meg kell jegyeznünk: Sztálin nyilatkozataiból aligha következik az, hogy a szocialista nyelvtudomány épületének a megtervezése a volt marristáknak volna az előjoguk.

A Sztálintól nyitva hagyott, kevésbé alap-, de mégis életkérdéseknek nekik kell vágni, még tévedések kockázatát is. Természetesen ezt csak úgy lehet megtenni és megkívánni, ha a tudomány művelésében vagy a tudományos életben az eltérő vélemény, sőt még a tévedés sem okvetlenül arakcejevi módra kezelendő bűn.

Mi, akik nem sok kivétellel a polgári világban nevelkedtünk emberekké és nyelvészekké, korántsem hisszük magunkról, hogy amit csináltunk vagy csinálunk, marxista mértékkel mérve, kifogástalan volna. Azt sem gondoljuk, hogy Sztálin igazságtévését külön a magunk javára foglaljuk le. Igen is tudjuk, hogy voltak és vannak hibáink, hiányaink. Törekszünk még további ilyeneket is felderíteni, egyszersmind várjuk másoktól is a kritikát és útbaigazítást.

A közelmúlt napokban olvashattuk Fogarasi Bélának »Tudományos életünk időszerű kérdései« című közleményében: »A filozófiai materializmust általában sokan elismerik, de ugyanakkor a nyelvtudomány, a pedagógia terén régi idealisztikus elméletek hatása alatt állanak... A materializmus híveinek éppen ezek ellen a tudományba behatoló álcázott idealisztikus nézetek ellen kell a harcot felvenni és következetesen folytatni.«⁶ Mi, nyelvészek mindenesetre szívesen látnók, ha a marxizmusnak és materializmusnak nálunk egyik fő szakértője, tudományos életünknek szintén egyik irányadó tekintélye, akinek a nyelvészet ügye iránt való érdeklődése és a nyelvi kérdések területén való tájékozottsága közismert, konkrét módon működne közre annak a megállapításában, hogy melyek a mi tevékenységünkben idealizmusként megróható mozzanatok.

De hadd idézzek Sztálin nyelvtudományi megnyilatkozásait méltató cikkemből egy részt! »Megragad bennünket Sztálin hatalmas valóságérzéke. Ez az, amivel azt, amit Marrék a természetellenesség sajátos szenvedélyével a feje tetejére állítottak, ő természetes mozdulattal a talpára igazítja. Kétség-

⁶ Társadalmi Szemle 1950. november, 881. old.

telen nyilvánvalósággal kimutatja, hogy a marrizmusnak semmi köze nincs a marxizmushoz, mivel semmi köze nincs a valósághoz, a történethez, a dialektika alapelveihez.«⁷

Annál nagyobb örömmel fogadtam Sztálinnak a valóságra számos oldalról fényt lobbantó állásfoglalását, mivel magam tudományos munkálkodásom megindulta óta lehetőleg mindig úgy foglalkoztam a nyelvvel, hogy azt nem valami az anyagi valóság, a dolgok, az élet fölé szublimált idea- vagy nem tudom micsoda-csomónak vagy pusztá formának tekintettem. Talán szabad azt is mondanom, hogy nem egyszer valami olyanfélét kerestem a nyelvi jelenségek mögött, amit Csernyisevszkij Tolsztojjal kapcsolatban »a lélek dialektikájának« jelez.⁸

Bizton remélem, hogy sem a polgári idealizmus és formalizmus kísértetei, sem a fantazmagóriákat valóságnak címkéző marrizmus totemjei nem akadályoznak bennünket abban, hogy a Sztálin megjelölte úton a nyelvtudomány területén az igazi valóságok felé mihamarabb jelentős haladást tehessünk.

Sztálinnak a nyelvről és a nyelvtudományról szóló megnyilatkozásaira vonatkozólag sokan és bőségesen tettünk és tettek elismerő, sőt magasztaló kijelentéseket. Azonban, amit Sztálin bennük mond, nem szorul dicsőítésre, hanem megszívlelést kíván. És ezt a megszívlelést a nyelvtudomány, illetőleg a nyelv kezelése ügyében eddig igen-igen mérsékelten tapasztaltuk. Várjuk, hogy az Akadémiának, a magyar tudományosság legfőbb intézményének, mostani ünnepe bevezetése az eddig hiányolt kedvező fordulatnak.

TELEGDI ZSIGMOND:

Bárczi tanár úr rövid referátuma kevés szóval, világosan és pontosan összefoglalja azokat a sztálini tanításokat, amelyek szilárd alapot adnak az általános nyelvtudománynak. Mégis van még mit hozzátenni. Bárczi tanár úr méltatja Sztálin elvtárs zsenialitását, eredményeinek korszakalkotó jelentőségét a nyelvtudomány számára; de nem szól arról, hogy ez a zsenialitás közvetlenül a marxizmus-leninizmus lángeszű alkalmazásában és továbbfejlesztésében nyilatkozik meg, hogy ezek a korszakalkotó eredmények egyben a marxizmus-leninizmus eredményei. Talán nem lesz haszontalan ezt egy részleten közelebbről megmutatni.

A marrizmus alapvető tévedése — amint Sztálin elvtárs kimutatta — abban állott, hogy a nyelvet egy sorba állította a kultúra jelenségeivel, felépítménynek tekintette. Ebben a formában ez a tévedés a marrizmus sajátja. De a nyelv és a kultúra viszonyát a polgári nyelvtudomány sem volt képes tisztázni.

⁷ Magyar Nyelv, XLVI. k. 194. old.

⁸ Gudzig utalása szerint: Pravda után Szabad Nép 1950. november 25.

Paul és Wundt, a polgári nyelvtudománynak ez a két neves teoretikusa, akik hosszan és erősen hatottak a magyar nyelvtudományra is, lényegében ugyanabba a hibába estek, mint a *novoje ucse nyije* alapítója: a nyelvet egyszintre helyezték a kultúra, a felépítmény jelenségeivel. H. Paul a nyelvet, mint a kultúra egyik ágát, együtt emlegeti a társadalmi viszonyokkal, a joggal, a vallással, a költészettel és a többi művészettel. W. Wundt számára a nyelvet a lényeges rokonság szoros szálai fűzik nemcsak a mitoszhoz és az erkölcsöz, hanem ezeken keresztül a valláshoz, a művészethez és a joghoz is.

Látjuk, hogy amikor Marr a nyelvet felépítménynek minősítette, magáévá tett egy olyan felfogást, amely szélesben el volt terjedve a polgári nyelvtudományban és amelynek idealista jellege polgári képviselőinél nyilvánvaló. Marr, aki — Sztálin elvtárs szavával — »valóban akart és igyekezett marxista lenni, de nem tudott marxistává válni« (30—31. old), átvette ezt az ízig-vérig idealista felfogást; beérte azzal, hogy marxista terminológiába, marxista köntösbe öltöztette.

A polgári nyelvtudomány utolsó jelentős teoretikusa, F. de Saussure, a nyelvet az íráshoz, a süketnémák ábécéjéhez, a jelképes ritusokhoz és effélékhez hasonlítja. Többízben felveti ugyan a kérdést, hogy miben különbözik a nyelv más társadalmi »intézményektől« (institúcióktól), de a megoldást a nyelvnek nem társadalmi funkciójában, hanem formájában, a nyelvi jelek természetében keresi.

Ebből a rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a nyelv sajátosságát a társadalmi jelenségek között, viszonyát ezekhez, nevezetesen a kultúrához, a polgári nyelvtudomány sem volt képes helyesen meghatározni.

A nyelvtudománynak ezt az alapvető kérdését, tudjuk, Sztálin elvtárs oldotta meg. A sztálini megoldást röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy a felépítmény szorosan összefügg az alappal és így osztályjellegű; a nyelv ellenben közvetlen kapcsolatban áll a termeléssel, az ember minden tevékenységével és, mint az emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát. Ez a mondat igen szegényes kivonata a gazdag sztálini fejtegetéseknek. De ez az egyetlen mondat is kitünteti, hogy a sztálini megoldás szervesen, elválaszthatatlanul összefügg a marxizmus tanításával. A probléma megoldását, amelyet a polgári nyelvtudomány nem tudott elérni, nem érhetett el, a marxizmus tanítása, az alapról és felépítményről szóló marxista tanítások zseniális alkalmazása és továbbfejlesztése tette lehetővé.

A marxizmus igazságának, erejének bizonyítéka, hogy a magyar nyelvtudósok, addigi álláspontjuk, felfogásuk minden különbsége ellenére, Sztálin elvtárs fejtegetéseit azonnal magukévá tették. De nem elég a marxizmus kész eredményeit átvenni. Ezeket csak úgy tudjuk igazán értékesíteni, önállóan alkalmazni, ha átvesszük, elsajátítjuk azt a filozófiát és azt a módszert, amely ezeket az eredményeket lehetővé tette, amely lehetővé teszi továbbfejlesztésüket is.

HERMAN JÓZSEF :

Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek megjelenésével megnőtt az általános nyelvészet jelentősége: az általános nyelvészet feladata lesz, hogy a marxista-leninista nyelvtudomány sztálini alapvetéséből kiindulva, feldolgozza a konkrét részletkutatások tanulságait — ugyanakkor az általános nyelvészet feladata lesz az is, hogy az egyes részletterületeken a kutatást hozzásegítse a sztálini szempontok helyes alkalmazásához. Ezeket a feladatokat az általános nyelvészet természetesen csak akkor láthatja el, ha nem vész el általánosságokban, hanem szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban marad a konkrét kutatással.

Megnőtt azonban a nyelvészek elméleti felelőssége a tulajdonképpeni kutatómunkában is. Sztálin elvtárs cikkeinek fényénél a legkisebb nyelvészeti részletkérdések is rendkívüli elméleti fontosságot kapnak.

Az így kibontakozó feladatok elvégzésével, a kutatómunkába való elmélyedéssel kapcsolódhatnak be hasznosan a nyelvtudomány további munkájába azok, akik, mint jómagam is, ideológiai fogyatékból, elhamarkodott és helytelen módon a Marr-féle tévedések terjesztőivé, propagátorává váltak Magyarországon.

A nyelvtudomány felelősségének megnövekedésével nekünk, fiatal kutatóknak is megnőttek a feladataink. Ki kell mélyítenünk szakmai ismereteinket, tanulmányoznunk kell a marxizmus-leninizmust: csak így fogjuk tudni feladatainkat valóban ellátni, csak így kerülhetjük ki a jövőben az ideológiai eltérések, az álmarxista vulgarizáció veszélyét. Ahhoz azonban, hogy az önképzés terén előttünk álló feladatokat elvégezzük, jobban kell megszerveznünk munkánkat, le kell küzdenünk tudományos tervezésünk hiányosságait. A nyelvtudomány feladatainak megoldásához szükséges az is, hogy a nyelvtudomány és az egyéb társadalmi tudományok közötti együttműködést lehetőleg szervezetteren is biztosítsuk.

Sztálin elvtárs cikkein, iránymutatásán alapuló elmélyült kutatómunkával, ideológiai fogyatékból kiküszöbölésével fogunk tudni közelebb jutni célunkhoz, a marxizmus-leninizmus bevezetéséhez a nyelvtudományba.

KORREFERÁTUM :

SZTÁLIN CIKKEI ÉS A TÖRTÉNETI-ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVTUDOMÁNY

ZSIRAI MIKLÓS akadémikus

Az eddig elhangzott kiváló előadásokból és hozzászólásokból is nyilván kitetszett, hogy történelmi nevezetességű cikkeiben Sztálin a Marr-iskola hibájából zsákutcába jutott szovjet nyelvtudomány helyzetének kritikai vizsgálata során, főleg az általános nyelvtudomány alapvető elméleti kérdéseit : a nyelv lényegére, eredetére, fejlődésére, társadalmi funkciójára vonatkozó tantételeket fogta vallatóra és rostálta meg a dialektikus materializmus tisztító tüzeiben. Eleve is tudhattuk, hogy ezeknek a klasszikusan mélyértelmű fejtegetéseknek messzevilágító megállapításai nem szorítkoznak majd egy alkalmi kisiklás konkrét szűk körére, a marri nyelvelmélet végzetes elvi széllebbelelttségének és tudományerkölcsi tévelygésének leleplezésére, hanem felszabadító- és gyógyító-erejű igazságai közvetve vagy közvetlenül érintik a nyelvtudomány egész területét, minden ágát és formáját, tartalmát és módszerét, jelen helyzetét és jövőendő alakulását egyaránt, sőt minden bizonnyal megtermékenyítik majd a társadalmi, történeti tudományok hatalmas mezőit is.

Reám az a megtisztelő feladat esett, hogy Sztálin zseniális igazságszolgáltató útmutatásainak a történeti-összehasonlító nyelvtudomány terén értékesítendő tanulságait vegyem számba. Az egyenes sztálini utalások sajnálatosan szükséztavúak ugyan, de azt hiszem, szükséztavúságuk ellenére is alkalmasak arra, hogy jogos kétségeink eloszlatásában, tévedéseink kiigazításában és alkotó munkánk jóirányba lendítésében megbízható kalauzul szolgáljanak.

Marr monogenezises eredet-elmélete és hírhedt négyelemes paleontológiai analízise annyira ellentétben van a hagyományos történeti-összehasonlító — vagy korábbi elnevezés szerint származtató — nyelvvizsgálat szemléletével, eszmei tartalmával és módszerével, hogy a két elmélet összeegyeztetésére gondolni sem lehet. Marr és iskolája is látta a szakadék áthidalhatatlanságát, tehát azzal igyekezett felülkerekedni és uralmon maradni, hogy magát a marxista haladás szabadalmazott képviselőjének hirdette, vetélytársa, a régiszabású történeti-összehasonlító nyelvészet minden érdemét elhallgatta, minden múltó objektív és szubjektív hiányosságát felnagyította, rossz hírbe hozta és illetékes ítélet nélkül szinte elevenen eltemette. Tervszerűen megindított rágalomhadjárta-

tukban a marristák világgá rikácsolták, hogy a történeti-összehasonlító nyelvészet átalkodottan idealista, formalista, együgyű, hogy a kiélt burzsoá társadalom véreből való vér, hogy a fajelmélet, gyarmatosító imperializmus szálláscsináló cinkosa.

Fölösleges volna megismételnem az előttem elhangzott előadások szabatos végösszegezését: cikkeiben megfellebezhetetlenül bebizonyította Sztálin, hogy Marr úgynevezett nyelvelmélete egy a marxizmus alapvető tételeinek száralmasan sekélyes félreértésén, félremagyarázásán épült groteszk arisztofaneszi felhőkakukvár, s ezért »minél gyorsabban szabadul meg nyelvtudományunk N. J. Marr hibáitól, annál gyorsabban lehet kivezetni abból az áldatlan helyzetből, amelyben most van« (32. old.). Magának ennek a messzehangzó megállapításnak alapján is joggal következtethetnénk, mennyi hitelt érdemelhet Marrék egész tanítása s egyebek közt a történeti-összehasonlító nyelvészetet lebunkózó, fennhéjázó terrorja is. Nem ütött szeget Marrnak és tanítványainak a fejébe a marxizmus klasszikusainak egynémely elmemozdító nyilatkozata? Nem emlékeztek, vagy talmi elhívatottságuk gögjében fittyet hánytak Engelsnek 1859-ben Lassale-hoz intézett egyik levelére, amelyből kitűnik, hogy egyébtérmetű elfoglaltságai közben Engels vissza-visszatér régi kedvenc tanulmányához, az összehasonlító filológiához, bár ekkor már fájdalommal kellett mondani arról a fiatalkori szép tervéről, hogy kidolgozza a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanát? Nem emlékeztek, vagy kizárólagos mindentudásuk önhittségében rá sem hederítettek arra az Anti-Dühringben olvasható, ugyancsak engelsi nyilatkozatra, hogy »Az anyanyelv anyaga és formája... csupán akkor érhető, ha létrejöttét és fokozatos fejlődését követjük, ez pedig nem lehetséges először az anyanyelv elhalt formáinak, másodsor az élő- és holt rokonnyelveknek figyelembevétele nélkül.«¹ Marr már nem élte meg, feledékeny tanítványainak azonban fülükbe dörgött és dörög még sokáig a marxizmus legnagyobb élő klasszikusának, Sztálin elvtársnak félremagyarázhatatlanul szabatos, márványba kívánczó szava: »ki kell jelenteni, hogy az összehasonlító történelmi módszer komoly hiányai ellenére még mindig jobb, mint N. J. Marr valóban idealista négyelemes analízise, mert az előbbi munkára, a nyelvek tanulmányozására ösztönöz, ezzel szemben az utóbbi csak arra ösztönöz, hogy a kemencepadkán heverjünk és kávézaccból jósolgassunk a hírhedt négy elem körén belül maradva.

N. J. Marr minden olyan kísérletet, amely a nyelvcsoportok (családok) tanulmányozására irányul, nagy hangon az »ősnyelvi« elmélet megnyilvánulásának minősít. Pedig tagadhatatlan, hogy az olyan nemzetek nyelvi rokonsága, mint a szláv nemzetek, nem kétséges, s hogy e nemzetek nyelvi rokonságának tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára lehetne a nyelvfejlődés történetének tanulmányozása terén« (31. old.).

Semmi értelmét sem látnám annak, hogy a rendelkezésemre álló rövid időt Marrék tévedéseinek, túlzásainak kipellengérezésére fordítsam. *De mortuis*,

¹ Engels: Anti-Dühring (Moszkva) 1947. 462—463. old.

nil nisi bene. Legyünk hálásak mi, legyenek hálásak a nyelvtudomány leendő munkásai, hogy Sztálin felszabadított bennünket a lidércnyomás alól és most már az ő bölcs útmutatásai értelmében szabadon nekiláthatunk tudományunk továbbfejlesztésének. Nekünk előre, a jövőbe kell tekintenünk, nem a múlt hasznavetetlen tudománytörténeti selejtjében akarunk turkálni. Hogy esetleges félreértéseknek idejében elejét vegyük, ki kell jelentenünk, hogy nem a régi történeti-összehasonlító nyelvtudomány félbeszakított vonalát kívánjuk kritika nélkül, változatlanul folytatni, hanem a materialista elmélet tanításait elsajátítva és a dialektikus módszert alkalmazva akarjuk tudományunkat felépíteni. Vegyük át a régiből ami jó van benne, vessük el, ami elavult, javítsuk ki, ami kiigazításra szorul.

Expressis verbis nem sorolja fel Sztálin, mik a történeti összehasonlító módszer hiányosságai, de azt hiszem, hogy a marxizmus szellemében végzett szigorú kritika és önkritika alapján mi magunk is megtaláljuk és pótolhatjuk az alábbiakban pontokba szedett legszembetűnőbb, legáltalánosabb hiányokat.

1. Véssük emlékezetünkbe, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudományi munkánkat csak akkor koronázhatja siker, ha Sztálin figyelmeztetését megfogadva, a nyelvi tényeket nem környezetükből kitépett és lepréselt növényekként, a szabályos hangmegfelelések öncélú bizonyítása, vagy szerkezeti elemek formális egyezéseinek kimutatása céljából fogjuk vllatóra, hanem a nyelvet a beszélő közösség, a társadalom történetével a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk. Vegyük követendő példának a szovjet régészek eljárását, akik a kutatóárokkaal és aknával történő ásatásról áttértek a nagy területek, egész települések feltárására.

2. Az előző pontban gyökerező hiányosság megállapításával szorosan összefügg az a gyakran hangoztatott figyelmeztetés, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudománynak fokozott mértékben tekintetbe kell vennie a szomszédos tudományágak, a történettudomány, a régészet, a néprajz eredményeit és tanulságait. Kétségtelen, hogy a modern finnugorisztika legalább is elvileg igyekezett ennek az indokolt követelménynek eleget tenni, de hol objektív nehézségek miatt, hol hagyományos szűkkeblűségből, vagy szakmai elszigeteltségből lemondottunk a linguisztikán túl keresendő, találandó segítség igénybevételéről. Nekünk éppúgy le kell szoknunk kutatómunkánk ilyen természetű egyoldalúságáról, mint ahogy a szomszédos tudományterületek munkásainak is sokkal nagyobb gondot kell fordítaniuk a mi eredményeink számbavételére. Csak ez a kölcsönös együttműködés óvhat meg bennünket az egymás mellett beszélés végzetes zavarától, és biztosíthatja azonos célú munkák megbízhatóságát.

3. Marrék minden berzenkedése ellenére is ragaszkodnunk kell ahhoz a helyes régi tanításhoz, hogy a nyelvszerkezet és alapvető szókészlet egyezései alapján rokonnak tartott nyelvek egy lényegileg közös, de semmi esetre sem egységes veretű alapnyelv, alapnyelvi nyelvjárások önállósult kiágazásai. Ezzel

a felfogással a gúlát nem állítjuk a feje tetejére, mint elítélőleg Marr hirdette, s nem zárjuk ki a differenciálódás mellett végbemenő integrálódási folyamatok valószínűségét, illetőleg történeti adatokkal igazolható tényét sem, sőt valljuk, hogy a rokonyelvű népek fizikai és nyelvi alkat, valamint kultúra tekintetében rendszeren vajmi csekély azonosságot tüntetnek fel. Vallottuk ezt Marr előtt is, vallottuk ezt Marrék rágalmozó támadásainak pergőtüzében is, és valljuk most, a sztálini cikkeknek felfogásunkat igazoló világosságában is.

4. Jelenlegi ismereteink nem engedik meg a marr-féle nyelvi monogenezi föltevését, amíg tehát újabb eredmények nem teszik megokolttá vagy éppen szükségessé a nyelvrokonság körének további kiszélesítését, elvszerűen ragaszkodnunk kell a nyelvek származás szerinti csoportosításához. A magyar nyelv kutatóinak el kell ismerniük és kutató munkájukban szüntelen szem előtt kell tartaniuk a finnugor, távolabbról az uráli, nyelvrokonság módszeresen bebizonyított és kétségbevonhatatlan igazságát, ahogy Sztálin is elismerte a szláv nemzetek nyelvi rokonságát. Magától értetődően számolunk a preuráli (uráli-altaji, uráli-indoeurópai stb.) rokonsági kapcsolatok lehetőségével, sőt valószínűségével. Ebben az irányban örömmel üdvözlünk minden módszeres kutatást, illetőleg meggyújtató felfedezést.

5. Kérdés nélkül elmondhatjuk, hogy tudatosan mindig visszautasítottuk az egyes nyelvcsaládok összehasonlító kutatásában időnként jelentkező fajelméletes szempontok, polgári-nacionalista eszmék és holmi »nemzeti szellem«, »nemzeti jellem és akarat«-féle metafizikus-idealisztikus jelszavak érvényesítését. Az ilyenszerű polgári politikai, illetőleg imperialista célzatú eltévelyedések, amelyek leginkább a nyugati, indoeurópai kutatások terén jelentkeztek, főleg persze a fasiszta »Kulturtrágerek« világában és tervszerűen a népek közti szubjektív értékkülönbségek ürügyével a gyűlölködés és hatalmi ellentétek kieleződését szolgálták, finnugor területünkön szinte teljesen ismeretlenek. Kivétel Mátyás királynak az a romantikus ötlete, hogy az örökös háborúskodás következtében elnéptelenedett magyar földre Jugria nyelvrokon lakóit: a vogulokat és az osztjákat telepíti be; a másik kivétel a turáni mozgalom, amelynek tüzesfejű hívői politikai nagyzolásból, hatalmi ábrándjaik mámorában fél Európát és háromnegyed Ázsiát rokonná fogadva, szövögették gyermektegy világhódító terveiket.

6. Rendkívül csínján kell bánnunk a nyelvi elemek hangalaki, jelentési és funkcióbeli rekonstrukciójával. Maga az eljárás elméletileg indokolt és helyes, de kellő mennyiségű és minőségű anyag híján kockázatos vállalkozás. Elrettentő példákra hivatkozhatnánk, amelyek túlnyomó részt a szubjektív szempontokon alapuló kikövetkeztetés torz szüleményei. Sohasem juthatunk ezen a téren zsákutcába, ha az alapalakok rekonstrukcióját nem tekintjük — mert semmiképpen sem tekinthetjük — történeti realitásnak, hanem szerényen beérjük azzal, hogy pillanatnyi ismereteinkből adódó feltevésnek, valószínűségi értéknek vesszük, amely csak arra való, hogy a megismerés, a feljebbjutás lépcsője legyen.

A történeti összehasonlító nyelvészet kutatómunkájában megfigyelhető szemléleti és módszerei hiányok, valamint alkalmi túlzások felsorolását félbeszakítva, nagy nevelőmesterünk szavaitól, gondolataitól és munkára serkentő derűlátásától felvillanyozva, kettős kérelemmel fordulunk a Tudományos Akadémiához, mint a Magyar Népköztársaság legfelsőbb tudományos intézményéhez :

1. Népünk egyre öröndetesebben fokozódó művelődési igényeit a magunk területén csak akkor tudjuk becsületesen kielégíteni s a tudományunk fejlődéséhez szükséges tudósutánpótlást is csak akkor tudjuk biztosítani, ha a történeti-összehasonlító nyelvészet Sztálintól is elismert súlyának, jelentőségének megfelelő méltányosabb iskolai, egyetemi tanrendi elbírálásban részesül.

2. Történeti-összehasonlító nyelvtudományi munkásságunk kívánatos fellendülését rendkívül elősegíthetné az Akadémia, ha gondjaiba venné a Szovjetunióban élő és a sztálini nemzetiségi politika következtében csodálatos fejlődésnek indult nyelvrokonokkal való tudományos kapcsolatba jutásunk és intézményes együttműködésünk ügyét.

Tisztelt Akadémia! A nyelvészek égnék a munkavágytól és részt kérnek a szocialista építés kötelességéből, dicsőségéből. Mindnyájan büszkék leszünk, ha a köz javát szolgáló eredményeinkkel sikerült majd népünk anyagi, erkölcsi támogatására és Sztálin felbecsülhetetlen segítségére méltónak bizonyulnunk.

HOZZÁSZÓLÁSOK :

LIGETI LAJOS akadémikus :

Zsirai Miklós tagtársunk korreferátumában beszámolt arról, miféle zűrzavart okozott és hogyan vezette zsákutcába Marr elhibázott elmélete, az »új tanítás«, a történeti és összehasonlító nyelvtudományt, egyben rámutatott arra, milyen felmérhetetlen horderejű az a segítség, amelyet Sztálin világosságot árasztó tanításával — a tudománynak ezen a területén is — mindnyájunk számára nyújtott.

Zsirai Miklós azonban hangsúlyozta azt is, hogy a történeti és összehasonlító nyelvtudománynak voltak és vannak komoly hibái és hiányosságai; ezeket a hibákat és hiányosságokat valóban sürgősen ki kell küszöbölnünk.

Sztálinnak a nyelvtudományra vonatkozó útmutatásai elvi jellegűek és éppen elvi jellegüknél fogva biztos segítséget nyújtanak azokra a konkrét nyelvtudományi részletkérdésekre nézve is, amelyekről Sztálin maga nem nyilatkozott.

A nyelvről, annak szóképzéséről, szerkezetéről, keletkezéséről és fejlődéséről tett megállapításai egyformán érvényesek valamennyi ma ismert élő és holt nyelvre. Ez a magyarázata annak, hogy minden nyelvész a maga sajátos munkaterületén annyira konkrétan, tudományos problémáihoz szabottnak érzi azt a segítséget, amelyet Sztálin általában a nyelvtudománynak nyújtott. Ezért természetesnek tartom, hogy Zsirai Miklós tagtársunk az általa művelt finnugor nyelvtudomány legfőbb problémáit tartja elsősorban szem előtt, amikor a Marr-iskola tudománytalan, vulgáris-marxista kártevési után a felszabadulás érzésével köszönti Sztálin iránytmutató szavait.

Ugyanezen a címen legyen szabad nekem is néhány példát a magam kutatási területéről vennem és rámutatnom arra, hogy az egyik különösen érdekes nyelvnek, a kínainak a kutatását hogyan vitte zsákutcába Marr »új tanítása«.

Marr hírhedt négyelemes tanában gyakran hasonlított kínai szavakat kaukázusi és más nyelvek szavaihoz. Marr példáit a legjobban ismert nyelvjárásból, a mai pekingiből vette. Azzal mit sem törődött, hogy az általa idézett kínai szavak hosszú nyelvfejlődési folyamat eredményei és, hogy az egyetlen kínai forrásnak megtett pekingi nyelvjárás milyen bonyolult nyelvjárási differenciálódás, részben pedig integrálódás eredményeként alakult ki. Marr

képtelen kínai etimológiai csak arra voltak alkalmasak, hogy minden jószándékú kutatót elriasszanak ettől a módszertől. Az eredmény nem is késett. A kínai nyelvudomány terén teljes lett a pangás : a Marr-iskola idején egyetlen marxista-igényű kínai nyelvtudományi mű sem készült, de még kísérlet sem történt ilyen irányú mű vagy tanulmány megírására. Ez annál meglepőbb, mert a kínai nyelvudománynak számos egészen kiváló szovjet képviselője van. Ennyit a kínai nyelvtudományban beállott pangásról, melyért a felelősség Marr iskolájára hárul.

A kínai nyelv a ma elérhető legrégebb források tanúsága szerint, tehát kb. háromezer évvel ezelőtt, már egy hosszú fejlődési szakasznak a végén állott. Ebben a fejlődési szakaszban a kínai nyelv csak néhány elhaló, kiveszőben levő sajátosságával utal korábbi állapotára. Ilyenek pl. a szó elején jelentkező mássalhangzós hangkapcsolatok (*kl-, pl-* stb.), a névmásokban mutatkozó inflexiók névragozás nyomai stb. Ez elsőre következő második korszak (ez természetesen szintén nem ekkor, de lényegesen korábban kezd csíráiban kialakulni) máig sem tűnt el teljesen : az ú. n. irodalmi nyelv formájában ma is él. A kínai nyelvnek ez utóbbi formáját szokás ma általában *a* kínai nyelvnek tartani, amelyet röviden egyszótagú, izoláló nyelvnek jellemeznek. A kínai nyelv fejlődésének legújabb, harmadik szakaszát mutatja a beszélt nyelv. Persze, ez sem márholnapra alakult ki, főleg nem napjainkban. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy az írott és a beszélt nyelv szétválása időszámításunk első századaiban indult meg ; mindenesetre már az időszámításunk szerinti X. század óta írott forrásokban is jelentkezik a beszélt nyelv. Ezt a »beszélt kínai« nyelvet jellemzi, hogy az azonos ejtésű (homofon) egytagú szavak nagy száma miatt egyre nagyobb számban jelennek meg benne a többszótagot képviselő, egyetlen szóvá olvadó összetett szavak és ami mindennél döntőbb, szabályos névragozás és igeragozás fejlődött ki benne.

A kínai nyelv történetének, fejlődésének ez az erősen sematizált vázlata a Marr-iskola tanításaival szemben két érdekes tanulással is szolgál.

Az egyik az, hogy a tények világánál alig érthető, hogyan sorolhatta Marr az általa konstruált nyelvfejlődési stádiumok közül a kínai nyelvet a negyedikbe, amely a fejlődés legalacsonyabb fokán megrekedt »primitív« nyelveket tartalmazta volna.

A második tanulság nem kevésbé érdekes. Kétségtelen, hogy a kínai nyelv az elmúlt háromezer év alatt jelentős változásokon ment keresztül. E fejlődésben három nagyobb szakaszt figyelhetünk meg, a változás mindannyiszor a nyelv leglényegesebb részét, a szerkezetét érinti. Egyik-másik nyelvtipológus a három korszak kínai nyelvtípusát a kelleténél kétségtelenül élesebben választja el egymástól. Mások viszont, akik főleg a kínai írás sok tekintetben kiegyenlítő hatása alatt állanak, úgy vélik, hogy a kínai nyelv történetében semmi lényegbevágó változás nem történt. Igenis történt. Csak e lényeges nyelvi változások itt sem robbanásszerűen mentek végbe, mint Marr tanította hely-

telenül. A kínai nyelv fejlődésének konkrét anyaga is ragyogóan igazolja tehát azt, amit Sztálin a nyelvi változásról mond: »a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglevő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe« (26. old.).

A kínai nyelv történetét, a kínai nyelvvel rokon nyelvek kutatását tehát ugyanazoknak az elvi szempontoknak a figyelembevételével végezhetjük, mint amelyeket a sztálini tanítás alapján a többi nyelvek történetének és nyelvhasználtásának a vizsgálatában is érvényesítenünk kell.

Munkánk természetesen csak akkor lehet valóban tudományos, marxista, ha soha egy pillanatra sem feledkezünk meg Sztálin klasszikus tanításáról: »a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével — annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója« (21. old.).

Hogy ez a munka eredményes lehessen, annak természetesen elengedhetetlen feltétele a marxista klasszikusok szilárd alapján nyugvó marxista műveltség, a dialektikus materializmus módszereinek alkalmazása.

TAMÁS LAJOS lev. tag.:

Kétségtelen, hogy a marrizmus az összehasonlító-történeti módszert helytelenül értékelte, a kelletténél jobban lebecsülte, hiszen elvileg vallotta azt, hogy a Marr előtti nyelvészet eredményei, annak minden módszerével együtt elvetendők. Tudjuk, hogy a marrizmus robbanásszerűen szakított a nyelvtudomány multjával, és ennek a robbanásnak az összehasonlító-történeti módszer is mindenestül áldozatul esett.

Nézetem szerint az összehasonlító-történeti módszer, mint módszer, éppúgy sajátos közömbösséget tanúsít az osztályok irányában, mint maga a nyelv. Kétségtelenül vissza lehet vele élni, ha például holmi faji felsőbbtség, vagy más eféle bizonygatására használjuk fel, de ez nem a módszer, hanem a vele visszaelő tudós hibája. A módszert kizárólag abból a szempontból kell értékelni, hogy alkalmas-e a gyakorlat ellenőrzése mellett igaznak bizonyuló tudományos eredmények elérésére, vagy sem. A szlavisták, romanisták, germanisták stb. egyetértének abban, hogy ezzel a módszerrel jó eredményekre jutottak a mult századtól kezdve a tudósok, Sztálin elvtárs pedig megállapítja, hogy »kutatásra ösztönöz«. Valahogy így járt el Marx és Engels is Hegel dialektikus módszerével. Megállapították, hogy annak idealista burka nem alkalmas a tudományok fejlesztésére, azt tehát eltávolították, de megőrizték racionális magvát, s így megteremtették azt a legtermékenyebb tudományos módszert, melyet

minden tudós sikerrel használhat fel új eredmények elérésére. Engels nyilatkozatai az összehasonlító-történeti módszerről — s itt mi is emlékeztetünk arra a Lassalle-hoz írt levelére, melyben sajnálkozva mondja, hogy Miklosich már megvalósította kedvenc tervét, a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanának megírását — szintén arra mutatnak, hogy az összehasonlító-történeti módszerben semmi olyan nincs, ami eleve alkalmatlanná tenné arra, hogy szocialista társadalmunk tudományossága a történelmi materializmus eredményeinek gyarapítására a szükséghez képest fel ne használhatná.

Racionális magva nyilvánvalóan ennek a módszernek is van, hiszen az utóánjáró ember előtt is napnál világosabb, hogy pl. a szláv, vagy a román nyelvek mindmáig kisebb-nagyobb mértékű, de mindenképpen kétségbevonhatatlan anyagi rokonságban vannak, s ez az anyagi rokonság megérdemli, hogy tudományosan foglalkozzunk vele.

A rokonnyelvek anyagi rokonsága egyébként a legteljesebb összhangban van az alapszókincre és a grammatikai szerkezetre, ezek állandóságára, szívósságára vonatkozó ismert sztálini tételekkel. Mert — mondhatjuk — az alapszókinccs és a nyelvtani szerkezet, különösen az utóbbi, nemcsak egyugyanazon nyelv történetében mutat nagyfokú függetlenséget az alapok változásától, hanem éppen ennek a szívósságnak következményeképpen beszélhetünk rokonnyelvekről, nyelvrokonságról. Vinogradov ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy: »a szovjet nyelvtudomány nem léphet arra az útra, hogy tagadja a nyelveknek nem metafizikus, hanem meghatározott konkrét történeti viszonyok között történetileg kialakult anyagi rokonságát és fejlődésüknek ezzel kapcsolatos bizonyos egyneműségét«. A Marr-iskola ellenzéke (Vinogradov, Bulahovszkij, Csernih, stb.) igen helyesen eloszlatja azt a zűrzavart is, mely az ú. n. »ősnyelv« és az ettől világosan megkülönböztetendő »alapnyelv« között jött létre. Az alapnyelv realitása nem vitatható, mert bár legtöbbször arra vagyunk utalva, hogy a rokonnyelvek konkrét adataira támaszkodva közeledjünk hozzá, vannak olyan esetek is, amikor száz, meg százezer nyelvemlék bizonyítja meglétét, pl. az új latin nyelvcsoporthoz tartozó esetében. A vulgáris, vagy népi latinságnak oly sok és sokféle ránk maradt forrása van, hogy órákon át lehetne róluk beszélni. A nyelvfejlődés történetének tanulmányozása terén a »nemzetek nyelvi rokonságának tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára lehetne« (31. old.) — írja Sztálin elvtárs s nem kétséges, hogy ezeknek a feladatoknak megoldásához még mindig szükségünk lehet az összehasonlító történeti módszerre is, mely Bulahovszkij szerint még koránt sincs kimerítve: vannak még szép számban feladatok, melyeket ezzel a módszerrel kell a jövőben is megoldanunk. Ahogy ismernünk kell az összes társadalmi formákat az ősközösségtől kezdve a kommunizmusig, úgy kell ismernünk az ismert nyelvek legrégebb korszakait is, ezekhez pedig igen gyakran csak az összehasonlító módszerrel férközhetünk hozzá.

Mindannyian tisztában kell legyünk azzal, hogy az összehasonlító-történeti módszernek sztálini értékelése, nem jelentheti egyszerűen csak az újgrammatikus

formalizmus feltámasztását, a módszer alkalmazásával egyidőben mindig figyelembe kell vennünk a vizsgált nyelvcsoporthoz történeti fejlődésének feltételeit is, s mint nyelvtudósok nem lehetünk »csak komparatívisták«. A marristák ellenszenvre az összehasonlító-történeti módszer iránt főleg onnan eredt, hogy ők túlságosan kiemelték az integrációnak, a nyelvek kereszteződésének állítólagos döntő szerepét, sőt szerintük a szerkezetükre nézve új nyelvek keletkezésének éppen a kereszteződés lett volna az alapformája. Ehhez a *proton pseudohoz* képest persze logikus a nyelvek szétválásának, a differenciációnak a teljes elsekélyesítése, s mivel az összehasonlító-történeti módszer éppen eredeti nyelvi egységek széttagolódásának felismerésén alapszik, e módszer jogosultságát is vitássá tették. A kereszteződési elméletéről azonban Sztálin elvtárs a nyelvtörténet tényeire támaszkodva, megállapította, hogy »semmi komolyat nem nyújthat a szovjet nyelvtudománynak«. Éppúgy nem vitás, hogy az összehasonlító-történeti módszer alkalmazásánál nem állhat meg és nem is áll meg a nyelvtudomány. Feltétlenül a továbbhaladás egyik biztosítékát kell látnunk abban, hogy ha a nyelvtudomány eddigi időtálló vívmányai közül továbbra is ragaszkodunk az alapnyelv (jazik-osznova, jazik-isztocsnyik) tudományosan igazolható fogalmához s ezzel együtt persze a nyelvek anyagi rokonságon alapuló geneológiai osztályozásához is. Nem fogadhatjuk el az olyan magyarázatokat, amelyek egész sor nyelv keveredésével magyarázzák az egymáshoz közelálló nyelvek rokonságát. Mescsanyinov pl. a keveredés folytán érvényrejutó hasonló összetevőknek tulajdonítja az újlatin vagy román nyelvcsoporthoz anyagi rokonságát, holott nyilvánvalóan az alapnyelvi állapot szókészletének és grammatikai szerkezetének részleges megőrzéséről és konvergens fejlődési jelenségekről van szó.

Igen sok nyelv történeti nyelvtanának, így a magyarnak megírása is, egyelőre még a jövő feladata. A Szovjetunióban is háttérbe szorultak a nyelvtörténeti kutatások a marrizmus tévtanai miatt. E feladatok teljesítésében az összehasonlító-történeti módszernek meg lesz a maga, persze egyáltalán nem kizárólagos szerepe.

Végül említsük meg, hogy a Szovjet Nyelvtudományi Intézet sztálini munkatervében szerepel egy »Problemi i zadaci izucsenyija grupp (szemei) rodsztvennich jazikov« c. tanulmánykötet is, melyet nyelvészek és filozófusok közös erővel fognak megírni.

¹ Vinogradov : Pravda jún. 5. Magyarul : A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). (Szikra,) 1950. 185—186. old.

² Izv. ICX. 1950. I. fü. 59. old.

REFERÁTUM :

SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI CIKKEI ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY*

MOLNÁR ERIK akadémikus

Sztálin elvtárs nyelv tudományi cikkei hatalmas érdeklődést váltottak ki nemcsak a Szovjetunióban, hanem a népi demokrácia országaiban is. És ez magától értetődik. Sztálin elvtársban a világ dolgozói nemcsak a nagy vezért tisztelik, aki hasonlíthatatlan bölcsességgel irányítja küzdelmünket a kommunizmus ügyéért. Az ő alakjában a szó-szoros értelmében testet ölt az elmélet és a gyakorlat egysége. Azért képes a világ dolgozóit győzelemről-győzelemre vezetni, mert a gyakorlat harcaiban a marxizmus-leninizmus elméletére támaszkodik, amelynek legnagyobb ma élő képviselője. És Sztálin elvtárs a *teremtő* marxizmus képviselője, amely nem holt dogmák gyűjteménye, hanem szüntelenül továbbfejlődik, a legszorosabb kapcsolatban a továbbfejlődő gyakorlattal, melynek tapasztalatait egyre magasabb fokon általánosítja. Sztálin elvtárs nem szokta önmagát megismételni. Az ő elméleti állásfoglalásai mindig újat nyújtanak, megtermékenyítik az elméletet és a gyakorlatot és hatalmas lökést adnak mindkettő fejlődésének.

Sztálin elvtárs ezúttal, nyelv tudományi cikkeivel, nem kevesebbet tett, minthogy megteremtette a nyelv tudomány szilárd alapját és ezenfelül még új megvilágításba is helyezte a történeti elmélet egy sor alapvetően fontos kérdését.

Nem tekintem itt feladatommak, hogy a cikkeket, melyek könyvalakban magyar nyelven is megjelentek, tartalmi szempontból ismertessem. S nem rám, hanem a nyelv tudomány szakértőire várom a feladat, hogy a magyar nyelv tudomány problémáit azon az elméleti alapon, amelyet a marxizmus-leninizmus nagy mestere lerakott, először felvázolják, azután pedig meg is oldják. Ezt a célt Németh Gyula kartársam előadása szolgálta, s ehhez kívánt hozzájárulni a többi nyelv tudományi előadás is. Előadásom két célt tűz maga elé. Az egyik : levonni a sztálini nyelvelméletről néhány következtetést, amelyek a történeti elmélet és a történettudomány számára önként adódnak. A másik : rámutatni azoknak a tételeknek kiemelkedő jelentőségére, amelyekkel Sztálin elvtárs nyelv tudományi cikkeiben a dialektikus és a törté-

*A szerző a szöveg befejező részét az eredeti előadáshoz képest kibővítette. (A szerk.)

nelmi materializmust a marxista nyelvelmélet megteremtésén kívül is gazdagította.

Azt hiszem, nem szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy a történettudomány mennyire rá van utalva a nyelvi jelenségek ismeretére. A nyelv szavainak fejlődése a nép történetét fejezi ki. Az őstörténet megállapításait jelentős mértékben a nyelvtudomány eredményeire alapítja. A népek harca kifejeződik nyelveik harcában, amint békés együttélésük nyelveik békés kölcsönhatásában. Ilyen körülmények között a nyelvtudomány eredményei elkerülhetetlenül visszahatnak a történettudomány eredményeire, s ha a nyelvtudomány helytelen elméleti alapokon nyugszik, meghatározott területeken a történeti kutatást is helytelen irányokba tereli. Elkerülhetetlen volt tehát, hogy Marr hamis nyelvelmélete a történettudományt hátrányosan ne befolyásolja. De ez a hatás szerencsére korlátozott maradt. Korlátolt először annyiban, hogy a történettudomány Marrnak csak egyes tételeit vette át. Korlátolt másodszer annyiban, hogy Marr befolyása alá lényegileg csak a történettudomány egy meghatározott ága, az etnogenetika került, mely a népek kialakulásával foglalkozik.

Ez persze nem véletlenül mult. Voltak Marrnak egyes tételei, melyek közvetlen és kiáltó ellentétben állottak a tényekkel és a marxizmus elemi tanításaival. Marrnak azt a tételét, hogy a nyelv, mint osztálynyelv keletkezett, egyetlen marxista sem fogadhatta el, amikor nyilvánvaló volt, hogy a nyelv, mint hangnyelv, jóval az osztályok kialakulása előtt, még az ősközösségi társadalomban létrejött — sőt, mint Sztálin elvtárs hangsúlyozza, az emberrélevés, az emberi társadalom előfeltételének kell tekinteni.

Az sem volt véletlen, hogy a marrizmus éppen az etnogenetika területén aratott sikereket. A nyelvek forradalmi megújulását a történet világosságában kimutatni sehogyan sem lehetett. A hamis tanítás visszahúzódott tehát az az etnogenetikába, s ezzel az őstörténet homályába, vagy a korai történet félhomályába. S itt azután a nyelv, mint felépítmény vulgár-materialista tanítása burjánzásnak is indult, logikus következményeivel, a nyelv osztályjellegéről és a robbanásszerű, stadiális fejlődésről szóló tanításokkal együtt.

Sztálin elvtársnak a kérdés minden oldalát figyelembe vevő és kimerítő állásfoglalása egyszersemindenkorra megsemmisítette Marr hamis tételeit. Az a sztálini tanítás, hogy a nyelv nem tartozik a felépítményhez, de nem tartozik az alaphoz sem, hanem mindkét kategóriától különböző, különleges, társadalmi jelenség, a nyelvelmélet megdönthetetlenül szilárd alapjává vált.

Marr elméleti tételeiből kő kövön nem maradt. Világos persze, hogy Marr vulgármaterialista elméletétől az út nem visszafelé, a burzsoá összehasonlító történeti módszer egyszerű feltámasztása felé vezet, ha ez még mindig jobb is, mint Marr idealista négyelemes analízise, s ha a nyelvi rokonság tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára is lehet — ahogy mindezt Sztálin elvtárs megállapította. Az út Marr vulgármaterialista elméletétől előre vezet, a dialek-

tikus materialista nyelvelmélethez, amelynek alapjait Sztálin elvtárs egyszer-smindenkorra lerakta. S a dialektikus materialista nyelvelméletnek egyik legfontosabb tétele az, hogy : »A nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik.« S »ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével — annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója« (21. old.).

Sztálin elvtárs felállította a nyelvfejlődés alaptörvényét is. Ez alapjában megfelel az általános dialektikus fejlődéstörvénynek, amennyiben egy meghatározott nyelv is a szakadatlan mozgás és változás, szakadatlan megújulás és fejlődés állapotában van, ahol a jelentéktelen és rejtett mennyiségi változások nyílt változásokba, minőségi változásokba mennek át. De a nyelvfejlődés alaptörvénye az általános dialektikus fejlődéstörvénytől annyiban mégis eltér, hogy »az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egycsapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján megy végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján« (25. old.), miközben »ami az alapvető szókincset illeti, ez alapjában megmarad« (23. old.), »s még inkább megmaradnak a nyelvtani szerkezet alapjai« (24. old.). Ennek megfelelően a nyelv fejlődése és minőségi megváltozása »nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új nyelv felépítése útján történik, hanem a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján« (25. old.).

Mai nyelveink hosszú fejlődésen s ennek megfelelően többrendbeli minőségi változáson mentek át. »Fel kell tenni — mondja Sztálin elvtárs —, hogy a mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre« (24. old.). Tudjuk, hogy ez a tétel a magyar nyelvre is érvényes. S ezen nem változtat az, hogy a magyar nyelv, éppúgy, mint a többi nyelv, ősalapota óta különböző nyelvekkel kereszteződött. Nem változtat pedig azért, mert — újból Sztálin elvtársat idézem — »a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesen kerül ki, megőrzi nyelvtani szerkezetét, megőrzi alapvető szókincsét és saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődik tovább, ezzel szemben a másik nyelv fokozatosan elveszti minőségét és fokozatosan elhal« (27. old.). Eszerint a mai nyelvek, minden kereszteződés ellenére, ősalapotuktól kezdve általában egyenes vonalban fejlődtek, úgy azonban, hogy különböző minőségi változásokon mentek át.

Melyek most már e különböző minőségek, vagyis milyen különböző minőségi formákat öltöttek fel a mai nyelvek fejlődésük folyamán? Ami a fejlődést illeti — mondja Sztálin elvtárs —, ez »a nemzetiségi nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzeti nyelvekhez« vezetett (12. old.). S ezzel konkretizálja Sztálin elvtárs azt a tételt,

hogy »a nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik«. És itt további betekintést nyerünk a nyelvfejlődés törvényszerűségeibe.

»A nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete« (8. old.). De a *társadalom* történetének, az *alapok* történetének menete hozza létre, a *társadalom* történetének, az *alapok* történetének menete fejleszti egyik minőségből a másikba, s ezek a minőségek a társadalom nemzeti, vagy törzsi, vagy népi, vagy nemzeti szervezetével függenek össze.

A társadalmi szervezet megnevezett formái pedig meghatározott gazdasági társadalmi alakzatokon alapulnak. A nemzetiség és a törzs az ősközösségi alakzat formái. Az anyai nemzetiség matrilocális alakban az ősközösségi alakzat *szilárd* formája. Az apai nemzetiségek kapcsolata a törzsből az ősközösségi alakzat *bomlásnak induló* formája.

Mit kell azonban népen értenünk? Sztálin elvtárs a népeket a rabszolgák és a középkor birodalmaival kapcsolatban említi, amelyek »a maguk életét élő és saját nyelvükön beszélő törzsek és népek konglomerátumai voltak« (12—13. old.). A nép a törzsnél magasabbrendű s ugyanakkor a nemzetenél alacsonyabbrendű kategória. Mikor lép a törzs helyébe a nép? Sztálin elvtárs Szanzsejvnek adott válaszában (Mell. 2. old.) olyan népekről beszél, amelyek államilag széjjelhullanak, amelyek tehát államszervezetben éltek. Összevetve ezt az előbbiekkal, a nép a törzsek egyesüléséből keletkezik, azon a fokon, amelyen megjelenik az állam s vele a rabszolga- vagy feudális osztálytársadalom. Ez egyezik egyébként a szovjet tudományos irodalom szóhasználatával is. Eszerint a nép az a bonyolultabb közösségi forma, amely a rabszolga- vagy feudális társadalom és állam keletkezésének korszakában jön létre.

A nép tehát — a szó etnikai értelmében — olyan közösségi forma, amely két gazdasági társadalmi alakzatnak, a rabszolga és a feudális alakzatnak felel meg. Ami végül a nemzetet illeti, itt probléma nincs. A nemzet ugyancsak két gazdasági társadalmi alakzat, a burzsoá és a szocialista alakzat közösségi formája. »A kapitalizmus megjelenésével, a hűbéri széttagoltság felszámolásával és a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a népek nemzetekké fejlődtek, a népek nyelvei pedig nemzeti nyelvekké« — mondja Sztálin elvtárs (13. old.). A szocialista nemzetek fogalmát pedig, amelyek a Szovjetunióban »a régi burzsoá nemzetek alapján azután fejlődtek és alakultak ki, hogy Oroszországban megdöntötték a kapitalizmust«¹, s most vannak fejlődőben a népi demokrácia országában, Sztálin elvtárs már régen kidolgozta.

A nyelvi minőségek tehát meghatározott gazdasági társadalmi alakzatoknak, tehát meghatározott alapoknak felelnek meg. Ez nem jelenti azt, hogy robbanásszerűen jelennek meg, még ha az új alap fejlődését robbanásszerű

¹ Sztálin: Művei XI. k. (Szikra), 1950. 369. old.

jelenségek kísérik is. Az új nyelvi minőség mindig az új elemek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján jön létre. A francia nemzeti nyelv fokozatosan kialakult, jóval a francia burzsoá forradalom előtt, és »a francia nyelv nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse... nemcsak, hogy nem enyészett el a francia burzsoá forradalom idején, hanem lényeges változások nélkül megmaradt« (26. old.). Azt sem jelenti, hogy az új nyelvi minőség az új gazdasági alap következményeként jelenik meg. Amint a nyelv egyáltalában, úgy az új nyelvi minőség is »a közös munkát az emberi tevékenység minden területén« szolgálja, »a termelés területén éppúgy, mint a gazdasági viszonyok területén, a politika területén éppúgy, mint a kultúra területén, a társadalmi életben éppúgy, mint a mindennapi életben« (34. old.). Annyit jelent azonban, hogy bár magát a nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak vagy alap termékének, ugyanazon nyelv különböző minőségei mégis összefüggenek a társadalmi fejlődés meghatározott korszakaival, amelyeket alapvetően a társadalom adott gazdasági alakzata határoz meg. Az összefüggés azonban olyan természetű, hogy egy társadalmi korszaknak vagy alapnak több nyelvi minőség és több társadalmi korszaknak vagy alapnak egy nyelvi minőség felelhet meg. Az azután már a nyelvtudomány feladata, hogy az egyes nyelvi minőségek és a nyelv minőségei fejlődésének fogalmait nyelvészeti tartalommal kitöltse.

Milyen szerepet játszanak a nyelvfejlődésben az integráció és a differenciáció úgynevezett törvényei? Mint ismeretes, Marr és hívei a nyelvi s egyáltalában az etnikai fejlődés alaptörvényének az integrációt tartották, szemben az összehasonlító iskola felfogásával, mely a nyelvfejlődés alaptörvényét a differenciációban látta.

Az integrációt és a differenciációt egy burzsoá irányzat, Spencer mechanikai szociológiai rendszere tekintette a fejlődés alaptörvényének. A mechanikai szemlélet mindkettőt lényegileg mennyiségi változásnak fogja fel, s a valódi minőségi változást nem ismeri. Az integrációnál a részek egészévé tömörülnek, a differenciációnál az egész részekre szakad, de a részek és az egész minőségüket eközben megtartják. Itt tehát a vulgáris evolúciós elmélet egyik változatával állunk szemben, amely a fejlődésben csak mennyiségi változást lát, s a fejlődés döntő csomópontjait, a minőségi változásokat nem ismeri el.

Emellett az integráció vagy a differenciáció nem alkalmas a fejlődés egyértelmű meghatározására sem, mert a valóságban összefonódnak egymással. Már Lenin rámutatott arra², hogy a jobbagység megszüntetése a társadalmat gazdaságilag differenciálta, jogilag azonban integrálta. Hasonló jelenséggel az etnikai fejlődésben is találkozunk. A szlávok például a VI. századtól kezdve feldarabolódtak, tehát differenciálódtak, de ugyanakkor a részek keresztesztek is egymással, tehát integrálódtak.

A nyelvfejlődésnek sem a differenciáció, sem az integráció nem alaptörvénye. A nyelvfejlődés alaptörvénye a dialektikus fejlődéstörvény, abban a

² Lenin: Művei I. k. (Szikra,) 1951. 437. old.

módosult alakjában, amelynél a mennyiségi változások *fokozatos felhalmozódása* vezet minőségi változásokra. Ezt a fejlődést eddig legfeljebb alárendelten és esetlegesen kísérték azok a jelenségek, amelyeket az integráció vagy a differenciáció néven szoktak összefoglalni. Sztálin elvtárs is beszél például arról, hogy a balkáni nyelvek fejlődésében a török hódítás idejében »voltak „integrációk“ is, „differenciációk“ is, de a balkáni nyelvek mindezt elviselték és túléltek« (24. old.).

A balkáni nyelvek nyelvtani szerkezete és alapvető szókincese az »integrációk« ellenére is alapjában megmaradt, úgy hogy a török hatás e nyelveket minőségileg nem változtatta meg. S az eddigi nyelvi fejlődést, a fejlődés alapvonalát nézve, éppen az ú. n. integráció hiánya jellemzi, az jellemzi, hogy a törzsi nyelvek a közbejött kereszteződések ellenére is, rendszerint lényegüket megtartva fejlődtek népi, majd nemzeti nyelvekké. Ez a helyzet csak a jövőben fog megváltozni, »a szocializmus világméretű győzelme idején, amikor a szocializmus meg fog erősödni és életformává válik.« Ekkor »a nemzeti nyelvek elkerülhetetlenül egy közös nyelvvé fognak összeolvadni« (Mell. 8. old.). S ekkor, ha úgy tetszik, beszélhetünk majd arról, hogy a nemzetközi nyelv új minőségét »integráció« teremtette meg, de ez sem robbanásszerűen, hanem fokozatosan fog lejátszódni.

Az ellenkező folyamatot, az ú. n. differenciációt, Sztálin elvtárs a multa nézve részletesebben is kifejti. Előfordul, mondja, hogy »egy olyan nép egységes nyelve, mely a fejlődés szükséges gazdasági feltételeinek hiánya következtében még nem vált nemzetté, tönkremegy, annak következtében, hogy ez a nép államilag széthullik«. Ilyenkor »a helyi nyelvjáráások, amelyek még nem őrlődtek fel az egységes nyelvben, felvirulnak és alapot adnak egyes önálló nyelvek kialakulásához« (Mell. 2. old.). De ha az ilyesmi elő is fordulhat, a nyelvi fejlődés alapvonalát, amely minőségi változásokra vezet, a differenciáció nem magyarázza meg. A törzsi nyelvnem azért fejlődik a népi nyelv magasabb minőségi színvonalára, mert tegyük fel, differenciálódott. A törzsi nyelv azért fejlődik a népi nyelv magasabb minőségi színvonalára, mert a törzsi vagy esetleg differenciálódott darabjai más törzsekkel együtt meghatározott *társadalmi fejlődésen* mennek át. S ha a nemzeti nyelv kifejlődését nézzük, a differenciáció ennél semmi szerepet nem játszik. A nemzeti nyelv a népi nyelvből nem a nyelvjáráások eltávolodása útján fejlődik ki, hanem rendszerint úgy, hogy a népi nyelv valamennyi nyelvjárása egyetlen nyelvjárásba olvad be.

Azt lehetne erre mondani, hogy az összehasonlító iskola a differenciációval nem a kialakult nyelvek fejlődését, hanem a nyelvek kialakulását akarja magyarázni. S tény, hogy a differenciációs elmélet nem is vállalkozhatik a nyelvfejlődés megmagyarázására, egyszerűen azért nem, mert mint vulgáris evolúciós elmélet, nem ismeri a nyelvek valódi minőségi fejlődését. Erről az állásponttól, ha azt logikusan keresztülvisszük, a magyar nyelvet *minőségileg* változatlanak kellene tekinteni, mióta az ú. n. ugor ősnyelvből differenciáció útján kialakult.

«ő»t minőségét ma is az határozná meg, hogy valamikor állítólag a finnugor ősnyelvből szakadt ki. Ez annyit jelent, hogy a differenciációs elmélet lényege az ősnyelvelmélet, mely a mai nyelvek kialakulását néhány ősnyelv, vagy ha úgy tetszik, alapnyelv többszörös differenciálódására vezeti vissza. Másszóval az összehasonlító iskola szerint az őskort a nyelvi egyszerűség jellemezte, míg a mai kort a nyelvi sokféleség jellemzi.

Ez azonban kiáltó ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy »a nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik«. Az őskorban rengeteg apró társadalmat kell feltételeznünk, melyek egymással alig állottak kapcsolatban, s így közöttük nyelvi közösség sem alakulhatott ki. Az őskorban tehát az emberi társadalom szétforgácsoltága következtében nyelvi sokféleség uralkodott. S a társadalom fejlődése ebből a szempontból abban állott, hogy a sok apró társadalom előbb politikailag, azután gazdaságilag is, végül csak gazdaságilag mind nagyobb egységekbe olvadt össze.

A nemzetség helyébe a törzs lépett, mely a nemzetségeket elsősorban politikailag foglalta össze, majd több törzsből nép keletkezett, amely elsősorban még mindig politikai alakulat volt. A népet a burzsoá nemzet követte, amely már gazdaságilag is egységet alkotott. S a burzsoá nemzetek a világpiacon gazdasági egységbe kezdtek összeolvadni, de ezt nem politikai egységülésük, hanem politikai ellentétek növekedése kísérte, amely az imperializmus korában végsőkig kiélesedett. Az egész fejlődés végülis a szocializmus világgyőzelméhez vezet, amely szorosra fűzi a világ gazdasági egységét, a nemzetek politikai ellentéteit megszünteti, s végül a nemzeti formákat is felszámolja.

A gazdasági és politikai egységülést etnikai-nyelvi egységülés kísérte. A különböző nemzetségi nyelvek helyébe egységes törzsi nyelv, a különböző törzsi nyelvek helyébe egységes népi nyelv, a különböző népi nyelvjárások helyébe egységes nemzeti nyelv lépett, s a szocializmus világgyőzelmével »a nemzeti nyelvek elkerülhetetlenül egy közös nyelvvé fognak összeolvadni«.

Ebből a szempontból tehát a fejlődés abban áll, hogy a kezdeti nyelvi sokféleség fokozatosan csökken, végül pedig nyelvi egységbe megy át. S itt azután, ha úgy tetszik, beszélhetünk — nem differenciálódási folyamatról, mint az összehasonlító iskola teszi, hanem éppen ellenkezőleg — integrációs folyamatról. (Marx és Engels ugyan a »Német ideológiá«-ban koncentrációs folyamatról beszélnek.) De ezt a folyamatot, amely nem más, mint az *egész emberiség* nyelvi fejlődése, az emberiség nyelvi szerkezetének megváltozása, élesen meg kell különböztetni a mai nemzeti nyelvek fejlődéstörténetétől. Ha az egész emberiség nyelvi fejlődését a növekvő integrálódással jellemezhetjük, úgy a ma élő nemzeti nyelvek történeti fejlődését eddig, mint láttuk, éppen az integrálódás hiánya jellemzi. S az integrálódás persze az emberiség nyelvi fejlődésében is csak a fejlődés főirányát képviseli, ugyanakkor azonban összefonódik alárendelt differenciálódási folyamatokkal. A nagyorosz, az ukrán és a fehérorosz népi nyelvek pl. az ó-orosz népi nyelvből differenciálódtak.

A sztálini nyelvelmélet megvilágításában így kell értelmeznünk az integráció és a differenciáció nyelvészeti fogalmait, amelyek a nyelvtudomány vitáiban oly nagy szerepet játszottak. A tulajdonképpeni nyelvfejlődésben szerepük eddig esetleges és alárendelt volt. Nagyobb szerephez jutnak, ha az egész emberiség nyelvi fejlődését vizsgáljuk, de itt meg csupán etnikai visszatükröződései azoknak az alapvető gazdasági-politikai folyamatoknak, melyek az emberiséget, időközi visszaesések ellenére is, fokozatosan egységesítik.

Sztálin elvtárs szembeállítja osztályszempontból a nemzeti kultúrát a nemzeti nyelvvel. »A kapitalizmusban két kultúra létezik — burzsoá- és proletárkultúra« (18. old.), de »a nemzeti nyelv a burzsoákultúrát is, a szocialista kultúrát is szolgálhatja«. (20. old.). Vagyis, míg a nyelv az osztályok közös eszköze, a kultúra osztálykultúra.

Hogyan viszonylik ez a tétel ahhoz a közismert meghatározáshoz, amelyet Sztálin elvtárs a nemzetről adott? A meghatározás, amelyben a kultúra, mint az osztályok közös kultúrája jelenik meg, tudvalevőleg így szól: »A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a *kultúra közösségében* megnyilvánuló lelki alkatnak közössége alapján keletkezett«.³

A kérdésre Lenin a választ már régen megadta. »Minden nemzeti kultúrában két nemzeti kultúra van. Van a Puriskevicsek, Gucsokovok és Sztruvék nagyorosz kultúrája — de van egy másik nagyorosz kultúra is, amelyet Csernyisevszkij és Plehanov neve jellemez.«. . . »Minden nemzeti kultúrában megtalálhatók, ha fejletlen formában is, a demokratikus és szocialista kultúra *elemei*, mert minden *nemzetben* megtalálható a dolgozó és kizsákmányolt tömeg, melynek életfeltételei elkerülhetetlenül létrehozzák a demokratikus szocialista ideológiát. De *minden* nemzetben megtalálható a burzsoá kultúra is. . . s emellett nemcsak »elemek« alakjában, hanem az *uralkodó* kultúra alakjában.«⁴

A burzsoá társadalomban van tehát burzsoá- és van proletárkultúra, amelyek egymással harcban állanak. De a proletárkultúra csak elemeiben létezik — elemeihez tartoznak a demokratikus kultúr hagyományok is, — amivel szemben a burzsoákultúra a társadalom uralkodó kultúrája, amely a proletariátusra is kiterjed. Tehát a burzsoákultúra egyúttal az egész burzsoá nemzet közös kultúrája.

A proletariátus győzelme után a helyzet megváltozik. A proletariátus harca során a burzsoázia maradványai ellen, a proletárkultúra a burzsoákultúra fölé kerekedik, s a társadalom uralkodó kultúrájává válik, amivel szemben a burzsoákultúra csak egyes elemeiben marad fenn. Ezen a fokon már a proletárkultúra a szocialista nemzet közös kultúrája. A harc további menetében a burzsoázia maradványai elpusztulnak, s ezt követően megsemmisülnek a

³ Sztálin: Művei II. k. (Szikra) 1949. 321. old. (Kiemelés tőlem. — M. E.)

⁴ Lenin: Művei XX. k. (Oroszul.) 16., ill. 8. old.

burzsoákultúra maradványai is. Ezzel a kultúra kettősége megszűnik, s a proletárkultúra a szocialista nemzet egyetlen kultúrájává válik.

Térjünk most át a történelmi materializmus általános kérdéseire. Itt azzal kell kezdeni, hogy Sztálin elvtárs, mint már korábbi munkáiban, ezúttal is pontosabbá tette a történelmi materializmus alapfogalmait. Erre azért volt szükség, mert mint ismeretes, Marx a történelmi materializmust rendszeresen nem fejtette ki s ezért nem határozta meg teljes pontossággal például a termelési erők, a termelési viszonyok és a termelési mód alapfogalmait. Marx termelési viszonyoknak néhol azokat a viszonyokat nevezi, amelyek az embereket a termelésben egymással fűzik össze. (»A politikai gazdaságtan bírálatához« híres előszava), másutt azonban kiterjeszti ezt a fogalmat azokra a viszonyokra is, amelyek az embereket a termelésben a természettel kapcsolják össze. (Így »A Tőke« III. kötetében.) Ami pedig a termelési mód fogalmát illeti, »A filozófia nyomora« egy helyét (II. fejezet, 1. §. 2. észrevétel) úgy is lehet pl. értelmezni, hogy a termelési erők nem tartoznak a termelési mód fogalma alá. »A Tőke« egy helyéből viszont (I. kötet, 10. old.) az következne, hogy a termelési viszonyok nem tartoznak e fogalom alá.

Sztálin elvtárs már »A dialektikus és a történelmi materializmusról« szóló klasszikus munkájában eloszlatta ezeket a bizonytalanságokat. A termelési viszonyok fogalmát az embereknek a termelés folyamán kialakuló egymáshoz való viszonyaira korlátozta; az embereknek az anyagi javak termelésére felhasznált természeti tárgyakhoz és erőkhöz való viszonyát a termelési erők fogalmával kapcsolta össze; és a termelési módot az így értelmezett termelési erők és termelési viszonyok egységének fogta fel.

Hová kapcsolódik azonban a termelésnek, az ember termelő tevékenységének fogalma? Sztálin elvtárs most erre a kérdésre is világos választ adott. Mint-hogy a termelési erők a termelés elemei, a termelés fogalma a termelési erők fogalmához kapcsolódik (10. old.), amelyekhez hozzátartoznak az emberek viszonyai a természethez a termelésben. Ezzel szemben a társadalom gazdasági alapja, »a társadalom gazdasági rendje a társadalom fejlődésének adott szakaszában« (6. old.) az embereknek a termelés folyamán kialakuló egymáshoz való viszonyait foglalja magában.

Így a termelés s ezzel a termelési technika világosan szembekerül az alappal, az emberek gazdasági viszonyaival s ezzel alapvető szociális viszonyaikkal. És ez a határozott megkülönböztetés azért fontos, mert amikor az adott termelési mód helyébe más, magasabbrendű termelési mód lép, a régi alap elenyészik, de a termelési erők fennmaradnak és az új termelési mód keretében továbbfejlődnek. A szocialista forradalom megsemmisíti a kapitalista alapot, de a kapitalista termelési erőket átveszi és továbbfejleszti. »A munkaeszközök — mondja Sztálin elvtárs — mintegy közömbösséget tanúsítanak az osztályok irányában és egyaránt szolgálhatják a társadalom különböző osztályait, a régieket éppúgy, mint az újakat« (34. old.).

Sztálin elvtársnak egy másik, rendkívül fontos megállapítását már érintettem akkor, amikor a nyelvi fejlődés törvényszerűségéről beszéltem. A nyelv az általános dialektikus törvény szerint fejlődik, de azzal az eltéréssel, hogy fejlődésében nem ismeri a robbanásszerű átmeneteket. Ez a megállapítás rendkívül fontos a dialektikus materializmus szempontjából, mert annyit jelent, hogy a dialektikus fejlődés fogalma nem foglalja magában szükségszerűen a robbanásszerű átmeneteket, hanem a fokozatos fejlődéssel is összeegyeztethető.

Azt is jelenti ez, hogy most már messzemenően korlátoznunk kell a robbanásszerű átmenetek, az alulról jövő forradalmi átmenetek dialektikus törvényét? A legkevésbé sem. »Ez a törvény« — mondja Sztálin elvtárs, vagyis a robbanásszerű átmenetek törvénye — »kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik. De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok« (26. old.). Az átmenet az osztálytársadalom egyik formájából másik formájába, s az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba, szükségképpen robbanásszerűen, alulról jövő forradalom útján játszódik le. De az átmenet a Szovjetunió mezőgazdaságában a burzsoá egyéni-paraszt rendről a szocialista kolhozrendszerre nem robbanás útján ment végbe, hanem fokozatos áttérés útján, amelyet felülről jövő forradalom valószínűleg meg a parasztság zömének támogatása mellett.

A dialektikus fejlődéstörvény tehát nemcsak a nyelvfejlődés területén jelenik meg módosult alakban, hanem az osztály nélküli, a szocialista társadalom fejlődésében is. És ezzel elérkeztünk Sztálin elvtársnak azokhoz a döntően fontos megállapításaihoz, amelyekből a szocialista fejlődés új, a kapitalista fejlődéstől eltérő törvényszerűségei bontakoznak ki.

Induljunk ki Sztálin elvtársnak ebből a megállapításából: »Az utóbbi harminc év folyamán Oroszországban megszűnt a régi kapitalista alap és új szocialista alap épült. Ennek megfelelően megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új felépítmény, mely megfelel a szocialista alapnak. Következésképpen a régi politikai, jogi és egyéb intézményeket új, szocialista intézmények váltották fel« (6. old.).

A szocialista alap tehát fokozatosan épült ki az utóbbi harminc év folyamán, vagyis a proletárforradalom győzelme után. A kapitalista és a szocialista fejlődés döntő különbségével már itt találkozunk. Ez a különbség abban áll, hogy, mint Sztálin elvtárs »A leninizmus kérdései«-ben kifejtette: »A polgári forradalom rendszeresen akkor kezdődik, amikor már megvannak a kapitalista rend többé-kevésbé kész formái, melyek még a nyílt forradalom előtt nőttek és értek meg a feudális társadalom ölében, ellenben a proletárforradalom kezdetén nincsenek vagy alig vannak meg a szocialista rend kész formái.«⁵

Ebből következik a másik különbség, amelyet Sztálin elvtárs az idézett helyen így foglal össze: »A polgári forradalom főfeladata az, hogy megragadja

⁵ Sztálin: A leninizmus kérdései. (Szikra), 1950. 141. old.

a hatalmat és összhangba hozza a már meglevő polgári gazdasági viszonyokkal, ellenben a proletárforradalom főfeladata, hogy miután a hatalmat megragadta, új szocialista gazdaságot építsen«. ⁶

Másszóval a kapitalista alap többé-kevésbé kiépült — és pedig »spontánul, öntudatlanul, az emberek akaratától függetlenül«⁷ — még a megelőző társadalmi alakzat, a feudális társadalom ölében, tehát a polgári forradalom előtt. S miután a kapitalista alap így többé-kevésbé elkészült, a polgári forradalom győzelme után *ráépül* a polgári állam felépítményi szervezete. Ezzel szemben a szocialista alap nem épül ki a megelőző társadalmi alakzat, a kapitalista társadalom ölében, tehát a proletárforradalom kezdetén még hiányzik. S itt a proletárforradalom győzelme után elsőnek a proletárállam felépítmény szervezete, a proletárdiktatúra jön létre, s a szocialista alapot ez építi ki azután *maga alá*.

Annyit jelent ez, hogy a szocialista fejlődésnél a felépítményt nem az alap hozza létre? Egyáltalában nem. De annyit jelent, hogy a kapitalista fejlődésnél a felépítményt az annak megfelelő kapitalista alap hozza létre. Ezzel szemben a szocialista fejlődésnél a felépítmény nem az ennek megfelelő szocialista alaphoz, hanem a megelőző kapitalista alap ellentmondásaiból, ezek forradalmi kirobbanásából keletkezik.

Az okozati összefüggés láncolatába azután, az alap kialakulása és az állam forradalmi létrejötte közé, bekapcsolódnak az eszmei erők is, és pedig mind a kapitalista, mind a szocialista fejlődésnél. »Az új termelőerők és a régi termelési viszonyok összeütközése alapján, a társadalom új gazdasági szükségletei alapján új társadalmi eszmék keletkeznek, az új eszmék megszervezik és mozgósítják a tömegeket, a tömegek új politikai hadsereggé tömörülnek, új forradalmi hatalmat teremtenek« — írja Sztálin elvtárs a Párttörténetben. ⁸

Az államot tehát mind a kapitalista, mind a szocialista fejlődésnél *követlenül* az eszmei erők, illetve az általuk mozgósított, megszervezett néptömegek hozzák létre, a forradalmi Párt vezetése alatt. Így teljesíti az ideológiai felépítmény itt is azt a hivatását, hogy »politikai, jogi, esztétikai és más eszmékkel szolgálja a társadalmat és létrehozza a társadalom számára a megfelelő politikai, jogi és egyéb intézményeket« (33—34. old.).

De az állam viszonya az alaphoz ezután a kapitalista és a szocialista fejlődésnél, mint láttuk, másképpen alakul. A polgári állam főfeladata az, hogy a politikai-jogi viszonyokat »összhangba hozza a már meglevő polgári gazdasági viszonyokkal«. Emellett ugyan különböző gazdaságpolitikai rendszabályokkal, védővámokkal és másokkal, tevékenyen hozzájárul a kapitalista alap további kialakulásához és megerősödéséhez is. De ennek fejlődése *döntően* a polgári forradalom után is spontánul, öntudatlanul, az emberek akaratáról

⁶ U. o. 142. old.

⁷ A SzK(b)P története. (Szikra), 1950. 109. old.

⁸ U. o. 161. old.

függetlenül megy végbe. A monopolkapitalizmust nem az állami beavatkozás hozta létre a szabadversenyen alapuló kapitalizmusból, hanem a kapitalista alap ösztönös-elementáris fejlődése. És a kapitalista alap ösztönös-elementáris fejlődése maga után vonta a felépítmény megváltozását is. Amikor az alap felöltötte a monopolkapitalizmus formáját, ennek hatására a politikai-jogi és ideológiai formák eltelítődtek reakciós tartalommal. A kapitalista fejlődésnél a felépítmény visszahat ugyan az alapra, de a fejlődést döntően mindvégig az alap határozza meg.

A szocialista fejlődésnél azonban az állam, a proletárdiktatúra főfeladata az, hogy »új, szocialista gazdaságot építsen«, hogy tehát *öntudatos* tevékenységével megteremtse a hiányzó szocialista alapot. A szovjet fejlődésben az első lépés itt abban állott, hogy a proletárdiktatúra állama társadalmi tulajdonba vette a nagyipari termelési eszközöket, amelyek, mint a kapitalizmus legfejlettebb formái, annyiban a szocialista viszonyok kész formáinak tekinthetők, hogy pusztá köztulajdonba vételük által a kapitalista rend formáiból a szocialista rend formáivá alakíthatók át. A szocializált nagyipar lett azután a szocialista alap első építőköve és meghatározott értelemben sarkköve is.

Oroszországban azonban az ipar fejletlen volt, és világosan megmutatkozott, hogy »az elmaradt ipar alapján a Szovjethatalom sokáig nem tarthatja magát.«⁹ A következő feladat tehát a Szovjetunió iparosításában állott, amelyet Sztálin elvtárs az egyetlen helyes kísérletnek tekintett arra, hogy »a gazdaságilag elmaradott Oroszország szovjet felépítménye alá megépítsük a valóban reális, a mai viszonyaink között egyedül lehetséges technikai-termelési alapot.«¹⁰

A további fejlődést, melynek technikai előfeltételeit a kapitalizmustól átvett nagyipar biztosította, mindenki ismeri. A proletárdiktatúra állama az iparban valóban megteremtette az új technikai-termelési alapot, majd erre támaszkodva keresztülvitte a mezőgazdaság gépesítését és kollektívizálását. S ezzel kiépítette a szovjettársadalom szocialista felépítménye alá a szocialista alapot, mely a fejlődés kezdetén még »nem, vagy alig volt meg«.

Természetes, hogy az egész folyamat az alap és a felépítmény kölcsönhatása mellett játszódott le, attól kezdve, hogy a kapitalista ipar szocializálása lerakta a szocialista alap első építőkövét. Nemcsak a felépítmény hatott az alapra, hanem az alap is hatást gyakorolt a felépítményre. Az alap kiszélesítésével a proletárdiktatúra állama is erősödött, a szovjet emberek tudata szocialista irányban átalakult, a marxizmus-leninizmus feldolgozta a tapasztalatokat, amelyeket a szocialista építés nyújtott s ezekkel gazdagodott. A felépítmény pedig, amely az alap hatására erősödött, az alap kiépítését ennek következtében még erőteljesebben folytathatta.

De a szocialista alapot, mely a fejlődés kezdetén még »nem vagy alig volt meg«, ha a szocializált nagyipar sarkkövére támaszkodva is, öntudatos

⁹ Sztálin: A leninizmus kérdései, id. kiad. 443. old.

¹⁰ Sztálin: Művei V. k. (Szikra,) 1951. 53. old.

tevékenységével mégis a felépítmény hozta létre, mely kezdettől fogva készen állott. A szocialista alapot a proletárdiktatúra állama hozta létre, amelyet a Bolsevik Párt vezetett, az a Párt, amelyet viszont a marxizmus-leninizmus ideológiája irányított. Ha tehát az alap hatott a felépítményre, ez itt csak visszahatás volt, amivel szemben a felépítmény az alapra, ennek kiépítésével, döntő hatást gyakorolt. Az erő, mely a fejlődést *meghatározta*, a kölcsönhatás mellett nem az alap, hanem a felépítmény volt.

Itt tehát a felépítmény az állam és az ideológia és mögöttük a Párt egészen más szerepet játszanak, mint a kapitalista fejlődésnél. A felépítmény, miután létrejött, mindig »hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez« (7. old.). Az a hozzájárulás azonban, amelyet a szocialista felépítmény nyújt alapja kialakulásához, egészen más természetű, mint az, amellyel a kapitalista fejlődésnél találkozunk. A szocialista építésnél a tevékeny hozzájárulás alkotó tevékenységbe megy át. Itt a felépítmény, az ideológia, az állam és a Párt döntő szerepet játszanak, mert az alapot, egészen vagy majdnem egészen, *közvetlenül* a felépítmény hozza létre.

Persze, a szocialista alap kiépítésével az összefüggés is megváltozik. Sztálin elvtárs 1934-ben, a Bolsevik Párt XVII. kongresszusán azt mondta: »A tények azt mutatják, hogy a szocialista társadalom alapját a Szovjetunióban már kiépítettük és most már csak az van hátra, hogy ezt felépítményekkel koronázzuk meg.«¹¹ A meghatározó erő ettől kezdve az alap lett. Az alapan végbement változások következtében eltűntek a kizsákmányoló osztályok. A felépítményben ezt a Sztálini Alkotmány tükrözte vissza, amely »abból indul ki, hogy a társadalomban nincsenek többé ellentétes osztályok.«¹² Az alapból eltűntek a kistulajdoni formák is. A felépítmény ezt abban a folyamatban tükrözi vissza, amely a kapitalista tudatmaradványok gyökeres kiküszöbölésére irányul. A szocialista alap kiépülésével tehát »megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új felépítmény, mely megfelel a szocialista alapnak.«

Még sokat lehetne és kellene is azokról az új tudományos értékekről beszélni, amelyekkel Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei a dialektikus és történelmi materializmust gazdagították. Lehetne és kellene arról beszélni, hogy Sztálin elvtárs, aki nem szokta önmagát ismételtetni, egy dolgot állhatatosan és következetesen ismételtet és megismételt nyelvtudományi cikkeiben is. A cikksorozat utolsó soraiban újra elhangzik az óvó figyelmeztetés: »A marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége.« (Mell. 10-11. old.) Lehetne és kellene arról beszélni, hogy hogyan újul meg a marxizmus folyamatosan, miközben lényegét változatlanul megtartja. De előadásom keretei a dolog természeténél fogva szűkreszabottak.

¹¹ Sztálin: A leninizmus kérdései, id. kiad. 415. old.

¹² U. o. 610. old.

Befejezésül arra a legfőbb következtetésre szeretnék utalni, amelyet nekünk, magyaroknak nagy tanítómesterünk, Sztálin elvtárs gondolataiból le kell vonnunk. Ma Magyarországon a szocialista alap megteremtése a soronlevő feladat. Hallottuk Sztálin elvtárs tanítását a felépítményről, amely »hatalmas cselekvő erő« és láttuk, hogy a szocialista felépítmény, a Párt és az állam, hogyan teremtette meg a Szovjetunióban, a marxizmus-leninizmus útmutatása mellett és Sztálin elvtárs vezetése alatt a szocialista alapot. A szocialista felépítményt mi is létrehoztuk. Készen áll Magyarországon a proletárdiktatúra erős, népi demokratikus állama és készen áll a hatalmas Párt, amelyet a marxizmus-leninizmus elmélete, Sztálin elvtárs tanítása vezet. Legyünk hát azon, hogy államunk még erősebb, Pártunk még hatalmasabb, elméleti tudásunk még gazdagabb legyen. Erősítsük szocialista felépítményünket, tegyük minél hatalmasabb cselekvőerővé, hogy minél gyorsabban, minél teljesebben és minél szilárdabban megteremthesse nemzeti életünk szocialista alapját.

SZTÁLIN CIKKEINEK TANULSÁGAI AZ IRODALOM ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNET SZEMPONTJÁBÓL

LUKÁCS GYÖRGY akadémikus

Ebben a természeténél fogva rövidre méretezett felszólalásban nem térhetek ki e cikkek főproblémájára, a nyelvészet kérdéseire. Nemcsak, mivel ezen a területen nem tekinthetem magamat tudományosan illetékesnek, hanem főleg azért, mert Sztálin a nyelv és a nyelvtudomány valóságos mivoltának kidolgozása közben oly sokoldalú és mély szempontokkal gazdagította az alap és felépítményről szóló marxista-leninista tanításokat, hogy ezeknek felsorolására is alig futja az idő (azok részletes konkrét kifejtéséről, alkalmazásáról nem is szólva).

Pedig ez a kérdés minálunk kétszeresen aktuális. Először, mert egy ilyen nagyjelentőségű mű megjelenése minden kutatót arra kell, hogy ösztökéljen: vizsgálja át egész marxista fegyverzetét, dobjon el — e cikkek megvilágításában — minden hamisnak, elavultnak bizonyulót, revideálja eddigi munkásságát és jövődni munkamódszereit. Másodsor, mert a mi fiatal irodalom- és művészet-történelmünk még erősen szenved a kezdő marxisták gyermekbetegségében: a sematikusságban és ezzel szükségképpen együttjáró jogosulatlan leegyszerűsítésben, vulgarizációban.

A marxizmus klasszikusai szakadatlanul harcoltak a dialektikus és a történelmi materializmus ilyen eltorzításai ellen. Sztálin cikkei új, jelentős mérföldkövei ennek az útnak. A marxizmus nagy mesterei azonban sohasem érik be a pusztá bírálattal, a helytelen nézetek és módszerek széttúzásával. Minden polémiájuk egyúttal építés, minden cáfolatuk egyúttal új összefüggések felderítése. Így áll a dolog Sztálin új cikkeivel is.

Kezdem a legegyszerűbbnek látszó kérdéssel. A kezdő marxisták előbb említett gyermekbetegségéhez legelső sorban az tartozik, hogy a klasszikusok megállapításait nem útmutatásnak tekintik a további kutatás számára, hanem fix — téren, időn, történelmi fejlődésen kívülálló — axiómáknak, amelyekre való pusztá hivatkozás minden problémát eleve eldönt. Sztálin, aki egész életén át az eleven, a teremtő marxizmusnak volt mestere és továbbfejlesztője, e munkája több helyén élesen bírálja ezt a módszert. Megmutatja, hogy azok a marxisták, akik Marxra, Engelsre, Leninre és Sztálinra hivatkoztak tévtanaik megalapozása céljából, úgy dolgoztak, hogy összefüggéseikből ragadták ki ezeket a kijelen-

téseket s ezzel elcsavarták valódi értelmüket. A vita végén, Holopov kérdéseire adott válaszában, egészen nagyjelentőségű elvi kifejtését adja annak, hogyan kell a marxizmus klasszikusainak megállapításait tudományosan értékesíteni. »A bibliamagyarázók és talmudisták a marxizmust, a marxizmus egyes következtetéseit és tételeit olyan dogmák gyűjteményének tekintik, amelyek függetlenek a társadalmi fejlődés körülményeinek megváltozásától és „soha“ nem változnak . . . . A marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindenmű dogmatizmus ellensége« (Mell. 10—11. old.). És előzőleg három fontos kérdésben, az egy országban lehetséges szocializmus, az állam elhalásának és a nyelvek kereszteződésének, új nyelvek keletkezésének kérdésében részletesen mutatja meg, mi az igazi marxista-leninista módszer: megmutatja, hogy ahol két marxista tétel látszólag ellentmond egymásnak, »mind a két következtetés helyes, de nem feltétlenül, hanem mindegyik a maga idejére vonatkozólag« (Mell. 6. old.).

Alapvető irányelvek ezek a felépítmény minden kutatásában.

Alapvetők azért is, mert rendkívül élesen és szabatosan állítják a kutatás középpontjába az igazi történelmi szemléletet. Nyelv és felépítmény szembeállítása szembeszökően világossá válik, amikor látjuk, hogyan éli túl a nyelv alapvető szerkezete és szókinccse a társadalmi alapok változását, éles ellentétben a felépítménnyel. »A felépítmény«, mondja Sztálin — »annak az egy korszaknak a terméke, amelynek folyamán az adott gazdasági alap él és működik. Éppen ezért a felépítmény rövidéletű, megszűnik és eltűnik az adott alap megszűnésével és eltűnésével« (9. old.).

Ezzel pontos meghatározását kapjuk mind a nyelv, mind a felépítmény történelmiségének és döntően fontos iránymutatást arra is, hogy az irodalom és művészettörténetnek miként kell a maga tárgyához, mely része a felépítménynek, hozzányulni. Világossá válik, hogy az első feladat az alap mivoltát és változásait történelmileg megragadni és konkretizálni. Innen és csak innen lehet aztán a felépítményben előálló minőségi változásokat a maguk igazi mivoltában megérteni.

Sztálin cikkei azonban, amire itt csak röviden utalhatunk, arra is rámutatnak, mennyire nem szabad a gazdasági alap kérdéseit sematikusan tárgyalni. A vulgarizátorok itt is torzképpé fordítják a marxizmus tanításait az osztályharcról, a társadalom osztályszerkezetéről, amennyiben nemcsak a nyelvben különböztetnek meg minden jogosultság nélkül pl. : burzsoá és proletár nyelvet, hanem egyesek még az Októberi Forradalomra maradt vasutakat is burzsoá jellegűnek minősítették. Sztálin, amikor ezeket a »trogloditákat« metsző iróniával neveltségessé teszi, mélyreható elemzést ad a gazdasági alapon belül fennálló fontos különbségekről is.

Ez a kérdés azonban a felépítmény helyes megértése számára szintén perdöntő szempontokat ad. A vulgármarxisták az osztályharcot, a társadalom-

nak osztályokra szakadását igen gyakran úgy fogják fel, mintha ezzel a társadalom önálló, egymással nem is érintkező társadalmakra, szinte azt lehetne mondani Spengler-féle »Kulturkreis«-ekre szakadt volna, mintha a társadalom osztályokra bomlása következtében nem is léteznék már egységes társadalom. A valóság ennek pont az ellenkezőjét mutatja. Sztálin kiemeli: »Amíg a kapitalizmus létezik, a burzsoát és a proletárt a gazdasági élet minden szála egymáshoz kapcsolja, mint az egységes tőkés társadalom részeit. A burzsoák nem élhetnek és nem gazdagodhatnak, ha nem állnak rendelkezésükre bérmunkások, a proletárok nem élhetnek, ha nem vállalnak bérmunkát a kapitalistáknál. . . . Csupán a marxizmus kérdéseiben való tudatlanság . . . . sugalmazhatta egyes elvtársainknak a társadalom széteséséről . . . . szülő mesét« (18. old.). Világos, hogy a gazdasági kapcsolat ilyen szerkezetének mélyreható következményei vannak az egész felépítmény s így az irodalom, a művészet számára. Minden alkotó, minden mű ennek a gazdasági alapnak talaján nő, egy-egy osztály társadalmi helyzetét tükrözi, nézőpontjait fejezi ki. De amit visszatükröz, az mindig — az objektív társadalmi valóságnak megfelelően — a társadalom egésze, az illető osztály konkrét történelmi helyzetéből tekintve. Aki tehát valamely irodalmi vagy művészi alkotást marxista módon meg akar érteni, annak az összes osztályok bonyolult kölcsönhatásaiból kell kiindulnia, az egész társadalom mindenkori konkrét szerkezetéből, fejlődési fokából, fejlődési tendenciáiból. A mesterségesen izolált, egyes osztályból történő sematikus levezetés annál nagyobb eltorzulásokhoz vezet, minél jelentősebb, minél gazdagabb az illető műalkotás, minél hívebben tükrözi a társadalom egészének bonyolult kölcsönhatásait.

Persze: ezzel még távolról se jutottunk el az alap- és felépítmény bonyolult kapcsolatainak megértéséhez. Az objektív valóság visszatükrözése még távolról sem kimerítő meghatározása a felépítménynek. Sztálin mindjárt cikkének elején világosan rámutat a döntő, továbbvezető meghatározásra: »A felépítményt az alap hozza létre, ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanúsít alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében« (7. old.). Ezzel világosan a kutatás homlokterébe van állítva a felépítmény aktív jellege, olyannyira, hogy az egyenesen elveszteni felépítmény jellegét, ha »a közömbösség álláspontjára helyezkedik saját alapja irányában és egyforma magatartást tanúsít az osztályok irányában« (7. old.). Ezzel Sztálin nemcsak radikálisan felszámolja a hanyatló burzsoázia tudományának és művészetének hamis objektivizmusát, hanem döntő fontosságú útmutatást ad az irodalmi és művészi kutatásnak: feladatul tűzi ki, ennek a cselekvő erőnek a megtalálását, kielemezését, megmagyarázását, ami mint mindenki tudja, aki ezekkel a kérdésekkel valamennyire foglalkozott, nem mindig egyszerű feladat.

Nincs minden csendéltre, vagy szerelmes versre az első ránézésre felismerhetően ráírva : milyen aktív szerepet tölt be a maga társadalmi rendjén belül dúló osztályharcokban. Kiváltképpen ha világosan látjuk, hogy az előbb említett szempontot a társadalom egységét és egészét illetőleg nem szabad és nem lehet leválasztani a most tárgyaltról, a felépítmény aktivitásáról, akkor áll csak szemléltetően előttünk : milyen nehéz és bonyolult feladatok elé állítja a helyesen értelmezett marxizmus-leninizmus az irodalom és művészettörténet munkásait.

Ehhez a képhez azonban még egy rendkívül fontos mozzanat tartozik. »A felépítmény«, mondja Sztálin »nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelő tevékenységével. Csak közvetve, a gazdasági életen keresztül, az alapon keresztül van kapcsolata a termeléssel. Éppen ezért a felépítmény a termelő erők fejlődésének színvonalában beállott változásokat nem egyszerre és nem közvetlenül, hanem az alapon végbement változások után, a termelésben történt változásokon, az alapon már végbement változásokon keresztül tükrözi« (10. old.). Ennek a megállapításnak — a kapcsolat nem közvetlen voltáról — jelentőségét nem lehet eléggé kiemelni. Mert szinte minden marxista neofita, aki egyszerre ráeszmél a termelésben beálló változásoknak előtte addig ismeretlen elsődleges fontosságára, nagyon hajlamos arra, hogy ezeknek a változásoknak, gyakran igen felületesen megfogott szerkezeti elemeiben lássa a végre megtalált kulcsot a felépítmény összes titkai részére. Ebből pedig csak felületes analógiák, az igazi összefüggések eltorzulásai jöhetnek létre. A sztálini útmutatás e kapcsolatok nem közvetlen jellegéről ellenben a valódi okok és meghatározó mozzanatok konkrét, történelmi felkutatására hívja fel az irodalom és művészettörténet marxista-leninista művelőit. Mert ha világossá vált, hogy e közvetítés az alapon végbement változásokon keresztül, vagyis csak közvetve érvényesülhet, minden egyes alap, mindegyiknek minden egyes különböző szakasza, új és konkrét feladat elé állítja a kutatót, megköveteli tőle, hogy a konkrét, történelmi, történelmileg változó közvetítésnek minden egyes megjelenési formáját külön-külön, minden séma vagy pusztá analógia teljes kiküszöbölésével derítse fel.

Sztálinnak ezek az — egymással szorosan összefüggő következetes rendszert alkotó — módszertani megállapításai, tehát nemcsak halálos csapást mérnek minden vulgarizációra, hanem egyszersmind feltárják a termékeny kutatás útját.

Legyen szabad problémánknak ezt a konkretizálását még egy sztálini megállapítással illusztrálnom. Sztálin élesen bírálja azokat a nyelvészeket, akik a nyelv fejlődésében az új minőségbe való átmenetet csak robbanásszerűen tudják elképzelni. E bírálat során azonban egy olyan megjegyzést is tesz, mely az irodalom és művészettörténet számára döntő fontosságú. Kiemeli, hogy »ez a törvény nem mindig alkalmazható az alap, vagy a felépítmény körébe vágó más társadalmi jelenségekre sem. Ez a törvény kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik. De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok« (26. old.). És a továbbiak-

ban arról a forradalomról beszél, amely a szovjet mezőgazdaságban megteremtette a szocialista rendet. Nem kétséges, hogy Sztálin emez útmutatása éppen a legutolsó idők magyar irodalmi és művészi fejlődésének tudományos feldolgozása számára döntő fontossággal bír, bár természetesen ismét hiba lenne nem a konkrét magyar történelmi fejlődésből kiindulni, hanem merev sematikussággal alkalmazni a szovjet fejlődés analógiáit. A kutatás feladata éppen az, hogy a konkrét valóságban egyszerre ismerje fel mind a hasonló, mind a különböző mozzanatokot.

Végül még egy megjegyzés. Sztálin cikkei rendkívül élesen bírálják a szovjet nyelvészek egy részében eluralkodott, a szabad bírálatot és önbírálatot elnyomó »arakszejevik« módszereket. Távol áll tőlem, hogy a mi irodalom és művészetkutató köreinket ilyen váddal illessem. De az is kétségtelen — és az ellenkezője szinte csoda volna —, hogy ezeken a területeken sem bontakozott még ki teljes termékenységében a szabad bírálat és önbírálat módszere, hogy ezeken a területeken is vannak klikkek, csoportosulások (vagy legalább ezeknek csírái). Azt hiszem tehát, hogy munkánk helyes megszervezésében, valamennyi magyar irodalom- és művészetkutató rendkívül sokat tanulhat Sztálin korszakalkotó történelmi jelentőségű cikkeiből.

KÜLFÖLDI DELEGÁTUSOK FELSZÓLALÁSAI:

SZ. KISZELJOV (Szojjetunió)

A szovjet tudomány történetében kimagasló eseményt jelentenek a zseniális tudósok, a szovjet nép és az egész haladó emberiség vezérének, I. V. Sztálinnak a marxizmus és nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozó művei. I. V. Sztálin e történelmi értékű műveinek jelentősége túlnő a nyelvtudomány keretein, ahol ezek döntő szerepet játszottak a marxista-leninista nyelvtudományért az ú. n. »nyelvről szóló új tanítás« ellen, a marxizmust leegyszerűsítő és vulgárizáló N. J. Marr és »tanítványai« ellen vívott harcban.

Mindenekelőtt I. V. Sztálin munkáinak óriási jelentősége van a marxizmus fejlődése szempontjából, amely »a természet és a társadalom fejlődéstörvényeinek tudománya, az elnyomott és kizsákmányolt tömegek forradalmának tudománya, a szocializmus minden országban való győzelmének tudománya, a kommunista társadalom építésének tudománya« (Mell. : 10—11. old.). I. V. Sztálin a marxizmus alapvető feladatainak ilyen pontos meghatározása után rámutatott arra, hogy »a marxizmus — mert tudomány — nem állhat egy helyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik« (Mell. 11. old.). I. V. Sztálin tudományos tapasztalatainak egész erejével fejti ki, hogy »a marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége« (Mell. 11. old.).

I. V. Sztálin ezeknek a mély alkotói elveknek alkalmazásával új tétélekkel gazdagította a marxista-leninista tudományt, amelyeknek hatalmas jelentősége van az összes társadalomtudományi ágak szempontjából. I. V. Sztálin rendkívül világosan megoldja az alap és a felépítmény döntő fontosságú problémáját, ezek kölcsönös kapcsolatát, az alap- és a felépítmény megváltozását és a nyelv sajátosságait, amely »gyökeresen különbözik a felépítményektől« (7. old.). Mélyreható történelmi jelentősége van I. V. Sztálin tétéleinek a dialektikus mozgás sajátosságairól az osztálytársadalomban, amikor a társadalom ellenséges osztályokra tagozódik, és olyan társadalom fejlődése esetén, amelyben »nincsenek ellenséges osztályok« (26. old.).

Az ókorral foglalkozó történészek, régészek, etnográfusok és nyelvészek szempontjából, akik elsősorban az ősközösség és a korai osztálytársadalmak kérdéseivel foglalkoznak, rendkívül nagy jelentősége van. I. V. Sztálin következtetéseinek a nyelvek fejlődési folyamatáról »a nemzetiségi nyelvektől a törzsi

nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzetek nyelvéhez» (12. old.). I. V. Sztálin pontosan meghatározza a fejlődés legfontosabb szakaszait, egyszersmind rámutat e fejlődés bonyolult voltára is. »Ezalatta — mondja — »a törzsek és népek felaprózódtak és szétvándoroltak, keveredtek és kereszteződtek, de a továbbiak folyamán megjelentek a nemzeti nyelvek és államok, forradalmi változások mentek végbe, a régi társadalmi rendeket újak váltották fel. Mindez még több változást idézett elő a nyelvben és fejlődésben.

Mélységes tévedés azonban azt gondolni, hogy a nyelv fejlődése éppúgy folyt le, mint a felépítmény fejlődése : a létező megsemmisítése és az új felépítése útján. Valójában a nyelv fejlődése nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új felépítése útján történt, hanem a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján» (25. old.).

Ennek kapcsán a kulturtörténet művelőinek és a régészeknek feltétlenül alkalmazniuk kell I. V. Sztálinnak tökéletesen világos tételét, melyek arról szólnak, hogy »a kultúra, tartalmát tekintve, változik a társadalom fejlődésének minden új szakaszával, míg a nyelv alapjában ugyanaz a nyelv marad, s egyformán szolgálja mind az új kultúrát, mind a régít» (20. old.). I. V. Sztálin akkor is kidomborítja, hangsúlyozza a nyelv különleges helyzetét, amikor a nyelvek kereszteződésének kérdésével foglalkozik, amely kereszteződés »nem valamely új harmadik nyelvet eredményez, hanem megőrzi az egyik nyelvet, megőrzi annak nyelvtani szerkezetét és alapvető szókincsét, s lehetővé teszi számára, hogy saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődjék.

Igaz, eközben a győztes nyelv szótári szókészlete bizonyos mértékben gazdagodik a legyőzött nyelv szókészletéből, ez azonban nem gyengíti, hanem ellenkezőleg, erősíti a győztes nyelvet» (27. old.).

Annak következtében, hogy I. V. Sztálin mélyrehatóan kidolgozta a társadalmi és gazdasági, kultúrtörténeti, néprajzi és nyelvi fejlődés legfontosabb problémáit, minden lehetőség megnyílik hazánk területén az ősidőkben települt ókori nemzetiségek, törzsek és népek konkrét vizsgálatára, kutatására. Nem mondhatjuk azt, hogy a szovjet tudósok ezen a téren nem munkálkodtak. Ellenkezőleg, ezen a téren nagy kutatómunkát végeztek, mely lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió népeinek történetét a távoli őskornál kezdjük el. Ezen a területen azonban éreztette hatását az ú. n. »nyelvről szóló új tan«, melynek hívei, akik propagálták a »szakaszok« absztrahálását és a »paleontológiai elemzést« a négy elem alapján, elvonták a hiszékeny kutatókat az élő társadalmi szervezetek tanulmányozásától, a történelmi fejlődés konkrét vizsgálatától, és ezzel egyszersmind elsőkélyesítették az elemzés eredményeit, a következtetéseket absztraktokká tették, és olyanokká, melyek elferdítik, meghamisítják az igazságot.

A történelmi fejlődés helyes megértése szempontjából rendkívül fontos a népek kialakulásával kapcsolatos kérdések megoldása. I. V. Sztálin világosan megmutatta, megjelölte a népek helyét a történelmi folyamatban ; a történészek,

régészek, etnográfusok és nyelvészek feladata, hogy megmutassák a népek kialakulásának útjait, módját, és fejlődésük sajátosságait. Ezzel kapcsolatban, ehhez teljes egészükben fel kell használni azt a sztálini útmutatást, hogy »a nemzet elemei — a nyelv, a terület, a kulturális közösség stb. — nem az égből hullottak, hanem lassanként jöttek létre, még a kapitalizmus előtti időszakban. De ezek az elemek csak csírájukban voltak meg, s a legjobb esetben potenciát, lehetőséget jelentettek olyan értelemben, hogy a jövőben, bizonyos kedvező körülmények fennforgása esetén, a nemzet kialakulására vezethettek. A lehetőségből csak a felfelé haladó kapitalizmus időszakában lett valóság, amikor már volt nemzeti piac, amikor már voltak gazdasági és kulturális központok¹«.

Az ókorral foglalkozó történészek, régészek, etnográfusok és nyelvészek feladata, hogy tanulmányozzák a népek, nemzetiségek és törzsek ősi »emberi közösségeit« a nemzetek kialakulása előtti, a kapitalizmust megelőző korszakban. Ki kell emelni sajátásaikat, rá kell mutatni azokra az okokra, melyek keletkezésüket és fejlődésüket, hanyatlásukat és új, magasabb társadalmi szervezetek kialakulását meghatározták.

Ezeknek az »emberi közösségeknek« a tanulmányozását nem szabad felcserélni, összetéveszteni olyan birodalmak történetével, amelyek a rabszolgatársadalom idején és a középkorban (különösen a korai középkorban) keletkeztek. I. V. Sztálin még 1912-ben rámutatott arra, hogy ezek különböznek azoktól a nemzetektől, amelyek jóval későbbben, a kapitalizmus fejlődése folytán keletkeztek és úgy jellemezte ezeket, hogy ezek »véletlen és lazán összekapcsolt konglomerátumok, amelyek egyik, vagy másik hódító sikereivel, vagy vereségeivel kapcsolatban hol szétestek, hol egysültek«². Sztálin újabb műveiben ismételtelen aláhúzza azt, hogy ezek a birodalmak »ideiglenes és nem tartós katonai és közigazgatási egyesülések voltak« (12. old.). Ezzel kapcsolatban megemlítette még egy sajátosságukat, azt, hogy »nem volt saját gazdasági alapjuk« (12. old.). Ennek a megjegyzésnek rendkívüli jelentősége van, mivel sokkal inkább, mint eddig, ráirányítja a figyelmet »azokra a törzsekre és népekre, amelyek ezeket a birodalmakat alkották, amelyeknek megvolt a maguk gazdasági alapjuk, megvoltak a régóta kialakult nyelveik« (13. old.).

Sztálin minden történelmi művében különös figyelmet szentel az anyagi javak előllátóinak és hangsúlyozza, kidomborítja a dolgozó tömegek meghatározó szerepét a történelmi folyamatban. Éppen ezért itt is kiemeli a birodalmi keretek közé került törzseket és népeket, minthogy éppen ezek alkották a kapitalizmus előtti időszakban azt az »emberi közösséget«, melynek megvolt a maga gazdasági alapja, illetve a maga bonyolult és ellentmondó társadalmi élete, amely megteremtette saját kultúráját, művészetét és tudományát, fejlesztette nyelvét és hősiiesen védelmezte szabadságát és állami függetlenségét a birodalmának leigázói ellen vívott harcban.

¹ Sztálin : Művei XI. k. (Szikra,) 1950. 366—367. old.

² Sztálin : Művei II. k. (Szikra,) 1949. 317. old.

Az ismertetett tételek közelről sem merítik ki az alkotó gondolatoknak azt a gazdagságát, melyekkel I. V. Sztálin újabb műveiben továbbfejlesztette a marxista-leninista tudományt. A marxizmusnak ezeket a kiemelkedő eredményeit állandóan vezérfonalként kell alkalmaznunk azon gyakorlati munka során, mely nagy hazánknak, a benne élő és a kommunizmus épületét építő kisebb-nagyobb népek egységes családjának történetével kapcsolatos.

KUO MO-ZSO (Kínai Népköztársaság)

I. V. Sztálin nyelvtudományi cikkei hatalmas jelentőségű, ragyogó munkák, amelyek fényt vetettek a nyelvtudomány kérdéseinek területén uralkodó zűrzavarra Kína tudományos köreibben.

Nálunk, Kínában is vannak — kis számban — Marrnak »tanítványai«, akik úgy vélik, hogy a nyelv felépítmény az alapépítményen és osztályjellegű. Tagadják az egész népre kiterjedő, egységes nemzeti nyelv szükségességét, és vallják a nyelv történetében végbemenő, robbanásszerű forradalmi változásokat.

Tekintve, hogy ez a tan a Szovjetunióból származott, annak ellenére, hogy nem egyéb, mint a marxizmus mechanikus alkalmazása, nagy tekintélyre tett szert Kínában. Aki ellene fellépett vagy kételkedett benne, azonnal a reakció vagy elmaradott elem hírébe került. Marr iskolája a Szovjetunió nyelvtudományában arakcejev-i rendszert teremtett, és ennek meghonosítása Kínában útját állta volna a nyelvtudomány fejlődésének.

Ez a tanítás valóban nem felel meg a kínai nyelv fejlődése történetének és jelenlegi helyzetének. A 475 milliót számláló kínai népnek tökéletesen egységes nyelve van, amely kiszolgálja az ország minden társadalmi osztályát. Kiszolgálja ez a nyelv a munkásokat, parasztokat, a kispolgárságot és a nemzeti burzsoáziát.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést a történelmi fejlődés szempontjából. A Jindinasztia korából származó feliratoktól, amelyeket Anjangban találtak (teknőc-héjra és marhacsontra vésett jóslatok), a Cson-dinasztia bronzedényeinek feliratain keresztül a mai írásokig, például Mao Ce-tung műveiig látható, hogy az említett korszakok írásának alap-szókészlete és nyelvtana között nincs semmiféle különbség. Tehát a kínai nyelv már legalább három-négyezer év óta kiszolgál bennünket, miután átélte az ősközösségi, a rabszolga és feudális társadalmat egészen a mai népi demokratikus rendig, amelyet szintén jól szolgál. Ez ugyanaz a nyelv, amely még egy évvel ezelőtt kiszolgált a Csang Kai-sek komprador-klikkjét, s ugyanaz a nyelv, amely az elmúlt év óta a népet szolgálja.

Mindezek tények, amelyek nem egyeztetetők össze Marr tanításával, azonban tökéletesen megfelelnek Sztálin nézeteinek, alátámasztják Sztálin nézeteit.

A kínai nyelvvel kapcsolatos kérdés egyúttal a kínai írás kérdése is.

Ha Marr szempontjából indulunk ki, a kínai írást a forradalomnak meg kellett volna döntenie. Még a nem Marr iskolájához tartozó tudósok közül

is sokan úgy vélik, hogy ez másként nem volna lehetséges, mint gyökeres reform végrehajtásával. Mindez azonban szintén lehetetlen.

A kínai írásnak sajátos formája van, s nem alkalmazható a betűírásra. Barátaink, akik hozzászórtak a betűíráshoz, valamennyien úgy vélik, hogy a kínai írás igen nehéz. Másfelől a régi társadalmi rendszerekben egészen a mai napig az uralkodó körök monopolizálták a kultúrát, a munkás- és paraszttömegeknek nem volt lehetőségük a művelődésre, melynek következtében óriási volt az írástudatlanok száma. Ámde sokan az írástudatlanság okát nem ezekben a gazdasági rendszerekben keresték, hanem a kínai írásban látták, mondván, hogy a kínai írás helytelen úton halad, s teljesen át kell alakítani betűírássá. Ehhez kidolgozták a tervezetek egész sorát.

Ámde a kérdés nem olyan egyszerű. Igaz, hogy a kínai írásnak megvannak a maga nehézségei, de vajjon a betűírásban nincsenek-e nehézségek? Például ugyanazt az ábécét különböző országokban különféleképpen olvassák. Ezenkívül minden országban számos kifejezése van egy és ugyanazon gondolatnak. A régi rendszerben azokban az országokban is voltak írástudatlanok, amelyekben a betűírást használták.

A kínai írást valójában talán csupán kezdetben volt nehéz tanulmányozni, tekintve, hogy túlságosan sok jelet alkalmaz, ámde ha megtanultunk körülbelül kétezer jelet, szabadon tudjuk azokat használni. Ha megtanuljuk ezt a kétezer alapvető jelet, megérezzük mindazt a kényelmet, amely ezek alkalmazásával jár. A kínai írásnak van bizonyos gyorsírás-jellege, egyszerűbb, tartalmasabb és tömörebb formában fejezi ki a gondolatokat. Ez az írás a gondolkodás és alkotó munka terén éppen úgy, mint a sajtó és az olvasás terén, sok emberi munkát és anyagi eszközt tud megtakarítani. Ha nem is tudom most részletesen összehasonlítani és ellenőrizni és nem tudok pontos adatokkal szolgálni, a fordítói munka során szerzett tapasztalat alapján mégis azt mondhatom, hogy ha bármely könyvet lefordítunk kínai nyelvre, ez, a szavak mennyiségére nézve, egy negyedével rövidebb lesz, mintha bármely európai nyelvre fordítottuk volna, és egyharmadával rövidebb, mint japán nyelven. E szempontokat semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, különösen ma, amikor szükséges, hogy minél nagyobb mennyiségű irodalmat adjunk ki, hogy minél többen, minél többet olvashassanak.

Ma, amikor Kínában megváltozott a gazdasági rend, az ország gazdái a munkások és parasztok lettek, akiknek megvan a lehetőségük a művelődésre, — ma, az írástudatlanság felszámolása napirendre került. A közelmúltban szerzett tapasztalataink azt mutatják, hogy a munkások és parasztok gyorsan tanulnak, s a felnőtt írástudatlanok egy- másfél évi tanulás után — miután elsajátítottak kétezer írásjelet — szabadon olvasnak és írnak.

A kínai munkások és parasztok mélységesen szeretik a kínai kultúrát, s nagy igyekezettel törekszenek annak elsajátítására. Ez azt mutatja, hogy a jelenlegi kínai írásban valójában nem történtek robbanásszerű változások,

annak ellenére, hogy megváltozott a gazdasági alap. Sőt : ellenkezőleg. A kínai írás még jobban kifejlődött s elterjedt. Ez azt bizonyítja, hogy a kínai írás nem »feudális írás«, amint ezt Kínában Marr iskolájának képviselői hirdetik. Ha »feudális írás« volna, úgy fel kellett volna számolni a feudális rendszerrel együtt. Miért történt egészen másként?

A kínai nyelvben nem lehetnek robbanásszerű változások. Itt ismét bizonyítékot nyer Sztálin elméletének helyessége. Az írás és a nyelv közötti viszony nem azonos a ruha és a test közötti viszonyal. Az írás és a nyelv egymástól elválaszthatatlanok. Nálunk a gondolkodás fontos folyamatainak egész sora az agyban az írás segítségével megy végbe. Ha felszámoljuk a jelenlegi meglévő kínai írást és valamely más transzkripció rendszerét alkalmazunk, úgy ez nemcsak a kínai kultúra teljes hajótöréséhez vezet, hanem az egyes emberek gondolkodását, fejlődését is megakasztja félúton.

S itt teljes felelősséggel kijelenthetem : a kínai írás nem fogja megváltoztatni transzkripciójának formáját. Nem lesznek a kínai írásban robbanásszerű változások, éppen úgy, ahogyan a kínai nyelvben sem lesznek.

J. MAZUREK (Csehszlovák Köztársaság) :

Engedjék meg, hogy felszólaljak, mint cseh történetíró, aki a Cseh Tudományos Akadémiát képviselem. A történettudomány, szláv, román és magyar szakon dolgozom. Szeretném megmondani, hogy a kérdések, melyeket Önök itt felvetnek és megoldanak, időszerűek a cseh tudomány számára is, nevezetesen a cseh történetíráásra nézve. Fel kell tenni a kérdést, mi a cseh történetírás legfontosabb tennivalója Sztálin zseniális cikkei és a szovjet kezdeményezés után? Ezen alapvető kérdés megoldását a következőkben látom :

1. Tudatosítjuk önmagunkban, hogy tudományunk alapjai a szovjet minta és a szovjet tudomány alapvető elvei lesznek.

2. Tudatában vagyunk annak, hogy Sztálin útmutatásaihoz kell igazodnunk és ezek szerint kell irányítanunk tudományos munkánkat.

3. Sztálin megnyilatkozásai elsősorban a nyelvtudományra vonatkoznak, de ha azokat megvizsgáljuk, rájövünk arra, hogy vonatkoznak az összes társadalmi tudományokra és különösen a történelemtudományra is.

4. Látjuk és valljuk, hogy az összes társadalmi tudományok szorosan összefüggnek egymással, közösen segítik egymást és valamennyi segítségére van a történelemtudománynak. Látjuk, hogy a történelemnek az összes társadalmi tudományok segítőtársai, köztük elsősorban az új haladó alapon dolgozó nyelvtudomány. Látjuk, hogy az összes társadalmi tudományok a történelemtudománynak mint olyanoknak segédtudományai. A szó szoros értelmében *csakis* ezek segítségével tehetjük a történelemtudományt alkalmassá az új feladatok megoldására.

HOZZÁSZÓLÁSOK :

P. D. KRAJEVSZKIJ :

Sztálin nyelvtudományi munkái hatalmasan gyarapítják az élenjáró szovjet tudományt. Számos elméleti problémát oldanak meg nemcsak a nyelvtudomány, hanem valamennyi egyéb társadalmi tudomány terén is ; óriási elvi és módszertani jelentőségük van minden szakterület tudósai számára.

Mi itt csak két kérdéssel foglalkozunk :

a) a felépítmény aktív szerepének kérdésével és

b) az írásművészet problémájával.

Sztálin nyelvtudományi munkái feltétlenül megkívánják tőlünk, az irodalom és művészet művelőitől, hogy alkotó marxizmussal hassuk át az irodalomtudományt, kíméletlenül harcoljunk mindenfajta áltudományos vulgarizáló koncepció ellen, s leplezzük le azokat a sematikus, primitív nézeteket, amelyek még élnek »gyes eltévelyedett elvtársaink fejében«.

E tekintetben különösen fontos számunkra a felépítmény aktív szerepéről szóló marxista tétel, amelyet Sztálin továbbfejlesztett és elmélyített munkáiban.

»A felépítményt — mondja Sztálin — az alap hozza létre, ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanusít alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében« (7. old.).

Ebből, a felépítmény aktív szerepéről szóló sztálini tételből minden írónak és kritikusnak azt a következtetést kell levonnia, hogy a mai irodalom felépítmény, mint minden más irodalom, és csak az egész állam ügyének részeként fejlődhet eredményesen. Minden író tekintse magát a szocializmus nagy eszméi aktív harcosának és mindenekelőtt adjon számot magának arról, — ki és mi vagyok, hogyan szilárdítom meg alkotásaimmal a népi demokrácia erőit, hogyan emelem a tömegek politikai öntudatának színvonalát, hogyan fejlesztem a népek barátságának érzését, hogyan harcolok az egész világ békéjének ügyéért, milyen módon vesznek részt az emberek tudatában levő kapitalista maradványok legyőzésében, és hogyan emelem rendszeresen az egész irodalmi munka eszmei színvonalát.

Ezzel valóban aktív segítséget nyújtanak majd az írók — hazájuk és népük hű fiai — az új társadalom építésében.

A felépítmény hatalmas szerepe a társadalom életében, fejlődésének és változásának törvényszerűségei sok mindenre kötelezik a kritikusokat is. Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a szépirodalmi alkotások elemzése nálunk gyakran immanens, önmagukban zárt jellegűek. A kritikus az eszmék és alakok egész rendszerét az egyes alkotásokban úgy próbálja megmagyarázni, hogy nem lépi túl a vizsgálat tárgyává tett alkotás kereteit. Az irodalomnak az étellel, a korrallal, a konkrét történeti feltételekkel való kapcsolata, amely bizonyos fajta alakokat hoz létre — gyenge megvilágítást nyer. Ez sematizmushoz és felületes szociológizáló értékeléshez vezet.

A művészi alkotást csak akkor érthetjük meg helyesen, akkor sajátíthatjuk el és értelmezhetjük megfelelően, ha nem »az időtől függetlenül« tanulmányozzuk, hanem mint a konkrét történeti valóság jelenségét, az étellel való kapcsolataiban és kölcsönhatásaiban, amelyek rányomták bélyegüket. A történeti konkrétság így minden elemzés mélységének és meggyőző erejének legfontosabb feltétele.

A művészi alkotások elemzéseinek eszmei fogyatkozása gyakran abban nyilvánul meg, hogy nem adjuk az alkotás sokoldalú életszerű elemzését, a történeti valósággal és a szépirodalom fejlődésével összekapcsolva. Minden irodalmi alkotást széleskörű anyag párhuzambaállításával kell tanulmányozni, nem lehet elszakítani az elemzést a konkrét társadalmi élettől, annak legégetőbb társadalmi problémáitól. Kritikáinkban nem érvényesülhet a szenvedélytelen, száraz akadémiai módszer; ellenkezőleg: a kritikus minden cikke hívjon fel bennünket arra, hogy az irodalmi anyag alapján oldjuk meg az élet legfontosabb problémáit, ezek között a társadalmi és politikai, erkölcsi és esztétikai kérdéseket. Az ilyen sokoldalú, étellel teli elemzés segítségével megelevenül előttünk az egyes korok egész történelmi valósága, erkölcsével, fogalmaival, kulturális életének sajátágaival, olykor bonyolult ellentmondásaival, stb.

Minden kritikus váljék szenvedélyes hazafivá, lelkes publicistává, élenjáró gondolkodóvá, a nép érdekeinek harcosává.

Rendkívül fontos következtetéseket kell levonnia minden írónak és kritikusnak Sztálin nyelvtudományi munkáiból az írásművészetre vonatkozólag.

Sztálin nyelvtudományi munkáiban hangsúlyozza *a nyelv és az emberi tevékenység elszakíthatatlan, közvetlen kapcsolatát*. »...a nyelv« — mondja Sztálin »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkájában — »közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén...« (10—11. old.). Aligha szükséges beszélni arról, hogy milyen szerepet játszik a nyelv az író alkotó munkájában. Figyelmen kívül hagyhatja-e az író vagy a kritikus ezeket a kérdéseket? — Semmiképpen sem.

Az író nem mutathatja meg minden oldalról az élet gazdagságát, a mai ember sokféle, bonyolult tevékenységét, ha hősei szegényes, unalmas, nem kifejező nyelven beszélnek, ha hősei nem úgy beszélnek, ahogy az életben, hanem ahogy a szerzőnek tetszik.

A hős nyelve — távolról sem másodrendű, »formális« kérdés. Közvetlen kapcsolatban áll az ember életének és tevékenységének, szellemi arculatának és felfogásának kérdésével. Az írónak a hős nyelvén keresztül meg lehet és meg kell világítania annak szellemi arculatát és jellemvonásait.

Az utóbbi években a szovjet irodalomban sok termelési tárgyú alkotás látott napvilágot — pl. V. Akszajev: »Távol Moszkvától«, Sz. Babajevszkij: »Az aranycsillag lovagja« és »Fény a föld felett« c. regényei stb. Arra törekedve, hogy hűen érzékeltessék a munka légkörét, az írók gyakran adnak hőseik szájába termelési szakkifejezéseket és leírják a termelési folyamatokat. Vajjon helyes ez? — Természetesen, helyes. Azonban a termelési kérdéseknek az alkotásban nem »díszítő« szerepet kell játszaniuk, hanem elszakíthatatlan kapcsolatban kell lenniük az alkotás eszmei alap gondolatával, a hősök jellemével. Erről sohasem szabad megfeledkezni.

Az írónak arra kell törekednie, hogy megtalálja a legpontosabb, legvilágosabb és legerősebb szavakat, hogy hűen feltárhassa az emberi jellemek gazdagságát, embereink életének tartalmasságát és gazdagságát.

Az a kritikus pedig, aki olyan módon ír egy irodalmi műről, hogy nem ad magának számot annak művészi erejéről, arról, hogy mire törekszik ez az erő, nem teljesíti feladatát. A nyelv elemzésének elhanyagolása így az irodalmi alkotás tartalmának figyelembe nem vételét jelenti, mivel az irodalmi alkotásban minden a nyelv által, a nyelv segítségével jöhet létre. A nyelv elemzése nélküli kritika az irodalom elszegényítését jelenti. Ebből azt a következtetést kell levonni, hogy az irodalmi kritikának komolyan kell foglalkoznia a mű nyelvének elemzésével.

És mi figyelhető meg nálunk? »Majdnem kizárólag a társadalmi forradalom pedagógiájának előadásával foglalkozva — mondotta Gorkij — kritikánk nem tanítja fiatal irodalmárainkat mesterségbeli tudásra.« A nyelv pontos elemzését gyakran sablonos, semmitmondó értékeléssel, vagy egyes nyelvi hibákra való utalással helyettesítik. Sztálin munkái arra köteleznek bennünket, hogy komolyan kidolgozzuk az irodalmi művek nyelvének és stílusának kérdéseit, erősítsük a magas irodalmi színvonalért, a gazdag, pontos, világos és tiszta irodalmi nyelvért folytatott harcot. Írásművészetének tökéletesítése érdekében végzett állhatatos, kitartó és megfeszített munkája nélkül sem az aktuális téma, sem a tehetség nem hoz sikert az írónak.

Sztálin azt tanítja, hogy »... semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül« (29. old.). Ebből az következik, hogy a művészeti és tudományos vitáknak tudományunk és művészetünk fejlődésének legfontosabb módszerévé kell válniuk.

SZABOLCSI BENCE lev. tag :

Sztálin nagyjelentőségű nyelvtudományi cikkeinek tanulsága a zenetudomány terén is felvet és egyben megoldhatóvá tesz egy sor alapvető problémát. A zene és zeneművelés területe ugyanis, még sokkal inkább, mint az irodalomé vagy a képzőművészeté, két eléggé élesen elkülönülő birodalomra oszlik: a népzene és a művészi zenére (ú. n. műzenére). A kettőnek alapelemei természetesen közösek, a hang, a ritmus, a melódia, sőt a zenei forma elemi tényezői mindkettőnek anyagául szolgálnak; természetesen sok közöttük az érintkező felület is. De már társadalmi szerepük, terjedésük, életfeltételeik, általában az a mód, ahogyan az emberi közösség él velük, az osztálytársadalmakban meglehetősen élesen eltér egymástól. Bizonyos korszakokban, bizonyos pontokon egyik szervesen átfeljlődhetik a másikba, másutt a kettő útjai elválnak, hanyatló korszakokban, azaz társadalmi formák hanyatlása idején szinte szembekerülnek egymással. Egyik, a népzene, személytelen, egyénileg és történetileg nehezen rögzíthető közösségi megnyilatkozás, melyen nemzedékek egész sora dolgozik; a másik, a műzene, személyes jellegű, formájában rögzített, többé-kevésbé egyéni törekvések és egyben határozott történelmi irányok bélyegét viseli, gyorsabban és láthatóbban változik. Zenekutatásunkat ez a sajátos kettősség oly nehéz feladatok elé állította, hogy sokan valósággal megtorpantak e nehézségek előtt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a műzene az ideológiai felépítmény vonásait viseli magán, míg a népi zene ősi, kezdetleges részét, mely (természetesen anélkül, hogy termelőszköz volna) híven kíséri a régi ember, a kezdetleges ember, legfőbb életnyilvánulásait, talán lehet a nyelvhez hasonlóan, sem alapnak, sem felépítménynek nem tekinteni. Hogyan vizsgáljuk, minek tekintsük hát őket? Hol kössük össze s hol válasszuk szét? Melyek a törvények, amelyek csak egyikükre s amelyek mindkettőre érvényesek? Mennyiben jelenti egyik a másiknak fejlődési fokozatát? Kutatóink egy része megkísérelte a népzeneiket teljes egészükben osztályszerű képződményeknek felfogni, vagy legalább egy-egy határozott korszak termékének értelmezni; másrésztük viszont teljesen kívülhagyta őket minden történelmi meghatározáson, minden vizsgálaton.

A kérdés helyes megvilágításában és megoldásában most nagy segítségünkre lehet *Sztálin* cikkeinek több, a nyelvre vonatkozó megállapítása. Felmerül természetesen a kérdés: mennyiben tekinthető nyelvnek a zene? Ennek a meghatározásában épp *Sztálin* tanulmányai adhatnak útmutatást. A zene túlnyomó része — a műzene a maga teljes egészében — kétségtelenül a művészet, tehát a felépítmény kategóriájába tartozik. A népzeneiben azonban, mint mondtuk, olyan ősi elemek is jelentkeznek, melyeknek viselkedése legjobban a nyelvhez hasonlít: jellegük leginkább az emfatikus közlés jellegével rokon, az élet elemi megnyilatkozásai közül valók; évezredek átveszelő »óstitűpusokat« alakítanak, melyek nyilvánvaló értelmi változással, de alkatuknak csak igen lassú, igen fokozatos módosulásával mennek át más meg más

társadalmi formákba; közös alapjául szolgálhatnak egy-egy nemzeti zenefejlődésnek, történetileg kimutathatóan, szinte »szemünk láttára« sarjasztva magukból az újabb, fejlettebb dallamképletek családját; más népekkel közös és kölcsönvett elemeik leginkább a nyelv »jövényszavaihoz« hasonlíthatók. Ezek az elemek tehát alapvető vizsgálatra és tisztázásra várnak a Sztálin-megállapította nyelvi törvényszerűségek világosságában.

Idézzük itt *Sztálin* cikkeinek azokat a megállapításait, melyek nézetünk szerint nemcsak a nyelvre, hanem a népzene említett ősi rétegére is érvényesek:

1. »nem egy valamelyik osztály hozza létre, hanem az egész társadalom, a társadalom valamennyi osztálya, száz meg száz nemzedék erőfeszítése. . . . nem egy valamelyik osztály szükségleteinek kielégítésére jön létre, hanem az egész társadalom, a társadalom valamennyi osztálya szükségleteinek kielégítésére« (8. old.). Tehát — amit régi népzeneinkről ugyanígy elmondhatunk: — egységes és közös társadalmi vívmány, mellyel az egész nép egyetemesen él. Ennek értelmében:

2. »... a nemzeti nyelvek nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt nyelvek, közösek a nemzet valamennyi tagja és egységesek az egész nemzet számára« (13. old.). Elmondhatjuk, hogy a fejlődés bizonyos fokán ugyanez áll a nemzeti zenékre. — Nyelvekről és népzeneikről egyaránt nyilvánvaló az is, amit Sztálin így fogalmaz meg:

3. »... a korszakok egész sorának terméke, amelyek folyamán kialakul, gazdagodik, fejlődik, csiszolódik. Ezért . . . hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény« (9. old.). Továbbá: »nem tekinthetjük egy bizonyos korszak termékének . . . struktúrája, . . . szerkezete és alapvető szókincse számos korszak terméke« (24. old.). Gondoljuk meg, hogy a népzeneben évezredek dallamtípusok találhatók, melyek nyilván túlélték a velük egykor kapcsolatos ősi szövegeket. Ilyenek a legrégebb magyar ötfokú dallamok, melyeknek közvetlen rokonságát a mari (cseremiszi), csuvas, mongol és kínai zenéből ismerjük, — ilyen a magyar népi halottsirató dallam, melynek legközelebbi rokonsága a szibériai chanti-k és manszi-k (osztjások és vogulok) közül került elő; ilyen az óhéber psalmódia, mely a gregorián korálison keresztül Európa számos népzenejét befolyásolta, stb. E régi (az utóbbi évszázadok folyamán nyilván alig módosult), alapvető, szinte elemi képletekről teljes egészében áll Sztálin megállapítása:

4. »... a kultúra, tartalmát tekintve, változik a társadalom fejlődésének minden új szakaszával, míg a nyelv alapjában ugyanaz a nyelv marad, s egyformán szolgálja mind az új kultúrát, mind a régét« (20. old.).

5. Természetesen nemcsak a nyelv, hanem a zene életére vonatkozólag is alapvető igazság, hogy »a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik. Elhal a társadalom elhalásával együtt« (21. old.). — Az is magától értetődik ebből, hogy csak az illető nép történetével együtt tanulmányozható.

S végül két alapvető megállapítás, mely a nyelvek és a zenei stílusok fejlődésére, változására s bennük a réginek és újnak viszonyára, a megmaradás és kicserélődés ellentétes törvényeire egyaránt érvényes:

6. »... szókészlete... majdnem szakadatlanul változó állapotban van, s eközben a nyelvnek... nem kell megvárnia az alap felszámolását, — változókat visz be szótári szókészletébe az alap felszámolása előtt és függetlenül az alap állapotától« (23. old.). Itt a népzene melódikus fordulatainak változó-készségére, a dallamvariánsok végtelen sorára s velük szemben a dallam*tipusok* szívósságára kell gondolnunk. Azt mondhatnók, hogy a népi dallamképletek »szókinccse« állandóan változik, míg nyelvtani, szerkezeti logikájuk nyilván évszázadokon vagy évezredekken át tartós marad, helyesebben: sokkal lassúbb ütemben változik. A probléma annál érdekesebb, mert a jelenség — a variálás, a változatokból való fejlődés jelensége — más értelemben ugyanígy nyomon követhető az öntudatos, művészi zenealkotásban, tehát azon a területen, melyet a zene szempontjából is mindenképp »felépítménynek« kell neveznünk.

7. »... a nyelv fejlődése nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új felépítése útján történt, hanem a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján« (25. old.). — Története nem ismer »hirtelen robbanásokat«. — Ez a törvény, kevés kivétellel, a zene történetére is érvényes; maga a művészi zene is csak ritkán újul meg »hirtelen robbanások« útján, sokkal gyakrabban, sőt csaknem mindig az elemek fokozatos kicserélésével.

Mindezek a sztálini megállapítások tehát alkalmasak rá, hogy belőlük kiindulva, valóban megszerkesszük a népzene és műzene helyes definícióját, valamint helyes tudományos meghatározását annak a jelenségnek, mely időnként egyikből a másik felé indul s melynek neve a mi esetünkben: népies dal- és tánczene. Így e megállapítások egész zenekutatásunknak új távlatokat s új ihletést adnak; nagy közösségi folyamatok történeti megismerésére, a népi kultúra teremtő folyamatainak több alapvető törvényére tanítanak meg, szűk osztályozási kategóriák nélkül. De alkalmasak arra is, hogy említett problémánkat, a műzene-népzene kettősségét új fénybe állítsák és segítsenek megkeresni a kettőnek közös kulcsát, a *zenei köznyelv* alakulásának eddig megvizsgálatlan törvényeit. Talán nem is kell külön hangsúlyoznunk, hogy ez napjainkban mennyire fontos, — épp napjainkban, mikor a népzene — zeneszerzőink és előadó-művészeink számára egyaránt — elsőrendűen lényeges alappá, igazi anyanyelvvé válik, mikor a népzene egyik legfontosabb útmutatónk a nép nagy közössége felé, a nép életébe való szerves és közvetlen belekapcsolódásra.

MARÓT KÁROLY lev. tag.

kifejtette, hogy Sztálinnak a nyelvészetről szóló tételei, túl a nyelvészet határain, új termékenyítő eszméket adtak a kutatóknak. Főként antik epikus és mitológiai példák felhasználásával és régebbi dolgozataira hivatkozva

a népmesei epikus és mitikus motívumokat, valamint a modern költészet egyes elemeit a nyelvhez hasonlította és elmondotta, hogy véleménye szerint a zseniális sztálini tételeknek a nyelv szavaira és nyelvtani fordulataira vonatkozó érvényességét a képszerű nyelv területére is bátran kiterjeszthetjük. Ugyanakkor rámutatott, hogy teljesen hamis vágányra tévednénk, ha azt a következtetést vonnók le, hogy az aktuális alapot bármilyen műalkotás is nélkülözheti.

TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE akadémikus :

Lukács professzor igen szellemesen utalt arra a paradox kapcsolatra amely egyes vulgármarxisták és Spengler reakciós elmélete között fennáll természetesen a »Kulturkreis« fogalmának nemcsak szinkronikus, hanem diakronikus értelmezésében is. Ha újabb irodalomtudományi dolgozataink egy részének, talán átlagának végső elméleti konkluzióját következetesen akarnánk levonni, azt kellene mondanunk, hogy az irodalom történetéről, azaz magának az irodalomnak a fejlődéséről nem is beszélhetünk, éspedig azért nem, mert az irodalom az alap változásával mindig újra kezdődik. Félreértések megelőzésére talán nem felesleges hangsúlyozni, hogy nem az irodalomnak ahhoz az idealisztikus »önelvű« rendszerezéséhez akarunk visszatérni, melynek programja annak idején a magyar szellemtörténeti iskola vezető folyóiratában, a »Minerva«-ban jelent meg, s melyet — egész tudományos életművének nagy szerencséjére — e program szerzője sem valósított meg következetesen. Erről éppen úgy nem lehet szó, mint ahogyan a marrizmus tévedéseinek felszámolása a nyelvtudományban sem jelenthet visszatérést ahhoz az idealisztikus nyelvtudományhoz, amelynek programcikkeit ugyancsak a Minerva közölte, s amely mindjárt Móricz Zsigmond és még néhány haladó vagy akkor haladónak tartott írónk szóhasználatának »elemzését« a materialista világnézet megbélyegzésére élezte ki. De nem jelenthet visszatérést — és ezt legalább úgy ki kell emelnünk — ahhoz a pozitívista nyelvtudományhoz sem, melynek reprezentatív alkotását, az akkor készülő Magyar Nyelvtudományi Kézikönyvet — a szövetségesnél »kicsire nem néző« elvszerűtlenséggel — a Minerva »elvi« bevezető cikke örömmel tudta üdvözölni, s amely többek között az új-grammatikus hangtvörvény segítségével sovinszta-irredentista célok szolgálatában térképezte fel a honfoglaláskori Magyarországot. Az irodalomtudomány vonatkozásában sem akarunk tehát semmi régi hibához visszatérni, amikor azokra az újabb hibákra és hiányosságokra mutatunk rá, amelyekre nézetem szerint elsősorban az irodalmi alkotás tartalmi oldalának egyoldalú, kizárólagos szemelőtt tartása vezetett.

A tartalmi szempont döntő hangsúlyozása »a formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúra kialakulásának idején Magyarországon« jogos követelményt vet fel irodalmunkkal szemben, hiszen a szocialista tartalom

számonkérése a szocialista építés korszakának magyar fróitól egyenesen szükség-szerű, és a lenini tükröződési elmélet alkalmazása az irodalom multjának az értelmezéséhez is elengedhetetlen. Az irodalom valóban a mindenkori társadalmi valóságot tükrözi, az irodalomban kifejezésre jutó ideológia a felépítmény része, egy-egy irodalmi alkotás tudományos vizsgálatának mindenekelőtt ezt a szempontot kell következetesen érvényesítenie. Az irodalomtörténet tehát az ideológiák történetétől elválaszthatatlan. De Sztálin tanításai nyomtatékosan mutatnak rá az irodalom formai oldalára is.

Irodalomtudományi terminológiánk ezen a ponton nem eléggé differenciált, nem lehetetlen, hogy éppen ezért, mert a forma kérdésének vizsgálatát túlságosan könnyen szoktuk átengedni a formalistáknak. Ezért hallottam örömmel Krajevskij professzor felszólalását, mert az irodalmi nyelv, az irodalmi forma kérdésének határozottabb felvetésével egészítette ki Lukács professzornak a további vita elvi alapjait helyesen meghatározó fejtegetéseit. Meglehet, hogy a forma kérdésének marxista vizsgálata ezen a téren differenciáltabb szóhasználatot is ki fog alakítani. A forma jelenti mindenekelőtt a formátlanság ellentétét, de a formátlanság maga is bizonyos értelemben »forma«, jelenti továbbá az elemi kifejező eszközök összességét, de jelenti a műnek azt a magasrendű kiképzését is, amelyet már az alkotó művész egyéniségének és közösségének dialektikus egysége határoz meg.

Az elemi kifejező eszközök összessége minden művészetben nemzethez kötött, de a legkézzelfoghatóbban nemzethez kötött az irodalomban, amelynek anyaga maga a nemzeti nyelv. Az következik-e ebből, hogy az irodalomtörténet az irodalom formai vizsgálatát mindenestül átadhatja a nyelvtudománynak? Semmiesetre sem. De következik mindenesetre irodalomtudomány és nyelvtudomány szoros együttműködésének a követelménye. Az irodalmi forma nemcsak szókészlet és nyelvtani szerkezet, hanem a szavaknak a szemantikán is túlmenő asszociatív tartalma, a szóképek és szólások felidéző ereje, a nép emlékezetének egész sor hagyománya, amelyeket az anyanyelv őriz, s nem utolsó sorban a ritmikának az élő beszéd jellegzetes hanglejtéséhez igazodó lehetőségei, amelyek — mint arra Horváth János rámutatott — még az idegen versformák átvételét is nemzetileg színezik, az átvett formát asszimilálják. Ilyen értelemben az »elemi« forma valóban a nemzetben mint »az emberek történelmileg kialakult tartós közösségében« történelmileg alakult ki, s így — akárcsak a nyelv maga — nincs kötve sem valamely osztályhoz, sem pedig a társadalmi fejlődés egyik vagy másik szakaszához, hanem különböző osztályok vettek részt kialakításában és a társadalmi fejlődés valamennyi szakasza több-kevesebb nyomot hagyott rajta.

A magasabb fokú formának, a mű magasrendű kiképzésének a megítélésében pedig fontos szempont, hogy miképpen viszonylik az elemi, alapvetően nemzeti formához. A formának ebben a magasabb egységében már a társadalmi valóság tükröződik, sőt a költő politikai állásfoglalása is határozottan kifejezésre

futhat, a multban nem egyszer előbb, mintsem a tudatosság filozófiailag meg-
 ogalmazható fokát elérte volna. Ennyiben a felépítményhez tartozik, mint
 a tartalom adekvát kifejezése, akár abban az értelemben, mint ahogy pl. a
 görög dráma dialektikus kompozíciója a görög rabszolgatársadalom első nagy
 válságában közvetlenül érzékelteti a törtéetésnek ugyanazt a dialektikáját,
 amelyet Herakleitos filozófiailag tudatosított, akár abban az értelemben, ahogy
 pl. Petőfi »népies« formája is kifejezi forradalmi demokratizmusát. Viszont
 a görög dráma ugyanúgy beletartozik a görög irodalmi forma folytonosságába,
 mely — úgy látszik — a homérosi eposszal differenciálódik a népköltészettől,
 anélkül, hogy teljesen elszakadna tőle, mint ahogyan Petőfi sem csak azáltal
 függ össze a magyar irodalom történeti fejlődésével, hogy tudatosan vissza-
 hajlik az ősforráshoz, a népköltészethez.

A népköltészetet és a költészetnek az irodalomban megjelenő alakját
 mint két típust — szóbeliség és írásbeliség magábanvéve sem mellékes és gyakran
 a belső formát is befolyásoló megkülönböztető jegyén kívül — általában könnyű
 felismerni, még akkor is, ha a népköltészet, természetes életformájától meg-
 fosztva, írásos lejegyzésben kerül elének. A népköltészetben, ha nem is kizáró-
 lagos, de túlnyomó a közösség hagyományának a szerepe, az irodalomban
 túlnyomó, ha nem is kizárólagos a közösség nevében megszólaló alkotó egyéniség
 kezdeményezése. A kezdeményezés merészségétől függ az irodalmi alkotás élen-
 járó jelentősége, a hagyományhoz való viszonyától nemzeti jellege. Viszont
 Petőfi mellett Puskinra is hivatkozhatunk mint annak a példájára, hogy éppen
 a népköltészeti hagyományhoz való visszatérés a merész kezdeményezés, s ez
 irodalomban és politikában egyszerre jelenthet forradalmi lépést.

Sztálin nyelvtudományi nyilatkozatai segítik az irodalomtörténetést abban,
 hogy ezeket a jelenségeket helyesen ítélje meg, s ezáltal is felbecsülhetetlen
 segítséget nyújtanak ahhoz, hogy tudományos munkájával valóban a dolgozó
 nép harcát erősíthesse. A marxizmus és nyelvtudomány viszonyának sztálini
 elemzése után ugyanis nem lehet többé kétséges, hogy Sztálin akkor, amikor
 a Szovjetunió népeinek nemzeti kultúráját — minden szocialista kultúra példa-
 képét — úgy jellemezte, hogy az »tartalmában szocialista, formájában nem-
 zeti«, akkor a szocialista tartalomra és a nemzeti formára szinte egyenlő hang-
 súlyt vetett. A nemzeti forma ugyanúgy fűzi a szovjet orosz irodalmat az orosz
 klasszikus irodalom hagyományaihoz, amelyek a népköltészet megbecsülését
 már magukban hordozzák, mint ahogy pl. Dzsambult a kazáh akinok népköltési
 hagyományaihoz vagy Leonidzét Rusztavélihez és a grúz népköltészethez, és
 ahogyan másfelől a szocialista tartalom egy nagy egységbe, a szovjet irodalom
 hatalmas áramkörébe kapcsolja valamennyiöket.

A nemzeti forma tehát — éppen azért, mert olyan elemei is vannak,
 amelyek sem az alaphoz, sem a felépítményhez nem tartoznak, hanem egy
 nemzet egész történeti fejlődése során alakultak és gyarapodtak — a szocialista
 tartalommal együttes jelentkezésében kifejezi, hogy a munkásosztály a nemzet

haladó hagyományainak örököse és méltó továbbfejlesztője, ugyanúgy, mint ahogyan a népies forma Puskinnál vagy Petőfinél a dolgozó néppel való azonosulást fejezte ki. A nemzeti forma így az irodalmi alkotás egyik értékmérőjévé válik. Ebből mindjárt az is következik, hogy a nemzeti forma történetileg elmélyült tanulmányozásával irodalomtörténetírásunk jó szempontokat adhat fejlődő szocialista irodalmunkat figyelő kritikánknak, s már evvel is közelebb jutnánk annak a káros kettészakadásnak a felszámolásához irodalomtörténészek és kritikusok között, amelyet nemrégiben a szovjet irodalmon belül a Szovjetunió Írószövetsége vezetőségének XIII. plenumán Fagyjev hibáztatott.

De a nemzeti forma történeti elemzésével irodalomtörténetírásunk komoly fegyvert kovácsolhat egyszerre két ellenség, szocialista irodalmunk kerékkötője, a formalizmus és a népek szabadságára támadni kész imperializmus egyik ideológiai fegyvere, a kozmopolitizmus ellen is. Egyszerre azért, mert beható elemzés a formalizmust a kozmopolitizmus formája gyanánt fogja leleplezni. A formalizmus ugyanis amellet, hogy elvonatkoztatja a formát a tartalomtól, történetietlenül és önkényesen veti fel a forma kérdését magát is, ezért válhatnak a különböző formalista irányok könnyen nemzetközi divatokká, viszont azért maradnak mindig és mindenütt idegenek a néptől. A formalizmus tartalmilag ugyanúgy nem vesz tudomást a nép jelenéről, mint ahogyan formailag nem vesz tudomást a nemzet multjáról. S minthogy az irodalmi forma szükségképpen nemzeti és szükségképpen történetileg kialakult tényező, a formalizmus szükségképpen vezet magának a formának a megsemmisítéséhez. A nemzeti forma feltárása viszont a szocialista tartalom alapvető integráló tényezője mellett a nemzeti irodalmak gazdag változatosságának megbecsülésére tanít a népek barátságának a jegyében.

Ezen a ponton kell levonnunk Sztálin egyik nagyjelentőségű történeti megállapításának irodalomtörténeti következményeit is. Minthogy azok a birodalmak, amelyek Cyrus és Nagy Sándor, Caesar és Nagy Károly hódításai nyomán alakultak ki, saját gazdasági alap nélkül, csupán ideiglenes és átmeneti jellegű katonai és közigazgatási egyesülések voltak, nem volt és nem is lehetett egységes, a birodalom minden tagja számára érthető nyelvük sem. És ezért alakulhattak ki ezekben a birodalmakban az átmeneti jellegű katonai és közigazgatási célokra szolgáló hivatalos, de a lakosság tömegei előtt érthetetlen nyelveken olyan a nép életétől elszigetelődő, a valóságtól elszakadt, tudós és játékos irodalmi irányok, mint amilyenek a hellénizmus korában a görög alexandrin költészet, a latin irodalom ezüst- és vaskora a római császárság idején, vagy a karoling reneszánsz latin irodalma.

Sztálin már 1904-ben kijelentette, hogy »a nyelv a fejlődés és a harc eszköze.« Most rávilágított arra a felelősségre, amely a tudományra hárul, amikor evvel az eszközzel foglalkozik. De a fejlődés és a harc eszköze az irodalom is. Az irodalomtörténészek feladata megvizsgálni, hogy azok az alapvető tanítások, amelyekkel a marxista nyelvtudomány még beláthatatlan szabad fejlődését

Sztálin elvtárs elindította, mit jelentenek az irodalom szempontjából. Mi élni akarunk evvel a hatalmas segítséggel, tartozunk evvel tudományunknak, amelyet a vulgarizálás holtpontjáról lendíthetünk előre általa, és tartozunk vele népünknek, amelynek békeharcát az imperializmus egyik ideológiai fegyverével, a kozmopolitizmussal szembeszállva a sztálini tanításokra épülő marxista-leninista irodalomtudomány is erősíteni fogja. Az irodalom formai vizsgálatának és az irodalomtudomány eszmei jelentőségének ez az összefüggése viszont tartalom és forma dialektikus egységére utal, amelynek szem elől tévesztése irodalomban és irodalomtudományban egyaránt arra vezetne, hogy »a felépítmény a maga alapja aktív védelmének álláspontjáról a közömbösség álláspontjára« (7. old.) helyezkedik.

MORAVCSIK GYULA akadémikus':

Lukács György akadémikus-társunk előadásában világosan összefoglalta Sztálin nagyjelentőségű cikkeinek azokat a tanulságait, melyek az irodalom- és művészettörténeti kutatások szempontjából értékesíthetők és értékesítendők. Ezek első sorban a marxizmus elvei leegyszerűsítésének és vulgarizálásának kerülésében, a dogmatizmustól való őrizkedésben és a szabad kritika és önbírálat szükségszerű alkalmazásában állnak, amely elvek — azt hiszem — általában mindenirányú tudományos vizsgálódásban egyaránt érvényesítendők, és amelyek minden tudományos kutatás nélkülözhetetlen alapját alkotják. Szűkebb körre szorítkoznak, és főleg a szóbanforgó irodalom- és művészettörténeti tanulmányok körét érintik azok a tanulságok, amelyek Sztálin megállapításaiból atermelő tevékenység, az ezen nyugvó gazdasági alap és a felépítmény bonyolult viszonyára és kölcsönhatásaira vonatkozólag adódnak.

Az ebből származó nehézségek, melyekre Lukács György tagtársunk az irodalom- és művészettörténet kutatóinak figyelmét felhívta, fokozott mértékben jelentkeznek az antik világ kutatása terén. Hiszen minél távolabb áll tőlünk valamely korszak időben és minél nagyobb különbség választja el annak társadalmi struktúráját a miénktől — már pedig az antik kultúra a rabszolgatartó társadalom keretei közt bontakozott ki —, annál nehezebb a termelési viszonyok, a gazdasági alap és a felépítmény egymáshoz való viszonyának és kölcsönhatásának tisztázása, az igazi összefüggések és ezek alapján az irodalmi és művészeti tükröződés konkrét történeti felkutatása. Kiváltképpen áll ez a görögség ú. n. archaikus, de részben még klasszikus korára vonatkozólag is, ahol sok esetben az irodalmi alkotások az egyedüli frott forrásaink, amelyek tehát látszólag mintegy légüres térben jelentkeznek a mai kutató számára, ahol a konkrét társadalmi háttér alig, vagy csak nagyon hiányosan ismert számunkra, s ahol erre sok esetben éppen csak magukból az irodalmi emlékekből lehet visszakövetkeztetni. Az objektív valóság ismeretének hiányából magyaráz-

ható az antik világnak az az idealizált képe is, amely a XVIII. századi újklasszicizmus örökségeként olyan sokáig uralkodó volt az európai köztudatban, s amelynek emléke egyes munkákban még ma is kísért.

E kérdésekkel kapcsolatban legyen szabad rámutatni egy olyan problémára, amelynek érdekes megvilágítását az imént hallottuk a Kínai Tudományos Akadémia képviselőjének felszólalásában. Ez a probléma akkor tárult elémm teljes jelentőségében, amidőn az elmúlt nyáron a »Pravda« hasábjain lefolyt nyelvtudományi vitát és Sztálin azt lezáró nyilatkozatait tanulmányoztam. Tudomásom szerint a nyelvtudományi viták folyamán senki sem vetette fel az írás problémáját, az írásét, amely a nyelv leképezése, az a »folyton szóló hang« — ahogy Platon a »Phaidros«-ban kifejti —, amely az emberi beszédet kiragadja a térhez és időhöz kötöttség korlátaiból, az akusztika szférájából vizuális síkba helyezi át, megrögzíti, objektivizálja, és amely ennek következtében nemcsak összekötő szerepet játszik a nyelv és irodalom közt, hanem egyben minden magasabbfokú társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen előfeltétele és alapja is. Az írás, mely a nyelv fejlődésében is aktív részt vesz, tágítja ki az emberiség multját, amely nélküle — csupán a nemzedékek emlékezetén nyugodva — nagyon szűkkörű és szegényes lenne, s ez teszi lehetővé, hogy a fejlődésben a mult hagyományai teremtő erővé váljanak.

Sztálin megállapítása nyomán Lukács György tagtársunk kiemelte, hogy a nyelv és felépítmény szembeállítása szembeszökően világossá válik, amikor látjuk, hogyan éli túl a nyelv alapvető szerkezete és szókinccse a társadalmi alapok változását, éles ellentétben a felépítménnyel. Azt hiszem, hogy e tétel igazságát mindennél meggyőzőbben bizonyítja a görög nyelv, melynek csaknem három évezredes történetét az összes európai nyelvek közül a legjobban ismerjük, mert hiszen a homéroszi eposzoktól kezdve napjainkig az egymást követő írásos emlékek szakadatlan láncolatának tükrében figyelhetjük életét. Pontos statisztika szerint az Újtestamentom kb. 4900 szava közül körülbelül a fele ma is általános használatban van, a többi is érthető a mai újgörög számára, s mindössze kb. 400 olyan szó fordul elő benne, amely a csaknem kétezer éves fejlődés folyamán kiment a használatból, s ha a fonetikai jellege, a kiejtés erősen változott is, a nyelv szerkezete lényegében azonos maradt. De még sokkal szembeszökőbb ez a változatlanság, ha nemcsak halljuk, hanem szóképekben is látjuk a görög nyelvet, ha tehát akusztikai szférából vizuális síkra vetítjük a kérdést. Nemcsak az írás, de még a helyesírás is az i. e. IV. századtól a mai napig változatlan maradt. Az írás tehát még a nyelvnél is szívósabban élte át a rabszolgatartó és a feudális társadalom bukását. Közismert tény, hogy az angol és a francia, de kisebb mértékben az orosz nyelvnél is látjuk, hogy a nyelvi változásokkal szemben, azok ellenére, az írás hosszú századokon át megőrzi eredeti alakját, s ebből származik a későkori kiejtés és a régi kiejtést megrögzítő, annak mintegy megkövesedett formáját őrző írás közti ellentét. Természetesen az alapok változása, a társadalmi tükröződés az írásban is

felismerhető. Az V. századi attikai feliratok szabályos formájú arányos és esztétikailag is szép betűin, a papirusz-könyvek kalligrafikus írásán és a bizánci oklevelek cikornyás, kacskaringós vonalain éppen úgy rajta van a társadalmi háttér visszfénye, mint Pindarosz ódáinak csillogó, tömör és magasba törő stílusán s a hellénisztikus költészet játékos és dagályos nyelvezetén, vagy a bizánci panegirikuszok üres, mesterkélt frázisain, de maga az írás struktúrája és betűkészlete lényegében éppen olyan állandó jellegű, mint a nyelv alapszerkezete és századok folyamán csak lassan változó szókinccse. Az írás tehát túléli a felépítmény minden változását, s egyformán »kiszolgálja« minden felépítményt. De ha az írás, mint a nyelv leképezése és vizuális rögzítése, még a nyelvénél is szívósabb és állandóbb jellegű valami, mégis sok tekintetben különbözik attól. Az írás időbelileg sokkal későbbben, s a társadalmi fejlődés sokkal magasabb fokán jelenik meg, mint a nyelv, amely egy bizonyos nyelvi közösség minden tagjának tulajdona, közös kifejező eszköze. Ezzel szemben az írás egyes korokban csak egyes osztályok, illetve társadalmi rétegek birtoka. Kiterjedési köre tehát eredetileg szűkebb, mint a nyelv és a társadalmi fejlettséggel arányban tágul, szélesedik használatának köre. De ennek ellenére az írás, mint a nyelv is, nem osztályjellegű és nem osztályhoz kötött. Nyelv és írás földrajzi határai nem esnek össze: több nyelvet ismerünk, mint írást s a nyelv keletkezésének és fejlődésének más a jellege, mint az írás kialakulásának és átvételének; az íráscsere gyakoribb jelenség, mint a nyelvcsere. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy — amint Sztálin megállapítása szerint a nyelv nem tartozik a felépítményhez, — ugyanúgy annak leképezése, *az írás sem sorolható a felépítmény elemei közé.*

Sajnos, az írástörténet és méginkább: az írásbeliség története egyike a legelhanyagoltabb tudományos területeknek. Mindeddig inkább csak a történeti és filológiai vizsgálódások segédtudományaként szerepelt, s az az egy-két régebbi összefoglaló munka, mely az emberi írások történetéről képet ad, de még a francia J. G. Février 1948-ban megjelent »Histoire de l'écriture« című nagy, monumentális munkája is inkább csak formalisztikus szempontokat érvényesít. A társadalmi nézőpont eddig csak egyes részterületeken, így pl. a középkori írásbeliségre vonatkozó kutatásokban érvényesült. Az írás és az írásbeliség történetének tudományos vizsgálata a társadalmi fejlődés figyelembevétele nélkül csonka és hiányos, s aki a jövőben e problémákhoz a marxizmus módszereivel fog közeledni, annak e téren is Sztálin alapvető megállapításaiból kell kiindulnia.

Azt hiszem, hogy e kérdés pusztá felvetése, hogy hogyan viszonylik az írás az alaphoz és a felépítményhez, már magában véve is bizonyítja, hogy Sztálin cikkei milyen gondolatébresztőek és a jövő kutatás számára milyen termékenyítő hatással lesznek.

KORREFERÁTUM :

I. V. SZTÁLIN TANÍTÁSA A NYELVTUDOMÁNYRÓL ÉS A JOGI FELÉPÍTMÉNY KÉRDÉSE.

SZABÓ IMRE lev. tag

A marxizmus klasszikusai a társadalmi jelenségek bármelyikét tanulmányozva, a dialektika tételeinek megfelelően, az adott jelenségeket összefüggéseiben, más társadalmi jelenségekkel való kapcsolatában, más jelenségekkel szembeállítva, a társadalmi jelenségek sorába beiktatva vizsgálják ; egy-egy kérdés tanulmányozása során így megvilágítják a vizsgált jelenségekkel összefüggő társadalmi jelenségek egész sorát. A klasszikusok egy-egy zseniális, egyéb kérdéssel összefüggésben felvetett megállapítása megtermékenyíti az ilyen megállapítással látszólag mellékesen érintett egész tudományt ; a vizsgált főkérdés szempontjából »mellékterméknek« minősülő e megállapítások alapjaivá válnak a tudományos kutatásnak, új lendületet adnak a »mellékkérdés« részletes kimunkálásának. Ez áll I. V. Sztálinnak a nyelvtudományról írt nagyszerű tanulmányaira is. A nyelvről és nyelvtudományról szólva, Sztálin alapvető jellegű és döntő fontosságú megállapításokat tett általában a felépítményt s ennek körében a jogot illetően is ; e megállapítások a marxista-leninista jogelmélet számos vitatott, vagy mindeddig kevésbé kidolgozott részébe vittek fényt és egyértelmű, zseniális magyarázatot. Sztálin tanulmánya nemcsak a nyelvre vonatkozó megállapításokkal gazdagította a marxizmus-leninizmus kincsesládát, hanem általában a társadalomtudományokat, s köztük a jogtudományt is döntő lépéssel vitte tovább. A nyelvtudományról szóló tanulmányokban az alap és felépítmény viszonyát és külön a jogi felépítményt illetően adott tanítás különösen jelentős számunkra, népi demokratikus magyar jogászok számára, akik a marxizmus-leninizmus elméletével való ismerkedés során számos, népi demokratikus jogunkat illető olyan elméleti és gyakorlati kérdésre bukkantunk, amelyre a klasszikus választ éppen Sztálin e tanulmányai adták meg.

I.

A marxizmus klasszikusainak műveiben több ízben találunk meghatározást az alapról és a felépítményről, így a jogi felépítményről is. Marx az »Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához« előszavában beszél a »jogi, politikai,

vallási, művészeti vagy filozófiai, röviden ideológiai formák«-ról, melyekben az emberek számára tudatosává válik az összeütközés a termelőerők és a termelési viszonyok között.¹ Engels az Anti-Dühringben megállapítja, hogy a »társadalom mindenkor gazdasági szerkezete az a reális alap, amelyből minden egyes történelmi korszak jogi és politikai intézményeinek, valamint vallási, filozófiai és egyéb szemléleti módjának egész felépítménye végső fokon magyarázandó«;²) Feuerbachról írt nagyszerű tanulmányában pedig megkülönböztetést tesz az állam, mint az ember feletti első ideológiai hatalom és az önálló hatalommá vált állam által teremtett új ideológia között, s ezzel az új ideológiával összefüggésben éppen a jogot hozza fel például.³ Conrad Schmidthez írt levelében Engels a gazdasági viszonyoknak jogi elvek alakjában való visszatükröződéséről, az »ideológiai felfogásról« tesz említést.⁴ Ezekben a megállapításokban még nem jut eléggé határozottan kifejezésre a különbség a nézetek és az intézmények között. Lenin már pontosan különválasztja az ember társadalmi megismerését (azaz a különböző filozófiai, vallási, politikai stb. nézeteket és tanításokat), amelyek a társadalom gazdasági szerkezetét tükrözik vissza, — a politikai intézményektől.⁵ Sztálin a dialektikus és a történelmi materializmusról írt művében a társadalmi eszmékről, elméletekről, nézetekről, politikai intézményekről beszél, mint olyanokról, amelyeknek keletkezési forrását nem önmagukban, hanem a társadalom anyagi életének körülményeiben kell keresni.⁶ A »Marxizmus és nyelvtudomány« című tanulmányban végül a marxi-lenini tanítást a legpregnansabban kifejező, továbbvivő, alapvető meghatározást találunk a felépítményről: »A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények« (6. old.).

Miben áll ennek a meghatározásnak jelentősége a jogi felépítmény szempontjából? Mindenekelőtt világot derít a jogi intézmények keletkezésének útjára, a jogi felépítmény, elsősorban a jogi intézmények létrejöttének módjára. Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban a burzsoa jogról a következő ismert meghatározást adták: »Eszméitek maguk is a polgári termelési és tulajdonviszonyok termékei, amiként jogotok csupán osztályotok törvényre emelt akarat, olyan akarat, amelynek tartalmát osztályotok anyagi életfeltételei adják.«⁷ A jog az uralkodó osztály törvényre emelt akarat; ennek az osztályakaratnak közvetlen kiváltói az alap, a társadalom gazdasági rendje által meghatározott nézetek, az osztály érdekének megfelelő jogi eszmék, elméletek. E nézeteknek felel meg az osztálynak az az akarat, amely állami akarat formájában nyilvánul

¹ Marx—Engels: Válogatott művek, I. k. (Szikra) 1949. 340. old.,

² Engels: Anti-Dühring, (Szikra) 1948., 26. old.

³ Marx—Engels: Válogatott művek, II. k. 392—393. old.

⁴ U. o. 494. old.

⁵ Lenin: Válogatott művek, I. k. (Szikra) 1949. 67. old.

⁶ Sztálin: A dialektikus és a történelmi materializmusról. (Szikra) 1949., 18. old.

⁷ Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány, (Szikra) 1949., 39. old.

meg, — amely törvényekben, jogi intézményekben, a jogrendszerben, fejeződik ki. Másszóval a pozitív jog egész rendszere, a jogi intézmények megfelelnek az uralkodó osztály eszméinek, nézeteinek; mind a nézeteket, mind pedig az intézményeket viszont az alap, »a társadalom gazdasági rendje a társadalom fejlődésének adott szakaszában« (6. old.) határozza meg. Sztálin tanításában elkülönítetten és ugyanakkor összefüggéseiben világosan áll előttünk az alap és a jogi felépítmény, amely jelenti egyaránt a jogi nézeteket és az *ezeknek megfelelő jogi intézményeket* is.

»Nem lehet véletlennek tekinteni, — írja A. J. Deniszov, — hogy I. V. Sztálin a felépítmény összetételét elemezve, különös erővel húzza alá a politikai és a jogi nézetek és eszmék jelentőségét, előtérbe helyezi azokat és a politikai és jogi intézményeket egyenesen azoktól teszi függővé.«⁸ A jogi nézeteknek a jogi intézményekkel való ilyen kapcsolata azt fejezi ki, hogy az adott társadalom jogrendszere, jogi intézményei megfelelnek az adott társadalomban uralkodó jogi nézeteknek, az adott társadalomban uralkodó osztály jogi eszméinek, jogi meggyőződésének. Ez a tanítás kifejezi, hogy a jogi nézeteknek mekkora szerepük van a jogi intézmények kialakulásában; jelenti, hogy a jogi nézetek hatnak az intézményekre; megvilágítja, hogy a jogi nézetek hogyan működnek közre a jogi intézmények kialakulásában. Természetes, hogy a jogi felépítményhez tartozó nézetek egymásra való hatása kölcsönös és maguk a jogi intézmények is hatással vannak a jogi nézetek, eszmék, elméletek alakulására, változására. Maga az egész jogi felépítmény pedig, amelyet az alap hoz létre, visszahat az alapra, szolgálja az alapot. Az alap, a jogi nézetek és a jogi intézmények között tehát dialektikus kölcsönhatás áll fenn, melynek során végső fokon az alap a meghatározó tényező. F. Konsztantinov így ír a szovjet jogról: »A szovjet jog tudatos kifejezése és igenlése a munkások és parasztok uralmának.«⁹ Kifejezése és igenlése: ez annyit jelent, hogy a szovjet jog a munkások és parasztok akaratát, az alap által meghatározott nézeteiknek megfelelő akaratát fejezi ki; ugyanakkor a megteremtődött nézeteknek megfelelő jogi intézmények, vagyis a szovjet szocialista jog maga is alakítóan hat vissza a nézetekre: helyeslést, igenlést vált ki és ezzel erősíti, segíti az alapot, a társadalom szocialista gazdasági rendjét, annak egyik támaszává válik.

A jogi nézeteknek, a jogi elméleteknek, a jogi tudatnak egyre fokozódik a jelentősége a népi demokráciában, a népi demokrácia jogi intézményeinek létrehozásában, a népi demokratikus jog alkalmazásában és a népi demokratikus jog követésében. »A szocializmusban az emberek a gazdasági és politikai élet tudatos tényezőivé válnak« — írja Fogarasi Béla. »A szocializmus a legszélesebb tömegek öntudatra ébresztésében, társadalmi tudatuk tudatosításában, szellemi

⁸ Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, (Szovjet állam és jog) 1950., 9. szám, 8. old.

⁹ F. Konsztantinov: Le rôle de la conscience socialiste dans le développement de la société soviétique. (A szocialista tudat szerepe a szovjet társadalom fejlődésében.) (Moszkva) 1950., 49. old.

aktivitásában van érdekelve, és a fejlődést minden erővel ebben az irányban segíti elő.¹⁰ A népi demokrácia, az átmeneti korszak arra törekszik, hogy a dolgozók széles tömegeinek a jogról alkotott nézeti tudatossá váljanak; segíti a dolgozókat annak felismerésében, hogy a népi demokrácia joga a dolgozók érdekeit szolgálja, neveli a dolgozókat arra, hogy a népi demokrácia jogához pozitíve viszonyuljanak; biztosítja, hogy az osztályérdekeiket felismerő dolgozók jogi nézeti jussanak érvényre a jogalkotásban és jogalkalmazásban.

A jogi eszmék és nézetek, a jogi tudat tudatossá válásának útja a marxista-leninista jogelmélet tanításának megismerése, a jogi nézetek spontán alakulásának az elmélet segítségével való tudatossá tétele; ennek eredménye a megfelelő, a dolgozók nézeteit kifejező, valóban az ő érdekeit szolgáló jogintézmények létrejötte, hiszen a népi demokrácia jogát a dolgozók alkotják és alkalmazzák. Engels a polgári jogi meghatározásokról azt mondta (s ez áll az egész jogra nézve is), hogy ha ezek »csak a társadalom gazdasági életfeltételeit fejezik ki jogi formában, úgy ez a körülményekhez képest jól vagy rosszul történhetik«.¹¹ Annak, hogy ez a jogi kifejeződés jól történjék, egyik elengedhetetlen feltétele a jogi nézetek spontán kialakulása helyett azok tudatos megformálásának biztosítása, a jogi tudat elmaradásának, a jogi nézetekben meglévő burzsoá maradványoknak felszámolása.

A felépítményről adott sztálini megállapításokból egyenesen következnek a jogtudomány feladatai is a népi demokrácia viszonyai közepette. Ezek sorában mindenekelőtt a gazdasági alapunknak megfelelő, azt adekvát módon kifejező, tudatossá váló jogi nézetek kialakulásának biztosítását, e jogi nézetek megerősítését és terjesztését kell említeni. Jogtudományunknak annak elősegítésén kell munkálkodnia, hogy jogi intézményeinkben, jogrendszerünkben a dolgozó nép tudatossá vált nézeteinek megfelelő akarata fejeződjék ki és kiküszöbölődjenek azok a helytelen jogi nézetek, azoknak az »elméleteknek« maradványai, amelyek még a kapitalista alapnak felelnek meg.

II.

A felépítmény meghatározása mellett a jogi felépítmény szempontjából további alapvető jelentőségű tanítás az, amelyet Sztálin *az alap és a felépítmény viszonyáról ad.* »A felépítményt az alap hozza létre. . .« »Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény.« (6—7. old.) Következésképpen népi demokráciánk gazdasági rendjének létrejötte, azok az alapvető változások, amelyek társadalmunkban bekövetkeztek és amelyeket

¹⁰ Fogarasi Béla: Társadalmi lét és társadalmi tudat az átmeneti korszakban. A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának Osztályközleményei I. köt. 1. sz. 11—12. old.

¹¹ Marx—Engels: Válogatott művek. II. k. 392. old.

Alkotmányunk második fejezete szögez le, — Marx szavaival szólva, »lassabban vagy gyorsabban« megváltoztatják az egész jogi felépítményt, a jogi nézeteket és intézményeket is. Ha — mint Sztálin teszi az »Anarchizmus vagy szocializmus?« című munkájában — az anyagi oldalt, az alapot tartalomnak nevezzük és a felépítményt formának, a mi viszonyainkra is természetszerűen áll az ismert marxista tétel : »A fejlődés folyamatában a tartalom megelőzi a formát, a forma elmarad a tartalomtól.«¹² Más szóval, a jog síkjára vetítve, ez annyit jelent, hogy a jogi felépítmény elmarad a gazdasági alaptól, nem tart lépést, vagy nem tart eléggé lépést gazdasági fejlődésünkkel, társadalmi rendünk változásával ; a jogi nézetek, eszmék, elméletek és a jogi intézmények nem fejlődnek, alakulnak eléggé gyorsan a gazdasági alap változásával. Miben áll vagy állhat ez az elmaradás? »A felépítményt az alap hozza létre, ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanusít alapjának sorsa iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében« (7. old.). Az elmaradás tehát abban áll, hogy a felépítmény nem eléggé aktív, nem válik elegendő mértékben cselekvő erővé, nem segíti eléggé az adott társadalmi rendet a régi alap és a régi osztályok elleni küzdelemben, az új alap megerősítésében és kifejlesztésében.

E sztálini tétel alapján először abból a szempontból kell megvizsgálni népi demokráciánk jogi felépítményét, hogy eléggé aktív erő-e az a különböző burzsoa-imperialista nézetek és elméletek, a kozmopolita és sovinszta nézetek és elméletek leleplezésében, kiküszöbölésében és a szocialista jogi nézetek, a szocialista jogi elmélet kiépítésében? Azt kell továbbá megnéznünk, eléggé harcos-e jogi intézményeink egysége, jogrendszerünk, igazságszolgáltatásunk az osztályellenség bűncselekményeinek, a szabotázsoknak, kémkedéseknek megbüntetésében, a tervgazdálkodás, a társadalmi tulajdon megvédésében, segíti-e a szocialista viszonyok kialakulását? Jogtudományunkat illetően úgy kell feltennünk a kérdést, hogy eléggé intenzíven működik-e közre a gazdasági alapnak megfelelő nézetek kialakításában, a jogunkban még meglévő burzsoa intézmények tarthatatlanságának kimutatásában, új, szocialista jogi intézményeink tudományos feldolgozásában és jelentőségük tudatosításában, eredményességük fokozásában, új intézmények megteremtésének előkészítésében? »A felépítmény különleges sajátosságai — mondja Sztálin — abban rejlenek, hogy a felépítmény politikai, jogi, esztétikai és más eszmékkel szolgálja a társadalmat és létrehozza a társadalom számára a megfelelő politikai, jogi és egyéb intézményeket« (33—34. old.). Szolgálja-e felépítményünk a társadalmat fejlődésünk adott, népi demokratikus szakaszában : ez az a kérdés, amelyet a jogi felépítmény-

¹² Sztálin : Művei, I. k. (Szikra,) 1949. 333. old.

minden részletével kapcsolatban, a jogi felépítmény minden megnyilvánulásánál fel kell tennünk; ez az a mérték, amellyel jogi felépítményünket, jogi nézeteinket, jogtudományunkat, jogi intézményeinket folyamatosan mérnünk kell.

Sztálin nem beszél általában a felépítményről, a nézetekről vagy az intézményekről, hanem nyomatékosan kifejezésre juttatja, hogy mindig az *adott* alapnak, tehát a társadalmi fejlődés adott szakaszában létező gazdasági rendnek megfelelő felépítményről van szó. Az így konkretizált felépítménynél mindjárt nyilvánvaló, hogy az osztályjellegű, mindig az adott osztályviszonyok által meghatározott társadalmat szolgálja, — egy osztályt szolgál ki más osztály rovására, az adott társadalomban uralkodó osztály szükségleteit elégíti ki. (l. 8. old.) Az adott társadalom joga az uralkodó osztály érdekeit szolgálja ki; a kapitalista alap joga a burzsoáziát, a szocialista alap joga a munkásosztályt és az osztályszövetségeit. Ez minden felépítménynek, így a jogi felépítménynek is a rendeltetése, létrejöttének oka. »Mihelyt a felépítmény lemond erről a kisegítő szerepéről, mihelyt a felépítmény a maga alapja aktív védelmének álláspontjáról a közömbösség álláspontjára helyezkedik saját alapja irányában és egyforma magatartást tanusft az osztályok irányában, legott elveszti felépítményi minőségét és megszűnik felépítmény lenni« (7. old).

Ez a megállapítás különösen fontos éppen az átmeneti korszak, a proletárdiktatúra korszaka, a népi demokrácia felépítményének meghatározása, megteremtődése és tudatossá válása szempontjából. Különös jelentősége van e tételnek nálunk azért, mert a formának a tartalomtól való elmaradásában, a burzsoa jogi nézetek és részben intézmények megmaradásában, a burzsoa tudomány tételeinek továbbélésében nem ismerjük fel mindig a régi, megszűnt vagy megszűnőben lévő alap régi, eltűnő jogi felépítményének maradványait, amelyeknek felépítmény-jellege fokozatosan megszűnik és helyét az új alapnak megfelelő új felépítmény foglalja el. »A jogról« vagy »jogi alapfogalmakról«, mint tartalmukban változatlan fogalmakról alkotott hamis elképzelések, melyekben »a jog« bevallottan vagy fel nem ismerten mindig a burzsoa jogot, annak elfogadását, dicséretét és megőrizni akarását jelenti, — részei a megszűnt alap megszűnőben lévő jogi felépítményének; ezek jelenlétükkel, megmaradásukkal éppen akadályozzák az új, szocialista jogi nézetek, eszmék, az új intézmények, egy szóval az új felépítmény kialakulását. Jogrendszerünkben még számos olyan jogintézmény, olyan jogi forma van, amely a régi burzsoa alapot szolgálta és amely csak lassan telítődik meg az új szocialista alapnak megfelelő olyan új tartalommal, amely előbb-utóbb magát a formát is megváltoztatja; gondoljunk például a telekkönyvre és az ingatlannyilvántartásra, a cégjogra és a vállalati törzskönyvre, a csődjogra és a vállalatok felszámolására, a jogi személyek kérdésére és még számos egyéb jogintézményünkre, melyek tartalmi változásuk folytán mind határozottabban fejeződnek ki új formában is. Az a körülmény, hogy a különleges történelmi viszonyok folytán »népi demokráciánk harcban

fejlődött proletárdiktatúrává»¹³ és ennél fogva a felszabadulás előtti jogrendszert nem helyeztük egyszerre hatályon kívül s nem annak romjain kezdtük új jogrendszerünket építeni, azzal járt együtt, hogy nálunk formailag mindmáig hatályban vannak egyes olyan, gyakorlatilag egyáltalán nem, vagy csak alig érvényesülő jogszabályok, amelyek az új, szocialista alapot nem szolgálják, ennél fogva elvesztették felépítmény-minőségüket, amelyek valójában megszűntek felépítmény lenni, — jogrendszerünket azonban még mindig terhelik. Népi demokráciánk fejlődése során éppen mostanában érkeztünk el odáig, hogy rendszeresen felülvizsgáljuk jogrendszerünket és megállapítsuk, milyen jogszabályok azok, amelyeknek felépítmény-jellege megszűnt és ennél fogva ezt aényt jogi formában egyszerűen deklarálni kell, — illetőleg melyek azok a jogszabályok, amelyek még alkalmazásra kerülnek, de nem felelnek meg az alapnak, nem szolgálják az alapot és ezért hatályon kívül kell helyezni őket. Az ilyen jogszabályok száma meglepően nagy.

Hasonló vizsgálatot kell tartanunk jogtudományunk berkeiben is. Jogtudományunk még tele van azokkal a burzsoá jogi kategóriákkal, tételekkel és dogmatikai ízű részlet-elméletekkel, amelyeknek céljuk és rendeltetésük az volt, hogy a kapitalista alapot szolgálják. A felépítmény-jellegüket immár elvesztett e multbeli maradványokat fel kell tární, le kell leplezni, felépítmény-jellegük megszűnését kifejezetten ki kell mondani s helyettük siettetni kell az új alapnak megfelelő jogi felépítmény kialakulását. »Néhány év alatt megsemmisíteni és újjal cserélni fel a régi felépítményt lehetséges és szükséges, hogy teret adjunk a társadalom termelőerői kifejlődésének« (10. old.) — mondja Sztálin. E megsemmisítés és felcserélés jelenti népi demokratikus jogunk és jogtudományunk alapvető, központi feladatát.

III.

Miben állnak a régi megsemmisítésének és az új felépítésének során adódó tennivalók a népi demokrácia jogtudományában? Sztálin tanítása meghatározta az alapvető fogalmakat, amelyekkel a jogtudomány dolgozik, megfogalmazta, hogy mit jelent az alap és a felépítmény, milyen az egymáshoz való viszonyuk, kölcsönhatásuk, megjelölte a felépítmény szerepét, megváltozásának körülményeit, — egyszóval meghatározta mindazokat a sarkalatos marxista-leninista tudományos tételeket, amelyekre jogtudományunk épül s amelyekből kiindulva, fejlődésünk jelenlegi szakaszán gyorsíthatjuk a mult felépítmény maradványainak megsemmisítését és új felépítményünk megteremtését. Sztálin tanítása új munkára, új lendületre serkenti jogtudományunkat; a sztálini tételeknek népi demokratikus viszonyainkra való alkalmazása legközvetlenebb

¹³ Révai József: A magyar népi demokrácia jellege és fejlődése. (Szikra) 1950., 9. old.

jogtudományi feladatunk. E határokat jelölő és alapfogalmakat klasszikusan tisztázó tanítás segít bennünket hibáink feltárásában és tudományos feladataink megoldásában.

A felszabadulás után lassan fejlődésnek indult jogtudományunk alapvető hibái mindenekelőtt abban jelentkeztek, hogy nem ismertük fel az alapan és a politikai felépítményben végbement változásokat és ennél fogva jogtudományunk nem működött eléggé közre abban, hogy a jogi felépítményben esedékes változások megfelelő határozottsággal megtörténjenek. Nem vontuk le a népi demokratikus államunk jellegére nézve Rákosi Mátyás által adott meghatározás jogi következményeit, és ennél fogva nem segíthettük a jogi felépítmény átalakulását; keveset tettünk abban az irányban, hogy a jogi felépítmény minden tekintetben alkalmas és képes legyen az új alap szolgálatára. A marxizmus-leninizmus megismerésével párhuzamosan nem küzdöttünk kellő határozottsággal és következetességgel a saját nézeteinkben meglévő burzsoa maradványok, csökevények ellen s a marxizmus-leninizmusban nem láttuk meg annak lényegét, — azt, hogy az »az elnyomott és kizsákmányolt tömegek forradalmának tudománya, a szocializmus minden országban való győzelmének tudománya, a kommunista társadalom építésének tudománya«, — amely »— mert tudomány — nem állhat egy helyben«, hanem egyre fejlődik és tökéletesedik. »Lehetetlen, — mondja Sztálin, — hogy a marxizmus a maga fejlődésében ne gazdagodjék újabb tapasztalatokkal, újabb ismeretekkel — egyes tételeinek és következtetéseinek tehát az idők folyamán feltétlenül meg kell változniuk, azokat feltétlenül fel kell cserélni újabb tételekkel és következtetésekkel, amelyek megfelelnek az új történelmi feladatoknak. A marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége« (Mell. 10—11. old.). Mi hajlamosak voltunk — a marxizmus-leninizmus kezdő tanulóinak természetes hibájaként — a klasszikusok tanításait olyan dogmákként felfogni, amelyek a népi demokratikus forradalom tapasztalataival nem gazdagodnak, nem fejlődnek. Nem sajátítottuk el eléggé és nem alkalmaztuk megfelelően népi demokratikus jogunk vizsgálatánál a marxista-leninista módszert, a dialektikus materializmust, holott ennek segítségével elkerülhettük volna a dogmatikus értelmezésből eredő egynémely hibát és mélyebben foghattuk volna fel a bekövetkezett változások lényegét. Nem merítettünk eléggé a szovjet szocialista jogtudomány tapasztalataiból és anyagából, holott e tudomány alapvető segítséget nyújtott számunkra a népi demokratikus jog jellegének felismerésében és jogtudományunk feladatainak meghatározásában.

Sztálin tanulmányai a nyelvtudományról útmutatást adnak minden tudomány számára, így a jogtudomány számára is. Ezek között különösen jelentős jogtudományunk mai állapotában az alap és felépítmény kérdéseinek az a felvetési módja, amellyel Sztálin megadja a mértéket az általános és a

különös, az elvont és a konkrét helyes viszonyát illetően. Jogi vonatkozásban jelenti ez mindenekelőtt annak a körülménynek feltétlen szem előtt tartását, hogy a jog társadalmi jelenség, része a társadalmi jelenségek összességének, része az egész felépítménynek, ennél fogva vonatkoznak rá a felépítmény tekintetében megállapított *általános* szabályok. Ugyanakkor azonban a jogi felépítmény különleges sajátosságokkal rendelkezik: a jogi felépítmény »jogilag« szolgálja az alapot; ennél fogva a jogi felépítményre nézve különös szabályok is fennállanak. Lenin írta: »Az általános csak a különösben létezik, a különösön keresztül. Minden különös (így vagy úgy) általános. Minden általános (része, egyik oldala vagy lényege) a különösnek.«¹⁴ A mi jogtudományunk hibája, hogy az általánosnak és a különösnek ezt a dialektikus összefüggését nem látja, s vagy elvész az általánosban, ami a gyakoribb, vagy úgy szeparálja szemléletét a különösre, hogy ebből tudományos értékű szabályt felállítani képtelen. Az a mód, ahogyan Sztálin a nyelvtudomány kérdését és ezzel összefüggésben a felépítmény kérdését felveti és megoldja, példa a társadalmi jelenségek általános és különös elemeinek, közös vonásainak és különleges sajátosságainak vizsgálására; példa arra, hogy a vizsgált társadalmi jelenség különös sajátosságainak elemzése hogyan történik a benne található különös és általános elemek vizsgálata útján, s hogy az adott sajátosságok elemzése hogyan kapcsolódik a társadalmi jelenségek általános vizsgálatához, a jog vizsgálata az egyéb társadalmi jelenségekéhez. Ennek megfelelően a jogtudomány csak úgy végezhet jó munkát, ha a jogi jelenségek vizsgálatát a társadalmi jelenségek általános vizsgálatával hozza kapcsolathoz és párhuzamba, ha a jogi felépítmény jelenségeit az általános jelenségek részeként, az adott gazdasági renddel, osztályviszonyokkal, társadalmi viszonyokkal összefüggésben szemléli. Ilyen módon megszüntethető az a sajátos, leszűkített, a burzsoá társadalomra jellemző jogi szemlélet, amelyet Engels jogi világnézetnek nevezett, és amely nálunk jogászoknál még ma is meglehetősen általános; az a szemlélet, amely elállja az útját az egész társadalom megismerésének. Rendkívül tanulságos a jogászok számára ebből a szempontból az a folyamat, amely az ifjú Marxban lejátszódott. Mint Marx írja, egyebek között és szinte elsősorban jogi kérdések — a rajnai tartományi gyűlés tárgyalásai a falopásról és a földbirtokparcellázásról — indították őt először arra, hogy gazdasági kérdésekkel foglalkozzék. »Az első munka, melyet az engem emésztő kétségek megoldása céljából írtam, a hegeli jogfilozófia bírálata volt... Vizsgálatom eredménye az volt, hogy a jogi viszonyok és az államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem ... az anyagi életviszonyokban gyökereznek.«¹⁵ Az a mód, ahogyan Marx emancipálta magát a burzsoa jogi felfogás hatása alól, az a következetesség, amellyel a burzsoa jog leple mögött megkereste a valóságos mozgatóerőt, az anyagi életviszonyokat, jelzi azt az utat,

¹⁴ Lenin: Filozofszkije tetradí (Filozófiai füzetek), (Moszkva) 1947., 329. old.

¹⁵ Marx—Engels: Válogatott művek, I. k. 339. old.

amelyet a népi demokratikus jogászoknak végig kell járniok, hogy emancipáldjanak a burzsoá jogszemlélet hatása alól, hogy felszámolják a szűk jogászi szemléletet és megtanulják, hogyan kell a jog lényegének megismeréséhez éppen a jogon kívüli jelenségekből, a társadalom gazdasági alapjának és osztály-szerkezetének vizsgálatából kiindulni.

Sztálinnak a nyelvtudománnyal kapcsolatos tanítása felhívja továbbá a jogászok figyelmét arra, hogy helyesen tegyenek különbséget a jogi felépítményre vonatkozó elvont, általános szabályok és az adott, konkrét jogi felépítményre érvényes szabályok és megállapítások között, — hogy helyesen vonatkoztassanak el a konkrét jelenségtől és ugyanakkor helyesen konkretizálják az elvont megállapításokat. A jogi felépítmény mindig konkrét, — mindig egy adott, meghatározott alap felépítménye s e konkrét jellegétől elvonatkoztatva nem is vizsgálható ; e konkrét voltában azonban ugyanakkor fel kell fedezni és a konkrét jogból ki kell emelni azokat az elvonatkoztatott, általános tételeket, amelyek a jogra, mint társadalmi jelenségre, annak általános felépítmény-jellegére, az alaptól való függésére általában vonatkoznak. Azok a hibák, amelyeket e tekintetben elkövettünk és elkövetünk, gyakorlatilag abban jelentkeznek, hogy a burzsoá tudomány által hirdetett elvont jogfogalmat és általános érvényüként beállított jogi kategóriákat elfogadjuk általános érvényűeknek s legjobb esetben ezeket próbáljuk felfedezni a mi körülményeink között, a mi jogunkban. Ez természetszerűen odavezet, hogy figyelmen kívül hagyjuk az új gazdasági alapra épülő jogi felépítményünk konkrét sajátosságait, jogunk új típusú voltát, magasabbrendűségét a burzsoá joggal szemben és az egyes jogi kategóriák új tartalmát, új funkcióit. Vagy pedig az következik be, — ami alaposabb részletkutatások híjján a ritkább eset, — hogy népi demokratikus jogunk vizsgálatát leszűkítjük a konkrét történések és jelenségek dogmatikus leírására és elemzésére, egyes új jogszabályaink nyelvtani vagy logikai magyarázatára, anélkül, hogy a vizsgálódásból elvont, általános, a népi demokratikus jogrendszerre, az átmeneti korszak jogára érvényes tételekhez és következtetésekhez jutnánk. Jogi folyóiratunkban mindkét szemléletre találunk elég példát. Akár elveszünk a burzsoá jogi általánosításokban, akár a konkrét jogi jelenségek technikai elemzésére szorítjuk le szemléletünket, mindenképpen az folyik e hibákból, hogy hamis képet alkotunk és adunk a népi demokratikus jogról, az átmeneti korszak szocialista jogáról.

A jogelmélet szempontjából sem közömbös, hogy Sztálin felhívja figyelmünket a felépítménnyel kapcsolatos primitív, anarchista nézetek leküzdésének szükségességére ; e nézetek lényegét a nyelvtudománnyal kapcsolatban Sztálin abban jelöli meg, hogy hirdetöik tagadják az ellentétes érdekű osztályokra szakadt társadalom egységét. Ilyen nézetek a jogi felépítményt, a jogrendszert illetően könnyen keletkeznek éppen az átmeneti korszakban, amikor eszten-dökig — mint Rákosi Mátyás mondotta — »egymás mellett, egymásba fonódva fennállott és küzdött egymással a régi, amely a kapitalizmus felé húzott és az

új, mely a szocializmus felé tört¹ és e küzdelem eldőlte után is természet-szerűen »vannak még maradványai a kapitalizmusnak a gazdaságban is, a dolgozók öntudatában is². Az átmeneti korszakban könnyen adódhat a népi demokráciánk jogi intézményeit illetően az a tévedés, hogy a népi demokrácia joga — a Sztálin által gúnyosan említett »osztálynyelvek«-hez hasonlóan — burzsoá és proletárjogra bomlik. Sztálin kifejti, hogy »bármily éles is az osztály-harc, nem vezethet a társadalom szétesésére« (18. old.), vagyis a társadalom egysége megmarad: az vagy tőkés társadalom marad, vagy szocialista társadalom lesz és ennél fogva jogrendszere egységesen vagy burzsoá jog, vagy szocialista jog; harmadik út nincs. Az adott társadalom osztályellentétei nem fosztják meg az adott társadalmat, sem annak jogát egységes jellegétől. Ez a megállapítás félreérthetetlenül kifejti, hogy a proletárdiktatúra államának jogrendszere, jogi intézményei egységesen szocialista jellegűek. Ugyanakkor ez a tanítás lerántja a leplet az imperialista jogászok hazug állításairól, amelyek szerint a burzsoá jogrendszernek nincs osztályjellege, de megcáfolja azokat a hamis tételeket is, amelyek szerint — az »egységes tőkés társadalom« jogrendszere a munkásosztály küzdelmei során kiharcolt bizonyos engedmények folytán elveszteni egységes, burzsoá jellegét.

IV.

Legvégül említenünk kell azt az útmutatást, amelyet Sztálin a tudomány fejlődésének egyik alapvető feltételére nézve adott s amely a mi jogtudományunk számára különösen jelentős. »Mindenki tudja azt, hogy semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül« (29. old.). Annak, hogy jogtudományunk viszonylag csekély eredményeket mutat fel, annak, hogy feladatait eddig megfelelően nem látta el, egyik alapvető oka a kritika úgyszólván teljes hiánya, az a visszás, egészségtelen helyzet, amelyben a jogtudomány művelői az építő kritikával nem élnek, — nem használják szocialista építésünknek ezt az egyik legfontosabb fegyverét, vagy nem tartják azt tisztán, hanem a kritikát elsekélyesítik, személyeskedő támadássá alacsonyítják. Már pedig építő kritika nélkül elkerülhetetlenül kialakul jogtudományi életünkben is »a csalhatatlan vezetőknek egy zárt csoportja«, ami jogtudományi életünket megbénítja. Ám nemcsak a kritika számára nem teremtettünk megfelelő légkört, de úgyszólván teljesen kiiktattuk jogtudományunkból az önkritikát is, holott — amint Sztálin mondja — »az önbírálatra épp oly szükségünk van, mint a levegőre, vagy a vízre...« Az önkritika »a proletárdiktatúra rendszerének egyik talpköve¹. Mindez oda vezetett, hogy

¹ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. (Szikra,) 1950. 364. old.

² Révai József: i. m. 32. old.

¹ Sztálin: A kritikáról és önkritikáról. (Szikra,) 1950. 11. old.

jogtudományi élet a szó teljes értelmében nálunk mindeddig nem alakult ki; az egyes jogtudományi munkák nem járnak termékeny vitákkal, s a jogtudomány művelői nem törekszenek önmaguk hibáinak és munkáik hiányosságainak feltárására.

Sztálinnak a nyelvtudományra vonatkozó tanítása nemcsak a jogtudományunk alapvető kérdéseinek, a népi demokratikus jog döntő problémáinak megoldását és időszerű feladatainak jó elvégzését, hanem jogtudományi életünk színvonalának emelését illetően is útmutatást jelent számunkra. A sztálini tanítás fényt vet eredményeinkre és hibáinkra; segít megoldani elméleti és gyakorlati problémáinkat, megjelöli az eszközt, mellyel hibáinktól megszabadulhatunk. Összegezőként elmondható, hogy e tanítás, amely fordulatot jelent a nyelvtudományban, fordulatot hoz népi demokráciánk jogtudományába is.

HOZZÁSZÓLÁSOK :

MARTON GÉZA lev. tag

hozzászólásában abból indult ki, hogy a jog kétségtelenül felépítmény, amely — különösen magánjogi szabályrendszerében — a legközvetlenebb kapcsolatban van a gazdasági rendszerrel. Ugyanakkor kifejtette, hogy a történet tapasztalata szerint az alap változásaival szemben éppen a magánjogi szabályrendszer mutat meglepő stabilitást. Utalva Sztálinnak a felépítmény megváltozásáról szóló tételeire, kifejtette, hogy az alap megváltozása után a felépítmény átalakulása is csak fokozatosan, különböző intézményeknél, különböző időben és módon mehet végbe. Az átalakulásnál nem lehet figyelmen kívül hagyni az adott társadalom sajátos nemzeti karakterét ; így például a régi rómaiak konzervatívizmusa folytán egyes, a római állam kezdetén keletkezett s rövidesen elavult intézmények fennmaradtak még a későbbi időkben is, amikor pedig a római állam jelentősen átalakult.

Az előldó megállapítása szerint »vannak népek, melyek egy bizonyos gazdasági alapon kiformalódott felépítményükkel örök, — vagy mondjuk szerényebben : maradandó értékű, időtálló kultúrproduktumokkal ajándékozták meg az egész emberiséget, azokat a késői nemzedékeket, akikre nézve az a primitív gazdasági alap, melyen az ajándékozók állottak, rég a semmibe foszlott«. Példaként a római jogra utalt és annak nagy kultúrértékére, amellyel a római rabszolgatartó társadalom ajándékozta meg az utána következő másfél-ezer esztendő egymásután következő generációit. A szerző szerint végeredményben a római jogon is betelt a marxista felépítmény-elmélet, mert a gazdasági alap megváltozásával a középkorban letűnt és csak akkor került ismét előtérbe, amikor a gazdasági életnek megint szüksége lett rá. Nézete szerint a klasszikus római jog egyes intézményeinek ma is van jelentőségük ; a jogtudománynak azonban meg kell vizsgálnia, hogy a mult milyen intézményei és milyen mértékben használhatók fel a változott rendszerben is.

NIZSALOVSKY ENDRE lev. tag

hozzászólásában kifejtette, hogy a jognak vannak olyan egyszerű eszközei, amelyek az eszmék és intézmények kategóriái közé esnek és amelyek az alap megváltozása után is hosszú ideig csaknem változatlanok tudnak maradni, némileg a szokincshez hasonlóan. Példaként a jogképességre és annak korlátozási lehetőségeire, a jogi személyiségre, a szerződésre, a kötelemszegés követke-

ményeire, a tiltott cselekményért való felelősségre utalt. Ha a jognak ezekről a mesterségbeli eszközeiről lemondva szemlélnénk a jog képét, úgy járnánk, mint a mesebeli király, aki ruha nélkül járkált, de erre senki sem figyelmeztette: látnánk a királyt, de nem látnánk az új ruháját. Nem szabad elhanyagolnunk tehát a jognak a jogi formákat jelentő azon az elemeit sem, amelyek a társadalom szocialista átalakulása során is másképp viselkednek, sőt bizonyos fokú stabilitást mutatnak, s amelyekkel elsősorban a tételes jog művelőinek van dolguk.

Ami a multbeli módszertani és jogelméleti felfogásokat illeti, a hozzászóló utalt arra, hogy ezeket sem lehet *a priori* szemlélni, hanem meg kell engedni azt a lehetőséget is, hogy a tartalmában haladó nézet vagy eszme csupán születésének ideje folytán került a burzsoá felépítmény béklyójába, amelytől azt felszabadítva, a szocializmust építő nézetet, elméletet kapunk. Felszólalását azzal zárta, hogy hátrány éri a magyar jogtudományt, ha *a priori* eldobja a polgári idők jogtudományának a nyugatinál haladottabb eredményeit, aminőket egy Grosschmid, Szászy-Schwartz vagy Szladits Károly műveiben találunk.

ZÁRSZÓ :

TANÁCSKOZÁSAINK EREDMÉNYEI

FOGARASI BÉLA akadémikus

Tanácskozásaink végére értünk, azonban azt hiszem, *a tanácskozások nem most fejeződtek be, hanem most kezdődnek.* Mi szándékosan, a Sztálin által kijelölt elvi értelemben rendeztük ezt a hosszás, kétnapos tanácskozást: a vélemények szabad harcából alakul ki a tudomány fejlődése. *Teret adtunk a különböző fel-fogásoknak, a felszólalók különböző tudományos nemzedékeket, irányokat képviseltek.* Mi nem formálisan, hanem ténylegesen akarjuk megvalósítani ezt az elvet. Ugyanakkor nagyon jól tudjuk, hogy Sztálin úgy a nyelvtudományi cikkeiben, mint más műveiben állandóan hangsúlyozza, hogy minden vitának, minden harcnak vonala, iránya, eredménye kell legyen, hogy a régi és az új harca a dialektika alapvető törvénye. *Törekvésünk az, hogy ez a harc megnyilvánuljon, kialakuljon, és ebben az új győzzön és a régi vereséget szenvedjen.* Tanácskozásunk egyik alapvető vonása, hogy semmiképpen nem tekinthető befejezettnek, hanem ösztönzéseket ad, problémákat kutat fel. De leszögezhetjük, mint vitán felül álló tény, hogy *Sztálin nyelvtudományi munkáinak és egyéb műveinek tanulmányozása óriási lökést adott tudományos életünknek, a legnagyobb mértékben elősegíti fejlődését, szilárd utat és irányt mutat számunkra.*

Ezek után legyen szabad zárószavaimban nem azt a sok pozitívumot kiemelni, ami az egyes előadások anyagában kétségtelenül bennfoglaltatik, hanem inkább azokat a mozzanatokat, a vitában felmerült nézeteket, amelyekkel nem tudok egyetérteni. Ezeknek a mozzanatoknak kiemelését szükségesnek tartom abból a célból, amelyet nagygyűlésünk első napján tartott előadásomban megjelöltem, t. i. hogy Tudományos Akadémiánk munkáját a dialektikus materializmus világnézetének szilárd tudományos alapjára helyezzük.

Legyen szabad, a sorrend megfordításával, először a ma elhangzott beszédekhez hozzászólni. Egyesek felszólalásában, illetve azok egyes részeiben közös szemléletet látok. Ez a logika nyelvén szólva a hamis analógia elvének alkalmazása. Azért, mert Sztálin elvtárs a nyelv kérdésében, igen helyesen, kiemelt bizonyos viszonylag állandó mozzanatokat, történetileg bizonyos viszonylag szilárd mozzanatokat, szemben az osztálytársadalom termékeinek rohamos változásaival, ebből a legkevésbé sem következik, legalább is a marxista módszer szellemében nem következik az, hogy most egymásután, kritika nélkül alkalmazzuk ezt a megállapítást a társadalmi élet valamennyi ágában. Ebből a

szempontból nem elég egy mozzanatot kiemelni Sztálin nyelvtudományi munkáiból. Hiszen az egész cikksorozat lényege abban áll, hogy ő a nyelv sajátos jellegét szembeállítja a felépítmény sajátos jellegével. Karrikírozzuk Sztálin gondolatát, ha azt, amit ő a nyelvre, a felépítménnyel szemben megállapít, elkezdenők a felépítmény legkülönbözőbb területeire alkalmazni. Ebből a szempontból nem érthetek egyet Marót professzor kísérletével. Azt, amit Sztálin a legnagyobb exaktsággal megállapított és kielemezett az emberi nyelvre vonatkozólag, nem lehet mindenféle analógia formájában minden területre kiszélesíteni. Ennek értelmében meg kell kérdeznem, hogy mi a költői nyelv? Lehet költői nyelvről *más értelemben* beszélni, de akkor nem a nyelvtudomány nyelvfogalmát használjuk. Ide tartozik az is, hogy a mitoszok teljesen történelmi anyagát ilyen hamis analógiával idesoroljuk. Különösen hangsúlyozni kívánom, hogy nem érthetünk egyet egyes a *jogi* felépítményre vonatkozó felszólalásokkal.¹

Áttérek a *nyelvészeti kérdések* egy-két pontjára. Csak a lehető legrövidebb megjegyzéseket akarom tenni. Nézetem szerint *a nyelvtudományi kérdések meg tárgyalása rendkívül hasznos volt és hozzájárult a nézetek tisztázásához. Megkezdte azt a termékeny, minden személyeskedéstől ment, elvi kérdéseket tisztázó vitát, amelyre nyelvészeinknek olyan nagy szüksége van, mint egy falat kenyérre.* Azonban néhány elvi megjegyzést kell fűznöm egyes kérdésekhez. Sztálin főgondolata, amit a nyelvtudományi kérdésben kifejtett, nézetem szerint, a vitában nem nyert százszázalékos kiértékelést. Sztálin célját a nyelvtudományi vitával kapcsolatban a következőkben foglalta össze: a cél »a marxizmus meghonosítása a nyelvtudományban« (32. old.). Gondoljuk át, tisztelt Akadémia, ennek a megállapításnak teljes perspektíváját, jelentőségét, és látni fogjuk, hogy hiba lenne, bármilyen *visszatérés* a nyelvtudomány bármely irányához, amely azelőtt, Marx elmélete előtt, érvényben volt. Ez azt jelentené, hogy nem követjük Sztálin útmutatásait. Az, hogy »nem vagyok marrista«, olyan negatív megállapítás, melynek pozitív értelme nagyon különböző lehet. Az, hogy »nem vagyok marrista«, jelentheti azt is, hogy helyesnek tartom úgy művelni a nyelvtudományt, amint azt 50 évvel ezelőtt művelték. Távrolról sem mondom, hogy ez itt bárkinek a felfogása volna, de a felszólalók nem hangsúlyozták eléggé, hogy *új alapokra*, marxista alapra kell helyezni a nyelvtudományt. Ez pedig a nyelvtudomány központi kérdése.

Németh Gyula tagtársunk rendkívül tartalmas és nézetem szerint alapjában véve teljesen helyes előadásával kapcsolatban volna egy megjegyzésem. Ez a terminológiára vonatkozik. Németh Gyula arról beszélt, hogy Sztálin műveiben a »reális gondolkodás« érvényesül. Én ezt a terminológiát nem tudom elfogadni, mert ez nemcsak terminológia kérdése. A »reális« szót Magyarországon igen gyakran használják, és pedig igen sok jelentésben. Ilyen szavakkal nem lehet egy olyan szabatos elméletet jellemezni, mint Sztálin nyelvtudományi

¹ A zárszó idevágó részét bővített formában »Az alap és felépítmény kérdése Sztálin újabb munkáinak megvilágításában« című előadásban közöljük. (Lásd 109. oldalon).

elmélete. De van egy igen precíz szó: az idealizmus, és van ennek egy precíz ellentéte: a materializmus. Sztálin cikkeit csak úgy jellemezzük helyesen, hogy ezekben a materialista gondolkodás érvényesül, mégpedig annak Lenin és Sztálin által továbbfejlesztett formájában.

Pais Dezső tagtársam, azt hiszem, engem aposztrofált, amikor azt mondotta, hogy a »társadalomtudománynak egy befolyásos képviselője azt írta, hogy a nyelvtudományban még erősen érvényesül az idealizmus«. Ezt az állítást fenn kell tartanom. De mi ezt nem mint vádat emeljük. Ez természetes volt a magyar viszonyok között. Nem vádról van szó, hanem arról, hogy közös munkával új alapokra fektessük a magyar nyelvtudományt, és azt hiszem: ez mindnyájunk közös kívánsága. Az idealizmus nemcsak abban áll, hogy valaki azt írja: én az idealizmus irányának híve vagyok. Lehetek tudatos és nem tudatos idealista, lehetek *pozitivist*a és így — *de facto* — idealista. A kérdés nem egyszerű terminológiai kérdés. Az idealisztikus maradványokat nyelvtudományunkban fell kell számolni. Ez a feladat.

A vitának, nézetem szerint, volt egy negatív oldala. A bíráló és önbírálat teremtő elve a tanácskozásokban nem érvényesült eléggé. Helyes volt Herman József felszólalásában az önkritika. Jobban örültünk volna, ha az önkritika nemcsak egyszerű kijelentés, hanem konkrétebb és kifejezőbb lett volna. De helyes volt, hogy megtette. Nem volt helyes, hogy Telegdi Zsigmond felszólalásában teljesen hiányzott az önkritika, noha ezt vártuk és szükségesnek tartjuk. Logikus, hogy most, mikor Marr tanaival kapcsolatban indult meg a vita, elsősorban azt vártuk volna, hogy Marr hívei részéről indul meg az önkritika. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy most csak azoknak kell önbírálatot gyakorolniuk, akik mint Marr hívei léptek fel. *Önbírálatra mindnyájunknak állandóan szükségünk van*, és pedig jelentékeny mértékben. Nemcsak személyes bírálatra van szükség: nagyon helyesnek tartottam, hogy Szabó Imre az önbírálatot nem személyes kérdésnek fogta fel, hanem mint az egész magyar jogtudomány önbírálatát. Erre van szükség a nyelvtudomány, irodalomtörténet, történelem, a filozófia terén is.

A nyelvtudományi kérdésekkel kapcsolatban utolsó megjegyzésem azokra a panaszokra és sérelmekre vonatkozik, amelyeket az akadémikusok az egyetemen állítólag uralkodó, a nyelvészettel szemben fennálló ellenséges hangulattal kapcsolatban mondtak. Szükségesnek tartom, hogy egy félreértést eloszlássunk. Arról van szó, hogy a bölcsészkar reformmal kapcsolatban a mai helyzetben szükséges volt a történeti nyelvtudomány rendkívüli halmozását — ami a régi egyetemi oktatást jellemezte — megszorítani és a túlterhelést megakadályozni. Ezzel kapcsolatban hibák is történtek, és ezeket majd ki fogjuk javítani, de lényegében arról van szó, hogy a tudomány művelése egy dolog és a szakmai oktatás más dolog. A finnugor nyelvészetet, — amit nagyra tartok és aminek művelését fontosnak tartom — az egyetemen régen túlzott mértékben művelték és az terméketlen volt a középiskolai tanárok képzése

szempontjából. Gondoskodni fogunk arról, hogy a nyelvtudomány művelése a jövőben semmiféle hátrányt ne szenvedjen.

Ezekkel a megjegyzésekkel távolról sem merítettem ki azt az gazdag anyagot, amit értekezletünk nyújtott: ennek feldolgozása további munkánk feladata. Azt hiszem, ennyi szükséges volt ahhoz, hogy értekezletünk egész irányvonala világosan kibontakozzék. Sztálin nyelvtudományi tanulmányai újabb éles fegyvereket adnak kezünkbe a nyelvtudomány és az egész társadalomtudomány terén, hogy szembe tudjunk szállni a nyugati imperializmus ideológiájával. Használjuk fel ezeket az éles fegyvereket a tudomány fejlesztésére, népünk és a szocializmus javára!

Ezzel az ülést bezárom.

Utóirat. A zárszóban felvetett kérdések egy részét 1951. február 21-én tartott akadémiai előadásom részletesebben tárgyalja. F. B.

AZ ALAP ÉS FELÉPÍTMÉNY KÉRDÉSE SZTÁLIN ÚJABB MUNKÁINAK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN*

FOGARASI BÉLA akadémikus

»A marxizmus — mert tudomány — nem állhat egyhelyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik« (11. old.). Sztálin e megállapítását fényesen igazolják 1950-ben megjelent, a nyelvtudományi vita alkalmából írott munkái, melyek nemcsak marxista alapokra fektették a nyelvtudományt, hanem egyszersmind alkotó módon továbbfejlesztették a történelmi materializmus egész elméletét. Sztálin munkáiban új megvilágításba helyezi az alap és felépítmény viszonyának kérdéseit, az új történelmi tapasztalatok alapján kibővíti, kiszélesíti és elmélyíti a marxizmus elméleti megállapításait a felépítményről és új gyakorlati következtetéseket von le azokból. Sztálin új munkái éles fegyvereket adnak kezünkbe a szocializmus építéséért, a béke megvédéséért és az imperialista agresszió ellen folytatott harcunkban.

Sztálin munkái széleskörű érdeklődést keltettek az alap és felépítmény kérdései iránt pártmunkásaink, főiskolai ifjúságunk, tudományos szakembereink köreiben. A vitákból és a kérdésekből kitűnik, hogy a felépítmény kérdései körül még sok félreértéssel találkozunk. Kísérletek történtek a sztálini tételek értelmének eltorzítására is. Mindez szükségessé teszi, hogy Sztálin új munkáit behatóan és állandóan tanulmányozzuk, helyes értelmezésüket biztosítsuk és az azokból levont tanulságokat az elméleti és a gyakorlati munkában konkrétan alkalmazzuk.

Előadásomban nem térhetek ki a Marr-féle nyelvtudományi irányzat sztálini kritikájára. A Szovjetunióban is az alap és felépítmény kérdésével foglalkozó külön cikkek jelentek meg, külön előadások és viták, megbeszélések folynak, melyek Sztálin zseniális eszméit feldolgozzák és alkalmazni igyekeznek.

Előadásomban felhasználtam Sztálin művein kívül a »Bolsevik«, »Voproszi filozofii« folyóiratokban megjelent értekezéseket, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának különböző intézeteiben és a SZK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémiában tartott előadásokról és tanácskozásokról szóló beszámolókat. Ezeket egyenként nem fogom idézni.

* A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1951. február 21-i ülésén tartott előadás.

I. Alap és felépítmény

Sztálin kritikai fejtegetéseinek közvetlen kiindulópontjául az a téves felfogás szolgált, hogy a nyelv felépítmény az alapon.

E felfogás cáfolatával kapcsolatban Sztálin az alap és felépítmény fogalmainak klasszikus meghatározását adja.

»Az alap: a társadalom gazdasági rendje, a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények« (6. old.).

Az alap fogalmának meghatározásában Sztálin Marx híres formulázására támaszkodik, de azt egy igen fontos vonatkozásban kiegészíti. Marx ezt írja: »E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény áll és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg.«¹

Az alap nem az *egész* termelési mód, amint sokan gondolják, hanem a termelési viszonyok összessége. A társadalom gazdasági rendje ugyanazt jelenti, mint a társadalom gazdasági szerkezete. (Egyébként a magyar »rend« szó nem teljesen pontosan adja vissza a Sztálin által használt »sztroj« kifejezést.) Sztálin az alap meghatározását azonban pontosabbá teszi, kiegészíti azzal, hogy hozzáfűzi: »a társadalom fejlődésének adott időszakában.« Ezzel kiemeli az alap történeti, változó jellegét, egy adott időszakra, egy *korszakra* korlátozott fennállását. Ez a tétel rendkívül fontos következményeket rejt magában. Ha elfogadjuk a marxizmusnak azt az alaptételét, hogy a felépítmény az alapon áll, akkor ebből következik, hogy minden alapnak megvan a *neki megfelelő*, ugyancsak történeti, változó, ugyancsak egy adott időszakra, korszakra korlátozott étellel bíró felépítménye. Az alap és a felépítmény keletkezésének, változásának, átalakulásának és elmúlásának erre az összefüggésre már Marx utalt: »A gazdasági alap megváltozásával az egész óriási felépítmény is lassabban vagy gyorsabban átalakul.«² Úgy tűnhetne fel, hogy az alap és felépítmény átalakulása tisztán objektív folyamat. A marxista irodalomban ez az értelmezés sokáig el is volt terjedve. Amint látni fogjuk, Sztálin ebben a vonatkozásban is új, korszerű módon értelmezi az alap és a felépítmény változásának jellegét.

A *felépítmény* meghatározásában és e meghatározással kapcsolatban a felépítmény elemzésében Sztálin ugyancsak igen fontos vonatkozásban továbbfejleszti a történelmi materializmus elméletét. Marx és Engels a felépítmény és az ideológia kifejezéseit gyakran, mint szinonimákat használják. Sztálin exakt meghatározása szerint a felépítmény fogalma alá tartoznak *egyrészt* az *ideológia* (»nézetek«, »eszmék«), *másrészt* a politikai, jogi és egyéb *intézmények*.

¹ Előszó a politikai gazdaságtan bírálatához. Idézi Sztálin: A dialektikus és a történelmi materializmusról, (Szikra,) 1948. 37. old.

² U. o. 38. old.

Sztálin meghatározásában kifejezést nyer az intézményeknek az a rendkívül megnövekedett jelentősége, amely a történeti fejlődés mai szakaszának, nevezetesen a szocializmus állami fejlődésének eredménye. Sztálin meghatározása és e meghatározás konkrét kifejtése elejét veszi mindazon félreértéseknek és hamis magyarázatoknak, amelyek akár ahból származnak, hogy a felépítményben *csak* az ideológiát látjuk és az intézmények jelentőségét lebecsüljük, akár fordítva csak a jogi és politikai intézményeket látjuk és az eszmei oldalt lebecsüljük.

Mi az alap és felépítmény viszonyának lényege? Sztálin válasza: *az alap létrehozza a felépítményt*. Ebből következik az a magától értetődőnek látszó megállapítás is, hogy »ha megváltozik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítmény, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény« (6. old.). Sztálin azonban sohasem foglalkozik magától értetődőségek megállapításával és ezért fel kell tennünk, hogy szándékosan hangsúlyozta ezt a megállapítást. Felmerülhetne ugyanis az a gondolat — és fel is merült, hogy a fenti megállapítás csak a kapitalista és az azt megelőző alapokra, illetőleg felépítményekre vonatkozik, de nem érvényes többé a szocialista alapra. Ezzel szemben Sztálin kimutatja, hogy a nyelv és a felépítmény között *gyökeres különbség* áll fenn és klasszikus szabatsósággal foglalja össze a Szovjetunióban lefolyt harmincéves fejlődés tanulságát:

»Az utóbbi harminc év folyamán Oroszországban megszűnt a régi kapitalista alap és új szocialista alap épült. Ennek megfelelően megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új felépítmény, *amely megfelel a szocialista alapnak*. (Saját kiemelésem. F. B.) Következésképpen a régi politikai, jogi és egyéb intézményeket új, szocialista intézmények váltották fel« (6. old.).

Foglaljuk össze Sztálin megállapításait a felépítményről:

1. Minden alapnak megvan a saját felépítménye.
2. A felépítmény a maga alapját, a maga osztályát védi, azt kiszolgálja, annak szolgálatában áll.
3. Ha megváltozik az alap, megváltozik a felépítmény, ha megszűnik egy adott alap, megszűnik a megfelelő felépítmény, ha létrejön az új alap, létrejön az új felépítmény.
4. A felépítmény egy adott alap terméke lévén, viszonylag rövid életű, szemben az olyan társadalmi jelenségekkel, mint a nyelv, amelyek nem egy adott alap termékei.

5. A felépítmény nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelő tevékenységével. (Erről részletesebben alább.)

A felépítmény e jellemzése a történelmi materializmus elméletének konkretizálását és továbbfejlesztését jelenti. Magától értetődik, hogy ez a meghatározás sem öleli fel az óriási felépítmény minden részletét és az alappal, illetve a termeléssel való kapcsolatának minden vonatkozását. De magában foglalja a felépítmény minden *lényeges* vonását. Az alap és a felépítmény Sztálin műveiben adott meghatározásait ezért teljes és elvi jelentőségű meghatározások-

nak kell tekintenünk. Teljesen helytelen volna azt hinni, hogy azok csak a Marr-féle nézetek bírálatainak célját szolgálják és csak ezen összefüggésben értelmezendők.

Ezeket az alapvető megállapításokat kell szem előtt tartanunk, hogy helyesen értelmezhesük Sztálin további, a felépítmény *aktív* jellegére vonatkozó nagyjelentőségű gondolatait.

II. A felépítmény *aktív* jellege

Az alap és a felépítmény között állandó *kölcsönhatás* áll fenn. Nemesak az alap hat a felépítményre, hanem a felépítmény is hat, t. i. visszahat az alapra. Az alap és a felépítmény között fennálló kölcsönhatásra már Engels rámutatott a XIX. század 90-es éveiben írott híres leveleiben³ és ezzel kapcsolatban bírálatot gyakorolt a történelmi materializmus alaptételeinek vulgarizáló, mechanisztikus értelmezése felett. Miben állt ez a vulgarizálás? Röviden : a leegyszerűsítésben! Sztálin »Anarchizmus vagy szocializmus« c. munkájában kiemelte Engels leveleinek rendkívüli fontosságát. Sztálin e munkájában nyomatékosan hangsúlyozza, hogy »a vulgáris materializmus tagadja az eszmei oldal jelentőségét és annak befolyását az anyagi oldalra«. Ezzel szemben »Marx materialista elmélete tudományosan vizsgálja az eszmei és anyagi oldal kölcsönös viszonyát.«⁴ Sztálin e tételeit, mint ismeretes, »A dialektikus és a történelmi materializmusról« c. művében továbbfejlesztette és konkretizált formában kifejti. Ebben a munkában a haladó eszmék társadalmi mozgató, szervező, átalakító szerepe sokoldalú, gazdag megvilágítást nyer. A dialektikus materializmus híveinek feladata és kötelessége a progresszív eszmék aktív szerepét a társadalmi élet minden területén hangsúlyozni és annak érvényt szerezni. Sztálin e munkájában rámutatott a kérdés politikai, gyakorlati jelentőségére is. »Az „ökonomisták” és a menesevikek bukásának többek között az a magyarázata, hogy nem ismerték el a haladó elmélet, a haladó eszme mozgósító, szervező és átalakító szerepét és vulgáris materializmusba esve, azok szerepét szinte nullára redukálták s következképpen a pártot passzívításra, pangásra kárhoztatták.«⁵

A »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkájában Sztálin az elmélet, a haladó eszmék, az ideológia aktív szerepét hangsúlyozó régebbi megállapításait általánosítva, a *felépítményt a maga teljességében* vizsgálja és a felépítmény aktív szerepét a társadalmi fejlődésben a kérdés sokrétű vonatkozásainak egész gazdagságában feltárja. Sztálin a felépítmény aktív szerepének vizsgálatában a történelmi materializmus elméletét azoknak a történelmi tapasztalatoknak általánosításával gazdagítja, amelyeket a Szovjetunióban a szocializmus győzel-

³ Marx-Engels : Válogatott Művek II. k., 485—507. old.

⁴ Sztálin : Művei I. k. (Szikra,) 1949. 340. old.

⁵ Sztálin : A dialektikus és történelmi materializmusról. Id. kiad. 20. old.

mes felépítése, a népi demokráciák kialakulása és megszilárdulása, valamint a nemzetközi munkásmozgalom fejlődése tár elénk.

A legfontosabb vonatkozások, amelyekben Sztálin a felépítmény szerepét kiemeli, a következők :

»A felépítmény, miután létrejött, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez« (7. old.). Két mozzanatot tartok itt különösen fontosnak. Az egyik, hogy Sztálin a felépítmény aktív szerepének újszerű hangsúlyozásában mindig abból indul ki, hogy *a felépítményt az alap hozza létre* (»miután létrejött«), a másik, hogy a felépítmény *»hozzájárul alapjának kialakulásához«*. Tehát : az alapnak nem kell *teljesen* kialakultnak lennie ahhoz, hogy a felépítményt létrehozassa. Valóban ez volt a helyzet Oroszországban közvetlenül az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, amikor a győztes proletariátus a hatalmat kezébe vette.

Másrészt a felépítmény nemcsak általában »visszahat« az alapra, hanem *tevékenyen résztvesz annak kialakulásában*. Ez a felépítmény aktív szerepének még nagyobb, még konkrétebb elismerését jelenti, mint a kölcsönhatás és a visszahatás általános megállapítása. Azonban az alap kialakulásához *hozzájárulni* nem annyi, mint az alapot *megteremteni*. Ha az utóbbi tételt állítjuk fel, akkor egy igazságot túlozva, azt ellentétévé változtatjuk, s amint Lenin mondotta, — egy forradalmár számára nincs nagyobb veszély, mint egy igazságot érvényességi körén túl kiterjeszteni akarni.

Eszmék nélkül nem építhetünk fel egy új társadalmat. De eszmék egyedül nem elegendők egy új társadalom felépítéséhez!

Sztálin ismétli, hogy a felépítmény *»szolgálja«* az alapot, annak szolgálatára van, »segítséget nyújt az alapnak«, »aktíve védelmezi a maga alapját« (7. old.). Ebben áll a felépítmény annyira fontos, a maga teljességében először Sztálin által megvilágított aktív szerepe.

A felépítmény aktív szerepének következő fontos vonatkozása : az új felépítmény segít az új alapnak nemcsak kialakulásában és megerősödésében, hanem — ami ettől elválaszthatatlan — a régi alap és a régi felépítmény *felszámolásában*, likvidálásában, megsemmisítésében. Ez is aktív folyamat, ez is harc eredménye. A régi alap, a régi felépítmény nem magától szűnik meg. *Nem összeomlás*, hanem *szétzúzás eredményeképpen* szűnik meg. Az antagonisztikus, kibékíthetetlen ellentmondásokon alapuló társadalmakban az alap felszámolása forradalom eredményeképpen jön létre. De az alap felszámolásával a régi felépítmény még nem tűnik el teljesen, maradványai, különösen az emberek tudatában, soká fennmaradhatnak.

Ebből következik az új társadalmi rend számára a feladat : a burzsoá ideológia maradványait az emberek tudatában, a kultúrában, irodalomban, tudományban szintén felszámolni.

Ne várjuk, hogy ez önmagától létrejövő folyamat legyen! A tudat ilyen elmaradása a lét mögött — tény, de megváltoztatható tény. A régi felépítmény

feszámolása az új felépítmény tevékeny behatásának eredményeképpen és nem önmagától jön létre.

A következő mozzanat : az *intézmények* különös jelentősége a felépítmény cselekvő szerepének megerősödésében. Utaltam már arra, hogy Sztálin a felépítmény meghatározásába szervesen beépítette a politikai, jogi és egyéb intézményeket. A felépítmény régebbi felfogásában az intézmények szerepe nem érvényesült, alig jutott kifejezésre, csak az ideológia szerepe nyert kifejezést. Sztálin összefoglalja egyrészt az imperializmus és a szocialista forradalmak korszakának, de különösen a Szovjetunió fejlődésének tanulságait, amikor a politikai intézmények új szerepét hangsúlyozza. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy milyen óriási befolyást gyakorol a legfőbb politikai intézmény, az állam a *proletárdiktatura* viszonyai között úgy a gazdasági alapra, mint az ideológiai felépítményre.

A felépítmény ideológiai, eszmei tényezőkből és intézményekből áll.

Milyen kapcsolat áll fenn a kettő között? Ez rendkívül fontos. Azt lehet mondani, az intézmények az eszméknek *megfelelően* alakulnak. Oroszországban a párt és a munkásosztály az Októberi Forradalom után a marxizmus-leninizmus eszméinek megfelelően építette ki az államapparátust.⁶ Persze nem helyes az, hogy »eszmék«, az ideológia hozzák létre az intézményeket. Az *osztályok*, vagyis az emberek meghatározott csoportjai, termelik ki eszméiket, ideológiájukat és ennek megfelelően intézményeket hoznak létre.

Sztálin nyelvtudományi cikkeiben pontos meghatározást adott a felépítményről, elhatárolta a felépítményt az alaptól és olyan nem-felépítményű társadalmi jelenségektől, mint a nyelv. Ezzel egyszersmind rámutatott a felépítményt jellemző *közös* vonásokra. Természetes, hogy a közös vonások mellett a felépítmény különböző területeinek *különböző* vonásai is vannak. Nem beszélve az ideológiai felépítmény és az intézmények különbségéről, az ideológián belül a politikai ideológia, a filozófia, a vallás, a művészet és irodalom között fennálló különbségek elméleti megvilágítása igen fontos feladat. Sztálin újabb műveinek tanulmányozása mozgásba hozta mindezeket a kérdéseket. Nyilvánvaló pl., hogy a mult politikai ideológiájának felszámolása sokkal gyorsabb folyamat, mint a vallás megszűnése. A Szovjetunió tudományos köreiből jelenleg élénk viták folynak a művészi, irodalmi ideológia jellegéről, a tudomány, nevezetesen a természettudomány különleges jellegéről. E kérdések tárgyalása meghaladná előadásom kereteit, ez további tanulmányok feladata.

III. Alap és felépítmény a szocialista társadalomban

Mi a jellemző a *szovjet társadalom fejlődésében* az alap és a felépítmény viszonyára? Találkozunk-e itt új mozzanatokkal? Kétségtelenül találkozunk, és pedig olyan mozzanatokkal, amelyeknek helyes felfogása elméleti és gyakorlati

⁶ Bolsevik, 1950. 18. sz.

szempontból egyaránt végtelenül fontos. Glezerman helyesen állapítja meg: »az alap és felépítmény kölcsön-vonatkozásai a szovjet társadalomban alá vannak rendelve a történelmi materializmus általános törvényeinek. Egyszer-smind specifikus sajátosságai vannak, amelyek a szovjet társadalom specifikus törvényeit fejezik ki«. ⁷

Új mozzanatok, új vonások jellemzik mind az alapot, mind a felépítményt. Marx az idézett »Előszóban« a termelési viszonyokról ezt mondja: »Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját *akaratuktól független* viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának felelnek meg«. ⁸

A szocializmusban a termelési viszonyok szintén az anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának felelnek meg, e viszonyok szintén meghatározott és szükségszerű viszonyok, de *ugyanakkor nem a szocializmus építőinek akaratától függetlenek*. A szükségszerűség többé nem vak, tudattalanságon alapuló szükség-szerűség, hanem tudatos, felismert. A Szovjetunióban az emberek a szükség-szerűség felismerése alapján *tudatosan építik* a termelőviszonyokat.

A szocializmusban alapvető módon megváltozik a társadalmi tudat, az ideológia viszonya a társadalmi léthez. ⁹

Ha már most mind az alap, a termelőviszonyok összességének jellege, mind a felépítmény jellege megváltozik, akkor feltehető, hogy az alap és felépítmény viszonyában is bizonyos változásoknak kell bekövetkezniük. Lenin és Sztálin sokat és sokszor foglalkoztak úgy a termelőerők és a termelési viszonyok, mint az alap és felépítmény viszonyának alakulásával a Szovjetunióban, ha gyakran nem is használták ezeket az elméleti kifejezéseket, hanem elektrifikálásról, termelőszövetkezetekről, szocialista versenyről, iparosításról stb. beszéltek. S gondolataik *lényege* abban áll, hogy a felépítmény — mind az eszmék, mind az intézmények — *visszahat* a gazdasági alapra, hogy a felépítmény aktív szerepe a szovjet társadalomban különös erővel nyilvánul meg és állandóan fokozódik. Mennél szilárdabb az alap, annál hatalmasabbá válik a felépítmény ereje. Mennél szélesebbé, átfogóbbá vált a szocialista gazdasági szektor, annál jobban fokozta a felépítmény hatóerejét és hatássugarát. A felépítmény *befolyása* az alapra tehát sokkal nagyobb, minőségileg is, mennyiségileg is magasabbfokú, mint a kapitalizmusban. De visszahatás a kölcsönhatáson belül. Ez a kölcsönhatás az alap és felépítmény között óriási, bonyolult folyamat, melyet még bonyolultabbá tesz az, hogy az alap és felépítmény egymáshoz való viszonya függ a kettőnek a termeléshez való viszonyától.

A szocialista forradalom megteremtette, létrehozta az új államhatalmat, a *proletárdiktatúrát*. És *bizonyos tekintetben* az új állam, a szovjethatalom *előbb*

⁷ U. o.

⁸ Sztálin: i. m. 37. old.

⁹ Ezt a változást a »Társadalmi lét és társadalmi tudat az átmeneti korszakban« c. előadásomban részletesebben tárgyaltam s itt utalok az ott mondottakra. (Magyar Tudományos Akadémia Osztályközleményei. II. osztály. 1951. I. sz.)

gyorsabban alakult ki, nyert kialakult formát, mint az új termelőviszonyok, az új alap, s ezért a proletárdiktatúra időszakában a fejlődés sorrendje megváltozott. De azt jelenti-e ez, hogy az ideológia, az eszmék hozták létre az államot és az állam hozta létre az alapot? Nem, nem ezt jelenti. Mi a proletárdiktatúra? Marx klasszikus meghatározása így hangzik :

»A kapitalista és kommunista társadalom között az egyiknek a másikba való forradalmi átalakulási korszaka van. Ennek *megfelel* (kiemelés tőlem F. B.) egy politikai átmeneti korszak is, amelynek állama nem lehet más, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája.« (A gothai program kritikája.)

Marx meghatározásából félreérthetetlenül kitűnik, hogy a proletárdiktatúra mint politikai intézmény a felépítmény egy különleges formája, amely *megfelel* egy általános átalakulási korszaknak, vagyis a *társadalmi-ökonómiai átalakulás* korszakának és nem annak létrehozója, hanem hatalmas segítőszerve, végrehajtószerve, emeltyűje stb. Erre az egész össz folyamatra érvényes Sztálin megállapítása, hogy a felépítmény segíti az alapot kialakulásában, megerősödésében.

A szocialista forradalom a Szovjetúnióban nemcsak új felépítményt, hanem új alapot is hozott létre, mert felszámolta a kapitalista termelőviszonyokat és a szocializálással megteremtette a *szocialista szektort*, az alap teljes átalakulásának kiindulópontjaként. Enélkül az alap nélkül a proletárdiktatúra, az állam nem maradhatott volna fenn. Már most kétségtelen, hogy a proletárdiktatúra állama, a szovjethatalom hatalmas emeltyűje volt a szocialista termelőviszonyok további *kialakulásának, kiszélesedésének, megerősödésének*. A szocialista szektor megerősödése, térhódítása az iparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben számokban kifejezhető, lemérhető folyamat volt, amelynek részletei az alap és felépítmény kölcsönhatásának különleges menetéből következtek.

Igy áll a dolog az alap és felépítmény viszonyával a Szovjetunióban, s ezzel egyszersmind elvileg a proletárdiktatúrában. A népi demokráciában, mint a proletárdiktatúrának klasszikus, szovjet formájától bizonyos fokig eltérő módon végbement megvalósulásában a kölcsönhatás is különleges módon érvényesül, de ez nem változtat a lényegen.

Nem érthetek egyet Molnár Erik elvtársam és tagtársamnak az alap és felépítmény viszonyára vonatkozó nézetével.

Molnár Erik szerint a szocialista fejlődés törvényszerűsége a következő : »A szocialista fejlődésnél a felépítmény nem az ennek megfelelő szocialista alapból, hanem a megelőző kapitalista alap ellentmondásaiából, ezek forradalmi kirobbanásából keletkezik.« »A proletárforradalom győzelme után... létrejön a proletárdiktatúra s a szocialista alapot ez építi ki *maga* alá.«

Újra idézem Sztálin *összefoglaló* megállapítását : »Az utóbbi harminc év folyamán Oroszországban megszűnt a régi kapitalista alap és új, *szocialista alap* épült. Ennek *megfelelően* megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új *felépítmény*, amely *megfelel* a szocialista alapnak. Következés-

képpen a régi politikai, jogi és egyéb intézményeket új, szocialista intézmények váltották fel» (6. old.).

Én ezt csak úgy tudom értelmezni, hogy a *harmincéves történeti folyamat* történelmi értelme abban áll, hogy az új szocialista alap létrejötté hozta létre az új felépítményt is.

Ez a lényeg. Ennyiben a szocializmus fejlődésére is érvényes a történelmi materializmus alaptörvénye és pedig nemcsak abban az értelemben, mint Molnár Eriknél, hogy a kapitalista alap ellentmondásai hozzák létre a szocialista felépítményt és ez a szocialista alapot.

»Az alap éppen azért hozza létre a felépítményt, hogy ez szolgálatára legyen, hogy tevékeny segítséget nyújtson neki kialakulásában és megerősödésében...« (7. old.).

Tehát nem a kapitalista alap hozza létre a szocialista felépítményt, hogy ez tevékeny segítséget nyújtson neki, hanem a szocialista alap.

Molnár Eriknek igaza van abban, hogy sorrendileg a proletárdiktatúra előbb jött létre, mint a kialakult, megerősödött szocialista gazdasági rend. Ennek megvan a maga nagy jelentősége. És mégis a felépítménynek *végeredményben*, amint Sztálin mondja, segítő szerepe van. Ez áll a szocializmus korszakára is.

Ha a történelmi fejlődés egészéből kiragadunk egy mozzanatot, egy szakaszt, akkor olybá tűnhet fel, hogy *elvileg*, lényegileg megváltozott az alap és a felépítmény viszonya a szocializmusban, hogy a marxizmus ismert törvénye csak a szocializmust megelőző korszakra érvényes. A valóság az, hogy a szocializmusra is érvényes, de *sajátos feltételek között érvényesül*. Ha a szocializmusnak a Szovjetunióban végbement fejlődését mint *egészt* tekintjük, úgy végeredményben a szocialista alap a maga egészében hozta létre a szocialista felépítményt a maga egészében. Itt is az alapon épül fel a felépítmény.

Molnár Erik elvtárs intenciója az, hogy a szocializmus fejlődésének specifikus, sajátos törvényszerűségét minél élesebben kihangsúlyozza. Ez igen helyes, de nála nem nyert megfelelő hangsúlyozást az a mozzanat, hogy ezek a sajátos mozzanatok alá vannak rendelve a történelmi materializmus általános törvényének. Ezáltal a tárgyalás nála egyoldalúvá válik. Lenin szavával élve: egy igazságot érvényessége körén túl akar kiterjeszteni s ezáltal abszurdummá változtatja.

IV. Alap, felépítmény, termelés

Sztálin munkáiban nemcsak az alap és felépítmény, illetve a felépítmény és a nyelv viszonyát tette tüzetes vizsgálat tárgyává, hanem a *nyelv és a termelés*, illetve az *alap, felépítmény és a termelés* viszonyát is. Megmutatván a nyelv közvetlen kapcsolatát a termeléssel, szembeállította ezt a kapcsolatot a felépítmény és a termelés *közvetett* kapcsolatával s ezzel újabb bizonyítékokat

szolgáltatott tételének igazolására, mely szerint a nyelv nem tekinthető felépítménynek.

A termelés és felépítmény viszonyának tisztázásával Sztálin új vonatkozásban továbbfejlesztette a történelmi materializmus elméletét. Amint Alexandrov, Glezerman, Fedoszejev és mások cikkeikben helyesen megállapítják, Sztálin itt is exakt módon fogalmazott meg olyan kérdéseket, amelyeknek teljesen szabatos megfogalmazása eddig hiányzott. Az alap, felépítmény és termelés kérdésének helyes felfogása lehetővé teszi számos, a történelmi materializmus vulgarizálásából eredő félreértés tisztázását. Sztálin idevágó tételeinek alapján tisztázhatjuk csak azokat a kérdéseket is, amelyek az alap-felépítmény viszonyának a szocializmusban végbemenő módosulására vonatkoznak.

Sztálin e tétele így hangzik :

»A felépítmény nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelő tevékenységével. Csak közvetve, a gazdasági életen keresztül van kapcsolata a termeléssel. Éppen ezért a felépítmény a termelőerők fejlődésének színvonalában beállott változásokat nem egyszerre és nem közvetlenül, hanem az alapban végbement változások után, a termelésben végbemenő változásoknak az alapban végbemenő változásokban való visszaverődésén keresztül tükrözi. Ez azt jelenti, hogy a felépítmény működési köre szűk és korlátozott« (10. old.)¹⁰.

Ahhoz, hogy helyesen megítélhessük, mennyiben jelenti Sztálin tétele a történelmi materializmus továbbfejlesztését, a kérdés exaktabb és konkrét megfogalmazását, figyelembe kell venni a következőket. A történelmi materializmus alapvető felfogása abban áll, hogy a társadalom fejlődésében az elsődleges : az anyagi életfeltételek és nem az eszmék, a szellemi élet, amint ezt az idealisztikus történetfelfogás tanította. A történelmi materializmus továbbá megállapítja, hogy a társadalom anyagi feltételeinek rendszerében, Sztálin kifejezését használva, *a főerő a termelési mód*. Marx és Engels formulázásaikban a főhangsúlyt éppen arra vetették, hogy a termelési mód határozza meg a felépítményt, az eszméket, az ideológiát és nem fordítva. Így Marx az »Előszóban« :

»Az anyagi élet termelési módja határozza meg általában a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot. Nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva : társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza.«

A történelmi materializmusnak ezt az *alapvető* törvényszerűségét Sztálin így foglalta össze : »Amilyen a társadalom termelési módja, olyan alapjában véve, maga a társadalom is, olyanok eszméi és elméletei, politikai nézetei és intézményei«.¹¹

¹⁰ Az eddig megjelent magyar szövegekben e mondat fordítása pontatlan és értelmetlen.

¹¹ Sztálin : i. m. 25. old.

Marx és Engels azonban nem foglalkoztak külön azzal a kérdéssel, hogy a termelési módnak melyik oldala gyakorol közvetlen és melyik közvetett hatást a felépítményre. Ezt a kérdést tisztázta új munkáiban Sztálin elvtárs. Sztálin a történelmi materializmus elméletét továbbfejlesztve és szabatosan megfogalmazva, művében kifejtette, hogy »a termelés, a termelést mód magában foglalja mind a társadalom termelőerőit, mind az emberek termelési viszonyait s ezek egységét testesíti meg az anyagi javak termelésének folyamatában«. ¹² Ez a meghatározás lehetővé tette, hogy most továbbmenőleg megállapítsa: a termelési mód és a felépítmény általános viszonyán belül a felépítményre közvetlenül az alap, a termelési viszonyok hatnak, míg a termelőerők kapcsolata a felépítménnyel közvetett jellegű.

Ebből számos fontos elméleti és gyakorlati következtetés vonható le. Sztálin már »A dialektikus és a történelmi materializmusról« c. művében leszámolt a marxizmus meghamisítóival és rágalmozóival, akik azt állítják, hogy a történelmi materializmus tagadja az eszmék jelentőségét a történelemben. Most Sztálin elméletileg leszámolt a marxizmus vulgarizátoraival is, akik szerint a termelés közvetlenül hat az ideológiára, a felépítményre. Az emberek termelési viszonyai és ideológiai viszonyai egyaránt társadalmi viszonyok, s a társadalmi viszonyok egyik csoportja határozza meg közvetlenül a másikat. Így értelmezi Lenin Marx felfedezését. ¹³ S ha ezt nem értjük meg, akkor elkerülhetetlenül vulgarizáljuk a marxizmust, leegyszerűsítjük a valóságban bonyolult összefüggéseit. Ezt teszik azok a »marxisták« is, akik a termelőerők változásaiból közvetlenül akarják levezetni a politikai, jogi, filozófiai, művészeti változásokat. Ez is a marxizmus dogmatikus értelmezésének egy, nevezetesen technicizmusba és ökonomizmusba torkolló fajtája, amelyet Sztálin oly kérlelhetetlenül ostoroz.

A termelés nem akármilyen termelési viszonyok, osztályviszonyok között hat az emberek eszméire, nézeteire, intézményeire, hanem történetileg adott, meghatározott, a termelőerők fejlettségi fokának megfelelő termelési viszonyok között, azokon keresztül. S ebből következik, hogy a felépítmény befolyása, visszahatása a termelésre szintén közvetett jellegű, szintén a termelési viszonyokon keresztül megy végbe. Ilyen befolyás pl. az állam befolyása a termelésre. Ez nem akármilyen osztályviszonyok, hanem mindig adott történelmi osztályviszonyok, adott történelmi gazdasági rend közvetítésével, azon keresztül, annak kereteiben megy végbe s ezért egész más lehetőségei és más, összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van a szocialista rendben, mint a kapitalista rendben.

Marx egy kevésbé ismert és tekintetbe vett, polemikus összefüggésben tett, de elvi jelentőségű megjegyzése így hangzik:

»Az ember maga az alapja anyagi termelésének, mint minden másnak. (T. i. minden más tevékenységének.) Minden körülmény, amely az emberre,

¹² U. o. 24. old.

¹³ Kik azok a »népbarátok«? Lenin: Művei I. k. Szikra, 1951. 134. old.

mint a termelés alanyára hat, többé-kevésbé valamennyi funkcióját és tevékenységét módosítja, tehát azon funkcióit és tevékenységeit is, amelyeket, mint az anyagi gazdaság, az áruk termelője kifejt. Ebben a vonatkozásban valóban kimutatható, hogy az összes emberi viszonyok és funkciók, akárhol és akár-mikor lépnek is fel, befolyásolják az anyagi termelést és többé-kevésbé meghatározzák azt.«¹⁴

Marx ezzel az igen messzemenő perspektívákat nyitó megjegyzéssel arra figyelmeztet, hogy végeredményben az ember egész tevékenységét, annak összes tér- és időbeli összefüggéseit kell tekintenünk, vagyis az anyagi termelést sem szabad valami »maganvaló« létezőnek, önálló, végső, a többi tevékenységet egyedül meghatározó, de azoktól független tényezőnek felfogni, amint ezt lényegében a vulgáris materializmus, az ökonomizmus teszi.

Gyakorlatilag: ha azt akarjuk, hogy kifejlesszük a szocializmushoz szükséges termelőerőket és győzelemre vigyük a szocialista termelési módot, ezt nem érhetjük el úgy, hogy közvetlenül eszméssel és közvetlenül az államtalammal befolyásoljuk azokat, hanem meg kell változtatni a *termelő viszonyokat*, hogy megváltoztassuk a termelőerőket, hogy létrehozzuk a szocializmus és később a kommunizmus technikai-anyagi alapját. (Ebben az összefüggésben jegyzem meg, hogy Lenin és Sztálin a társadalom, a szocializmus alapjáról beszélve, e kifejezést gyakran *tágabb* értelemben használják, vagyis nemcsak a termelőviszonyok megjelölésére. De ilyen esetekben rendszerint hangsúlyozottan a szocializmus, illetve a kommunizmus »anyagi-technikai alapjáról« beszélnek és ezzel kiemelik, hogy itt nem »az alap« szűkebb értelméről van szó.)

Áttérek Sztálin újabb munkáinak egy további fontos tételére és ezzel kapcsolatban hazai viszonylatban való alkalmazására.

V. Folytonosság, robbanásszerű fejlődés, állandó és változó elemek a fejlődésben

Sztálin a nyelvről megállapítja, hogy nemcsak egy osztályt, hanem az egész társadalmat szolgálja, továbbá, hogy a nyelv nem egy bizonyos adott korszak terméke, mint az alap és a felépítmény, hanem a korszakok egész sorának terméke, melynek folyamán a nyelv folytonossága, fejlődésének folytonossága mutatkozik meg. A nyelv lényegében — az alaphoz és a felépítményhez képest — viszonylag állandó jelenség. A nyelv és a felépítmény fejlődésének szembeállítása fényt vet nemcsak a nyelv, hanem a felépítmény fejlődésének olyan sajátosságaira is, amelyekre régebben a marxisták gyakran nem figyeltek fel, vagy éppen tévesen értelmezték azokat.

A felépítmény fejlődésének lényege: »a létező megsemmisítése és az új felépítése« (25. old.). Ezzel szemben a nyelv fejlődése a létező nyelv *tökéletesítése*

¹⁴ Marx: Elméletek az értéktöbbletről, I. k. (Németül.) 388. old.

útján megy végbe. »És ennek során az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségébe nem robbanás útján, nem a régi egy csapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján ment végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelv szerkezet elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján« (25. old.).

Nemcsak Marr, hanem egy olyan kiváló marxista, mint Lafargue is robbanásszerűnek képzelte el a nyelv változását, legalább is bizonyos fejlődési szakaszon.

Sztálin megállapításai azonban nemcsak a nyelv kérdésre vonatkozólag fontosak. Ő maga aláhúzza a *robbanásszerű fejlődés korlátolt érvényességét* a társadalmi fejlődésben. A robbanás útján végbemenő átmenet törvénye »nem mindig alkalmazható az alap, vagy a felépítmény körébe vágó más társadalmi jelenségekre sem« (26. old.). Az ellenséges osztályokra oszló társadalomban ez a törvény kötelező. Nem így áll a dolog a szovjet társadalomban. Nagyszerű példája a nem robbanásszerű átalakulásnak a kolhozrendszer megvalósítása.

Sztálin itt egyszersmind kritikát gyakorol a dialektikának gyakran előforduló vulgarizálása, leegyszerűsítése felett, amely a *minőségi* változásokat kizárólag *robbanásszerű* változás formájában tudja elképzelni, vagyis azon felfogások felett, amelyek a társadalom fejlődésében *mindennemű* folytonosságot tagadnak. Ezek a vulgármarxista »elméletek« nyilvánultak meg a Szovjetunióban a huszas években kulturális téren a Proletkult irányában az irodalomban, az ú. n. »Rappizmusban« — vagyis a haladó hagyományok lebecsülésében, a pártosság és a szektáns elzárkózás összetévesztésében. Sztálin munkáiban rámutat arra az eszmei rokonságra, amely Marrt ezekhez az irányokhoz fűzte.

Számunkra e kérdésnek és pedig több vonatkozásban is, nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van.

Nyilvánvaló, hogy a termelőerők fejlesztésében, a technika felhasználásában és fejlesztésében a mult eredményeit és ezzel a folytonosságot tagadni tiszta badarság, amelyet Sztálin joggal tesz nevetség tárgyává. De kulturális téren ezek a szektáns törekvések a haladást szintén akadályozzák és veszélyeztetik és ahol fellépnek, ott harcot kell folytatni ellenük. Marr hívei is nemcsak hamis új tételek felállításával akadályozták a nyelvtudomány haladását, hanem azzal is, hogy a régi nyelvtudományt a maga teljességében elvetették és egy egészen »új nyelvtudományról« beszéltek, amelyet állítólag Marr alapozott volna meg. Az a válasz, amelyet Sztálin ad a nyelvtudomány e »forradalmi újítóinak«, szintén messze meghaladja egy csak Marr tanítványainak szóló válasz kereteit és a tudomány fejlődésének egy alapvető törvényszerűségét szögezi le :

»Amikor N. J. Marrt és különösen tanítványait hallgatjuk, azt gondolhatnók, hogy N. J. Marrig semmiféle nyelvtudomány sem létezett és hogy a nyelvtudomány N. J. „Marr új tanának“ megjelenésével kezdődött. Marx és Engels ezen a téren sokkal szerényebbek : ők azt tartották, hogy az ő dialektikus

materializmusuk a tudományok — a többi közt a filozófia — fejlődésének, az előző korokban megtett fejlődésének terméke» (32. old.).

Sztálin volt az, aki napjainkban különös nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a marxizmus *forradalmi fordulatot* jelentett a filozófia történetében. (L. Zsdánov bírálatát Alexandrov könyve felett). S most ugyancsak Sztálin figyelmeztet arra, hogy a forradalmi fordulat nem áll ellentétben a történeti fejlődés értékes, a haladást szolgáló eredményeinek elismerésével és felhasználásával.

De Sztálin e tételét helyesen kell értelmezni!

VI. Kísérletek a folytonosság és a viszonylagos állandóság hamis értelmezésére

A felépítmény kérdéseinek tárgyalásában Sztálin számos vonatkozásban továbbfejlesztette a történelmi materializmus elméletét. De mindenkor a történelmi materializmus alaptételeiből indul ki, azok szilárd talaján áll, azokat következetesen alkalmazva viszi előbbre a tudományt. Ezen alaptételek közé tartozik az *alap és felépítmény osztályjellege annak valamennyi következményével*. Sztálin éppen ezen az alapon fejtette ki félreérthetetlen világossággal a felépítmény és a nyelv lényeges különbözőségét. A nyelv társadalmi jelenség, de sem alap, sem felépítmény. Éppen azért, mert az egész társadalmat szolgálja, nincsen osztályjellege.

Egyes tudósaink a Tudományos Akadémia 1950. évi nagygyűlésén mégis kísérletet tettek arra, hogy a nyelv és a felépítmény kérdését — különös módon Sztálinra hivatkozva — összezavarják. Csak éppen megfordítva, mint Marr és tanítványai. Marr azt mondotta, hogy a nyelv ugyanolyan jellegű, mint a felépítmény. Tudósaink pedig felfedezték, hogy a felépítmény egyes részei ugyanolyan jellegűek, mint a nyelv. »Állandó«, »osztályfeletti«, »folytonos« elemek szerintük *ugyanúgy* megtalálhatók a folklórban (népköltészet, népszokások, népművészet), a zenében, sőt — a jogban. Egyes jogászaink, akik szerint a jogban csak a tartalom változik, a formai rész állandó és ezzel »osztályfeletti«, folytonosságot konstruáltak a római jogtól a —kolhozjogig! Mi következik ebből? Ha a nyelv nem osztályjellegű, miért ne lehetne a művészet és a jog is osztályjelleg-mentes, »osztályfeletti«?

Ilyen módon több-kevesebb tudatossággal kísérlet történt fordított előjellel visszaállítani azt, amit Sztálin fényesen megcáfolt: a nyelv és a felépítmény azonosságát. A jog tipikus felépítmény: az osztályokat, az alapot szolgálja, *lényegében* rövidéletű, az alap hozza létre és a régi alappal együtt felszámolják. A jog állandó elemeiről beszélni — játék a szavakkal.

Itt tehát a nyelvre való hivatkozás a logika nyelvén szólva *hamis analógiát jelent*. Az intézmények, az állam, a jog, az ideológia osztályfelettsége hangsúlyoztatása: a burzsoá osztályideológia elkenését jelenti.

A folytonosság szempontjának alkalmazása helyén van, indokolt, amikor *nem-felépítmény jellegű területről*, a termelőerőkről, a technikáról stb. van szó. A folytonosság indokolatlan, hamis alkalmazása az ideológia területén — minden egyéni szándéktól függetlenül — csak a reakció ideológiai érdekeit szolgálja. Természetes, hogy az ilyen törekvéseket meg kell bírálni és azokkal szembe kell fordulni.

Marton Géza lev. tag felszólalásában azt fejtette ki, hogy a római jog maradandó értékű, időt álló, vagy éppen örök kultúrtermék, hogy a római jog átment a szovjet polgári törvénykönyvbe is. Szerinte a római jog azért válhatott az egész kultúremberiség mintajogává, mert valóban a vélemények szabad harcából, négy évszázad jogtudósainak szakadatlan vitáiból kovácsolódott.

A tétel éppen olyan hamis, mint az indokolás. A római jog éppen olyan felépítmény, mint a jog általában. A római jog, mint jogrendszer, az osztálytársadalom szükségleteinek felel meg, annak ideológiáját fejezi ki. A szovjet jog egy új alapnak, a szocialista alapnak új felépítménye, s folytonosságról beszélni itt annyi, mint az összes fogalmakat összezavarni. A vélemények szabad harca pedig természetesen egészen más, mint az a jogi kazuisztika, amelyről Marton Géza beszél.

Ugyanez vonatkozik Nizsalovszky Endre lev. tag fejtegetéseire is, aki felszólalásában szintén a jog »állandó elemeit« helyezte előtérbe. Ami őket megtévesztette, az részben a jogi műnyelv viszonylagos stabilitása. Ez azonban semmiféle tartalmi állandóságot nem jelent, a nyelv állandóságával csak mint egy műnyelv állítható párhuzamba. Marx és Engels a jogra vonatkozó zseniális megállapításaikban teljesen tisztázták ezt a kérdést. A jog: tulajdonviszonyok kifejezése és »minden tulajdonviszony állandó történeti változásnak, állandó történeti átalakulásnak volt alávetve«. (A Kommunista Kiáltvány.) Így Stirnert bírálva, Marx a »Német Ideológia« c. (Engelsszel közösen írott) munkájában azt írja: »Számára (Stirner) csak *nevek* vannak, a dologról magáról nála nincs szó, mert nem ismeri a valóságos viszonyokat, amelyeken a különböző jogi viszonyok felépülnek«. ¹⁵

Mi valóban felhasználjuk a burzsoázia technikájának eredményeit, a természettudomány eredményeit, a régi materialista filozófia és a Marx-előtti dialektika értékes elemeit, de ez nem jelenti azt, hogy — mint Nizsalovszky professzor javasolja, ezt a »folytonosságot« kiterjesszük a XIX. század polgári jogbölcseletére, Ihering, Giercke, Huber és mások műveire. Azért nem, mert e művek nem tartalmazznak a régi materializmussal egyenértékű gondolatokat, hanem a burzsoá jogszemlélet és világnézet szerves alkotórészei. A marxizmus lényege éppen abban áll, hogy kimutassuk a jog (és jogtudomány), a filozófia, a vallás, a művészet és irodalom felépítmény-jellegét. Ezáltal dönti meg a marxizmus a burzsoázia hamis felfogását, amely szerint az eszmék »osztály-

¹⁵ MEGA (Marx és Engels Összes Művei) (Moszkva) I. rész, V. k. 321. old.

feletti» eredetűek és jelentőségűek, nincsen anyagi alapjuk, örök és állandó érvényűek, mint a platonai eszmék. »Mi egyebet bizonyít az eszmék története, mint azt, hogy az anyagi termeléssel a szellem is átalakul? Valamely kor uralkodó eszméi mindenkor csak az uralkodó osztály eszméi voltak.« (A Kommunista Kiáltvány.)

De a jogban, a vallásban, a filozófiában — mondják a »folytonossági elmélet« hívei, a görög-római kultúrától kezdve egészen a legújabb időkig vannak közös elemek. Nem annak a bizonyítéka ez, hogy az ideológiák, a felépítmény, a változások közepette is fennmaradnak? Nyilván ez a meggondolás is befolyásolta az idézett felszólalásokat.

Marx és Engels erre az ellenvetésre is perdöntő választ adtak :

»De bárminő alakban jelentkeztek is ezek az osztályellentétek, valamennyi elmúlt század közös ténye az, hogy a társadalom egyik része kizsákmányolta a másikat. Nincs hát mit csodálkozni azon, hogy az elmúlt századok társadalmi tudata, bármily változatos és különféle is, bizonyos közös formákban mozog, olyan tudatformákban, amelyek csak az osztályellentétek teljes eltűnésével fognak egészen elenyészni.« (A Kommunista Kiáltvány.)

Világos tehát, hogy a jog, művészet, filozófia, vallás vizsgálatában a főfeladat kimutatni azok felépítmény jellegét. S amikor Sztálin a nyelvet, mint nem-felépítményt megkülönböztette a felépítménytől, éppen ezzel új vonatkozásban megvilágította a felépítmény változó, rövidéletű jellegét, osztálymeghatározottságát és ezzel aláhúzta a régi kizsákmányoló osztály-társadalmak által kitermelt ideológiák *forradalmi felszámolásának szükség-szerűségét*.

Az akadémiai nagygyűlés vitájából egy másik vonatkozásban is kitűnt, hogy egyes tudósaink még nem értették meg teljesen Sztálin új munkáinak igazi értelmét. Sztálin megsemmisítő bírálatot gyakorolt Marr vulgármarxista, leegyszerűsítően alapuló téves felfogása felett. Ezzel egyszersmind felhívta figyelmünket arra, hogy harcolni kell a marxizmus *mindennemű* vulgarizálása ellen, s ezt a figyelmeztetést nekünk Magyarországon igen alaposan meg kell szívlelnünk. De Sztálin azért harcol a vulgármarxizmus ellen, hogy az *igazi* marxizmust, a marxizmus-leninizmust juttassa győzelemre, mint az elméletben általában, úgy a nyelvtudományban is. Ezzel szemben egyes nyelvészeink úgy szeretnék értelmezni Sztálin szavait az összehasonlító-történeti nyelvtudományról, mintha azok teljesen igazolnák hazai nyelvtudományunk eddigi állását. Sztálin azonban nem arra hív fel, hogy a régi, lényegében pozitívisztikus összehasonlító-történeti nyelvtudomány módszereit folytassuk, hanem csak annyit mond, hogy az »komoly hiányai ellenére még mindig jobb«, mint Marr idealisztikus áltudománya. Az igazi feladat azonban »a marxizmus meghonosítása a nyelvtudományban« (32. old.) s ez a feladat teljes mértékben megadja a helyes útírányt a magyar nyelvtudomány számára is.

Sztálin új munkáiban különösen a marxizmus vulgarizálásának a veszélyeit tárja fel. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nálunk most már

az ideológiai harc egyéb frontjait elhanyagolva, a vulgarizálás elleni harcra kellene az erőket összpontosítani. Nálunk Magyarországon történeti okokból a főveszély még mindig a *reakciós burzsoá-idealizmus* befolyása, amely egyébként *ma* teljesen az imperializmus ideológiai fegyverévé vált. De az idealizmus ellen folytatott harcban nem szabad megfélemedkeznünk arról, hogy a marxizmus vulgarizálása is komoly veszélyt jelent, nem utolsó sorban azért, mert a vulgárm marxizmus, amint Marr esete mutatja, végeredményben idealizmushoz vezet. Az előadó- és oktatómunkában is fennáll a veszélye annak, s nem egyszer előfordul, hogy a népszerűsítésről lecsúszunk a vulgarizálásra. Sztálin elvtárs munkái példát mutatnak abban a tekintetben is, hogyan kell a magas elméleti színvonalat a népszerű előadásmóddal összeegyeztetni.

VII. Alap és felépítmény a népi demokráciában

Sztálin elvtárs új munkáiban az alap és felépítmény megvilágításában felhasználja és elméletileg általánosítja a Szovjetunió harminc éves fejlődésének tapasztalatait. Ezzel egyszersmind alapot ad a népi demokráciák fejlődésének elméleti tanulmányozásához is.

Befejezésül csak néhány szempontra akarok rámutatni.

A népi demokrácia fejlődésében rendkívül nagy jelentősége van a felépítmény aktív szerepének, tevékeny, cselekvő jellegének. Vonatkozik ez úgy az ideológiai felépítményre, mint az intézményekre. A népi demokrácia felépítményére, az ideológiára és az intézményekre, vagyis másszóval a *marxizmus-leninizmus ideológiájára* és a *proletárdiktatúra funkcióit betöltő népi demokratikus államra* teljesen érvényes a felépítmény sztálini jellemzése. Vagyis: a népi demokrácia felépítménye »miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében«.

A felépítmény aktív módon szolgálja az alapot. Nem érdemes sokat vitatkozni a sorrend kérdésének különleges mozzanatairól. »A gyakorlatban — mondja Sztálin — a politika és a gazdaság elválaszthatatlan. Együtt léteznek és együtt hatnak.« A döntő az, hogy az alap és a felépítmény változásai — új alap és új felépítmény kialakulása, régi alap és régi felépítmény felszámolása — a legszorosabb kölcsönhatásban állnak egymással. A népi demokráciákban, így Magyarországon, néhány év alatt részben már átalakult az alap (termelőviszonyok) és a felépítmény, de ez a folyamat még egyik vonatkozásban sem fejeződött be. Annál fontosabb e folyamat meggyorsítása érdekében, hogy teljes mértékben felhasználjuk az eszmék, az elmélet aktív, átalakító, mozgósító, szervező szerepére vonatkozó sztálini megállapításokat a passzivitás, az ösztönösség, a spontán fejlődés hangulatai, a fatalizmus és az opportunizmus

ideológiája ellen folytatott harcban. E sztálini megállapításoknak különös jelentőségük van napjainkban a *békemozgalom* szempontjából is. A világháború elkerülhetetlenségét hirdető fatalizmus tagadja a tömegek eszmei befolyásolásának jelentőségét. Ezzel szemben Sztálin történelmi jelentőségű Pravda-interjújában rámutatott arra, hogy »a széleskörű békekampánynak, mely eszköz a háborús uszítók bűnös mesterkedéseinek leleplezésére, ma különös jelentősége van.« Ez a felépítmény aktív szerepéről szóló tanítás gyakorlati alkalmazása!

Nem kevésbé fontosak a népi demokrácia felépítményének *intézmény-szerű* elemeire vonatkozó sztálini megállapítások. A régi politikai, jogi és egyéb intézményeket a népi demokráciában új intézmények váltják fel. Új eszméket nem lehet régi intézményekkel megvalósítani. Következésképpen szükség van a régi intézmények felszámolására és gyökeresen új, az új eszméknek megfelelő intézmények létrehozására. Az új eszme, a marxizmus elmélete, csak intézmények segítségével, intézményeken keresztül töltheti be történelmi szerepét, mint átalakító, mozgósító és szervező erő. A szocializmus felépítéséhez új államra és új állami intézményekre, új kulturális intézményekre van szükség. Az intézmények jelentőségének lebecsülése az anarchizmus ideológiájának megnyilvánulása, a régi intézményekhez való ragaszkodás pedig a burzsoá reakciós ideológia megnyilvánulása. Az intézményekhez tartoznak a népi demokrácia szervezetei is s ezek élén a marxizmus-leninizmus elméletét megvalósító *marxista-leninista Párt*, az elmélet és a gyakorlat, az eszme és a cselekvés egységét megtestesítő szervezet.

Ebben az összefüggésben azonban hangsúlyozni kell azt is, hogy a népi demokrácia fejlődésére is érvényes a történelmi materializmus alaptörvénye. Tehát a fejlődés történelmi értelme és eredménye szintén abban áll, hogy az alap hozza létre a felépítményt, »hogy ez szolgálatára legyen, hogy tevékeny segítséget nyújtson neki kialakulásában és megerősödésében, hogy tevékenyen küzdjön a régi, önmagát túlélő alapnak és régi felépítményének felszámolásáért« (7. old.).

Népi demokráciánk fejlődésében, amelyben az alap fejlődése éppen most lép egy új, döntő szakaszába, arról van szó, hogy a fejlődés szükségszerűsége napirendre tűzte mezőgazdaságunkban is a szocialista alap kérdését.

Éppen ebben a szakaszban rendkívül tanulságosak a »Marxizmus és nyelvtudomány«-ban Sztálin fejtegetései a *robbanásszerű és nem-robbanásszerű átmenetről*. Sztálin e kérdés megvilágításával is jelentős új eszmékkel gazdagította a történelmi materializmus elméletét, amikor megállapította, hogy a régi minőségből egy új minőségbe való átmenet nem mindig robbanás útján megy végbe. A robbanásszerű átmenet kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik. És így folytatja:

»De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok. Mi nyolc-tíz esztendő leforgása alatt országunk mező-

gazdaságában megvalósítottuk az átmenetet a burzsoá egyéni-paraszti rendről a szocialista, kolhoz-rendre. Ez forradalom volt, amely megsemmisítette a régi burzsoá gazdasági rendet a falun és új, szocialista rendet teremtett. De ez a fordulat *nem robbanás* útján ment végbe, vagyis nem a fennálló hatalom megdöntése és új hatalom felépítése útján, hanem a falu régi burzsoá rendszeréről egy újra való fokozatos áttérés útján. És ezt azért sikerült véghezvinni, mert ez felülről jövő forradalom volt, mert a fordulat a fennálló hatalom kezdeményezésére ment végbe, a parasztság zömének támogatásával» (26—27. old.).

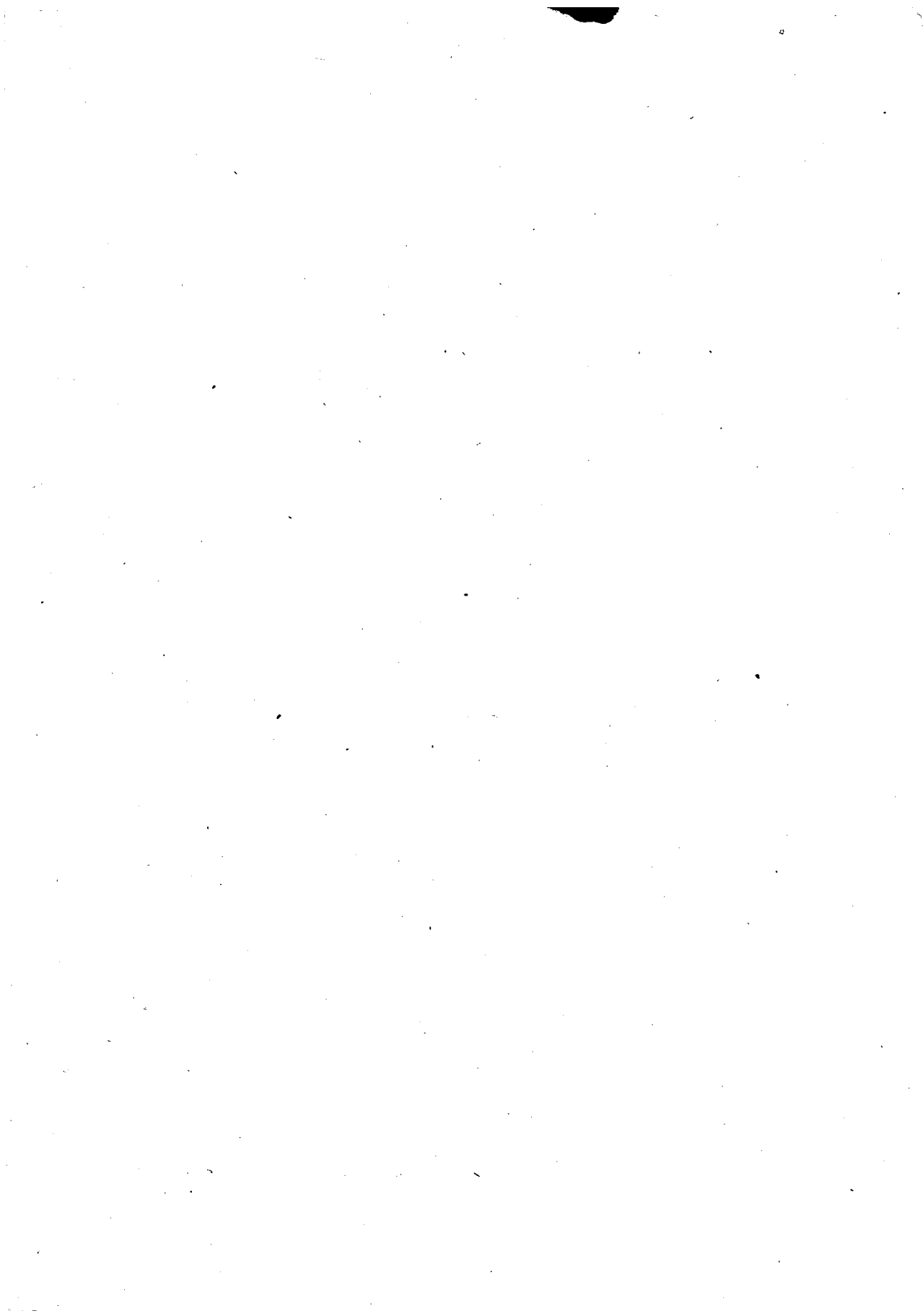
Ami a népi demokráciát illeti, úgy azt mondhatjuk, hogy annak kialakulásában megnyilvánul a régi minőségből egy új minőségbe való robbanás-szerű átmenet törvényszerűsége. De a népi demokrácia megszilárdulása után lehetséges és kívánatos a nem-robbanás-szerű átmenet a mezőgazdaságban a szocialista rendre. S ez az értelme a népi demokrácia mezőgazdasági politikájának Magyarországon és más népi demokratikus országokban.

Sztálin művei biztos vezérfonalat nyújtanak számunkra a népi demokrácia e fontos és más, elméletileg még alig tárgyalt kérdéseinek vizsgálatában is. A történelmi materializmusnak az a korszerű, a Szovjetunió, a győztes szocializmus országának, a Bolsevik Párt harcának világtörténelmi jelentőségű tapasztalatait elméletileg általánosító megvilágítása és továbbfejlesztése, melyet Sztálin műveiben találunk, hatalmas ideológiai, eszmei fegyvert ad kezünkbe a szocializmus felépítéséért folyó harcunkban. De minden fegyvert csak akkor tudunk használni, ha jól ismerjük minden alkatrészét és a részek összefüggését. A marxista-leninista elmélet is ilyen fegyver. Meg kell tanulnunk bánni vele, meg kell ismernünk minden részletében és a részletek összefüggésében, hogy harcossá váljunk.

Akadémiai Kiadó (Budapest VI, Sztálin-út 31.) Felelős: Mestyán János

---

Budapest-nyomda, Gerlóczy-utca 2. — 12093 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

Ára : 16.— Ft.

Akadémiai Kiadó Budapest, VI., Sztálin-út 31. Felelős: Mátyán János

Budapest nyomda, Gerlóczy-utca 2. — 12083/51 — Felelős vezető: Ifj. Puskás Ferenc